

EUROPAS STORE RIGDOM
eller
EN DISKURS OM
FEUDALISME og MERKANTILISME

RUC EFTERÅRSSEMESTER 1984
HISTORIE MODUL 2

ERIK KRUSE SØRENSEN

VEJLEDER:
HÅKON ARVIDSSON

KAP.1	
INDLEDNING - PROBLEMFORMULERING.....	3
ANSATS TIL EN MATERIALISTISK HISTORIE TEORI.....	5
KAP.2	
OM FEUDALISMEN	
Indledning.....	16
Elementer i den tidlige feudalisme.....	17
Det feudale samfundssystem.....	20
Den feudale produktion.....	23
Den middelalderlige by.....	29
Vareformens udbredelse.....	33
Handel og samfundsforvandling.....	35
Den feudale krise.....	38
Kort om krisen i England og Frankrig.....	41
Konklusion på feudalkapitlet.....	43
KAP.3	
MERKANTILISMEN I ALMINDELIGHED	
Definition, præsentation, aktualitetsinteresse..	45
Fra skolastik til fysiokratisme.	
Merkantilismen hos Smith, Hekscher,	
Keynes og Marx.....	48
Om årsagerne til den enevældige stats opkomst...	51
KAP.4	
MERKANTILSYSTEMETS ENKELTDELE.....	57
Den oprindelige akkumulation.....	58
Om den merkantile kapital.....	59
Kampen om verdensmarkedet.....	62
Om den engelske samfundsudvikling under	
feudalismens afvikling.....	67
Prisstigning, encloseure, proletarisering.....	69
Af den engelske stats historie.....	74
Den engelske stats merkantilistiske politikker..	76
Om den engelske kolonialisme i 1600 og 1700-tl..	77
Navigationslovene.....	80
Sammenstødet mellem de amerikanske kolonier og	
England.....	82
Bullionismen.....	84
De protektionistiske love eksemplificeret ved	
kornlovene.....	88
Monopolerne - The East India Co.....	90
Konklusion, epilog.....	94

LYRISK ABSTRAKTION

INDLEDNING - PROBLEMFORMULERING

De første spørgsmål der rejser sig for mig er: hvordan undgår man at forfalde til en teoretisk og metodisk subjektivism i sin historieopfattelse? Hvordan kan man stræbe mod en objektiv fortolkning, uden hverken at øve vold mod de historiske fænomener, eller det politiske ståsted man har? Med subjektivism mener jeg den opfattelse, udtalt eller udtalt, at al erkendelse til syvende og sidst er subjektiv, præget af personlige værdier, underordnet det enkelte jeg, og derfor relativ i sin sandhedsstatus, idet disse værdier altid vil være mere eller mindre værdifulde i forhold til andre subjekters normer og værdisystemer.

Det er ikke til at komme udenom, at vi allesammen er selektive i vor iagttagelse af verden, og at vi er mere eller menings- og værdimæssigt konforme, hvilket hænger sammen med vor tilfældige tilknytning til grupper i samfundet, som har udskilt sig som følge af den arbejds og klasse deling der er sket i tidens løb. Denne interessebetingede politiske observans præger vor opfattelse af verden, og dermed af historien. Med vor samfundsannede bevidsthed ser vi det vi gerne vil se, og lukker ofte uønsket viden ude som ville stride imod den mening vi har om vore handlingers berettigelse i samfundet. Og det gælder ligeledes vor viden om, og bearbejdelsen af de historiske sammenhænge og processer vi er resultatet af. Envidere er de meninger vi har om samfundets natur, og de strategier vi søger at arbejde efter, produkter af vor tids verdensbillede, som det er meget vanskeligt at tænke sig ud over; og da erkendelsen af hvad det er som sker, som oftest først kommer efter at begivenhederne har fundet sted, så viser disse strategier sig tit at være forføjede, eller i bedste fald kun at være gyldige inden for en bestemt periode. Hvis man udfra disse kendsgerninger fristes til at benægte at der overhovedet er en mulighed for at se uhildet på historien, til hvilken nytte er det så at stræbe imod det vi kalder videnskabelighed? Hvorfor beholde videnskabsbegrebet? Hvis alle de udsagn om de historiske fænomeners kausalitet og særpræg vi støder på er relativt sande og normative, altså er betinget af den tid og de interesser de udspringer af, hvor finder en søgende sjæl så nogen gyldige, pålidelige og grundsolide udsagn?

Jeg mener, at hvis dette arbejde skal have lidt mere end en kina-mands chance for at opnå bare en grad af sandhedsværdi, så er det både nødvendigt med en kritik af erkendelses muligheder i et fremmedgørende samfund, der tvinger en sådan udvendighed og subjektivism igennem, og samtidig at se på hvor den teori man knytter an til befinder sig imellem det såkaldt objektivt sande og den subjektive, relative sandhed.

Og hvad har dette med feudalisme og merkantilisme at gøre? Temmelig meget. Jeg vil kort sagt søge at blive i stand til at undersøge om det er løgn, det de forskellige historikere fortæller mig. Om det er helt i skoven når de taler om samfundskræfternes dialektiske samspil, klasse modsætningerne som en drivkraft i historien, feudalismens overgang til kapitalisme og den kapitalistiske produktionsmådes iboende modsætninger osv. osv. Det er hensigten med første kapitel.

I kapitel to og tre er mine interesser mere jordnære. De kan formuleres således: Hvad var det karakteristiske ved de grundlæggende økonomiske og politiske elementer i den feudale produktionsmåde i vesteuropa, og hvordan forløb udviklingen af produktivkræfterne i brede træk? Hvad var årsagerne til den økologiske og sociale krise i slutningen af middelalderen, og hvilke følger fik krisen for samfundenes opbygning?

Jeg har fundet det nødvendigt (og interessant) at gå helt tilbage til romertidens slutning for at kunne specificere nogle af de elementer der indgik i den feudale produktionsmåde.

I kapitel tre, som er helliget den merkantilistiske æra, forsøger jeg at forstå hvorfor udviklingen i England fra middelalderen og fremefter fik den særlige form der ledte til det meget mærkværdige fænomen: den industrielle revolution. Det er ikke min hensigt at komme ind på den industrielle revolution, men i mit arbejde har jeg fået en vis forståelse af dens årsager og forudsætninger, som bla.a. er den merkantile kapitals udvikling.

Altså, hvilke hovedtræk og faser tegner sig i den økonomiske udvikling og hvilke forestillinger gjorde man sig om økonomi i samtiden? Hvordan forandres disse forestillinger og hvorfor? Hvorfor var den førte politik ofte modsigelsesfuld? Hvilke klasseinteresser udtrykkes i de merkantilistiske politikker og hvordan blev merkantilismen vurderet af eftertiden?

- Formålet med disse dele af projektrapporten er at fremstille en bred orientering af den europæiske - og særligt den engelske - historie over de sidste 1500 år.

ANSATS TIL EN MATERIALISTISK HISTORIE TEORI

Som det fremgår af indledningen, så mener jeg at det er nødvendigt at gøre sig klart hvilke muligheder der er for at begribe og fremstille historien, før man undersøger et givet historisk emne.

Jeg mener grundlæggende, at disse muligheder rummes i de natur-og-samfundssatte betingelser der er rammen for menneskets liv og bevidsthed. Når man har defineret hvad der er det karakteristiske ved disse betingelser, kan man skride til udviklingen af en teori, som kan anvendes i en bearbejdning af de historiske fænomener.

Jeg vil starte med at behandle to samfundssatte bevidsthedsbetingelser, nemlig det fremmedgjorte sprog og det fremmedgjorte arbejde.

Jeg tager sproget først fordi det er mit værktøj hvis brugbarhed må afklares, før det kan bruges i fremstillingen.

Vor enighed om begrebernes indhold er afgørende, både for vor forståelse af tankeprocesserne, dvs. logikken, og for de historiske objekters udvikling. Det ville være glimrende hvis vi alle bevidst havde til hensigt at stræbe mod en sådan consensus, som grundlag for tænkning og meningsudveksling. Men sådan er det åbenbart ikke.

Tværtimod snakker vi til stadighed forbi hinanden, bla.a. fordi vi ikke vil forstå, og det kan i ekstreme tilfælde føre til at nogle personer får så dårlig forbindelse med deres omgivelser, at de bliver gale, og må under behandling. Antipsykiateren David Cooper kritiserer denne behandlingsvoldsomt i sin artikel "galskabens sprog", og indledningsvis kommer han ind på, hvorfor kommunikationen er så dårlig. Han rendyrker så at sige et subjektivistisk verdenssyn i sin kritik af den normalitet som skaber de gale, men forfalder selv til en sådan subjektivism, så vidt jeg kan se. Imidlertid er hans påvisning af sammenhængen mellem det tabte - fremmedgjorte - sprog, og den fremmedgjorte, subjektivistiske erkendelse så interessant, at jeg medtager det meste af indledningen til artiklen, selvom det er en ordentlig mundfuld:

" Vi har selv skabt den sproglige kontekst, vi lever i, men den kontrollerer os forsåvidt som vi har tabt dens oprindelse af syne i alt, hvad vi dagligt foretager os. Vi har ligeledes tabt vore forfædres liv og historiens mere end 6000 år af syne. Ganske vist udgør det blot en lille bid af tidens møle, men det er tilstrækkeligt til at udmåle den tid, det har taget sproget til i stigende (grad, mit indskud) at udøve kontrol med os.

Vi opfører os som forstod vi meget af vore medmenneskers kommunikation. Som om den betød noget, selvom den intet betyder for os selv. Vi skaber således en mening med det, der kommunikeres til os af ikke-mening fra andre mennesker.

"Måske handler problemet om "nøjagtighed" Vi betragter visse strukturer, der indebærer lovmæssigheder af logisk orden og som vi definerer vor os selv, men som vi samtidig skaber en sådan folgerigtig orden for, at selve lovmæssighederne påvirker strukturen selv. Dette lukkede system danner grundlaget for analyser, hvormed vi modarbejder os selv ved at fornægte historiens mangfoldighed (det registrerbare viliebestemte menneskelige ønske om forandring). Denne mangfoldighed gør enhver form for nøjagtighed til umulighed, og tilmed uønskelig. Vores grundlag er ikke visheden om strukturerne, men det forhold at strukturerne undviger "præcis måling". For megen sikkerhed skaber frygt. Eller rettere: burde skabe frygt" 1)

Det er hårdt stillet op, ikke sandt? Hører vi hvad de andre siger, eller er det blot ekkoet af vore egne tanker?

Jeg deler imidlertid ikke hans opfattelse af, at det er uønskeligt at stræbe efter nøjagtighed i beskrivelsen og analysen af strukturerne. Han smider barnet ud med badevandet i sin skånselsløse oprydning, og ender med at benægte at der er nogensomhelst grund til, og mulighed for, at komme til at forstå verdens mangfoldighed, idet han siger at enhver form for nøjagtig beskrivelse (som jo må foretages af et subjekt) ikke vil være andet end nogle selvskabte lovmæssigheder, der bliver trukket ned over virkeligheden af dem som stræber efter orden og overskuelighed i deres erkendelse.

Subjektet er ifølge Cooper ikke i stand til at bryde ud af det slør det selv vikler sig ind i, for de lovmæssigheder der opdages i omverdenen, vil straks påvirke omverdenen, eller ihvertfald vor opfattelse af den. Det er det samme som at sige, at verden er vor opfattelse af den. I sin konsekvens fører en sådan holdning til en håbløs erkendelsesmæssig position, for det erkendende subjekt vil vikke sig mere og mere ind i en kokon af de lovmæssigheder, det opdager i verden. Denne tankegang må man vende sig imod, hvis man ikke har lyst til at ende i en subjektivistisk relativisme, hvor enhver kommunikation, eller teoridannelse, ikke kan sandsynliggøres, idet vi åbenbart allesammen skaber verden indefra, og hvor alle de udsagn vi kommer med kan være lige gode. Det hele bliver i sidste ende et spørgsmål om tro. Og i den findes der intet videnskabsbegreb.

Jeg mener tværtimod, at der findes ganske gode muligheder for at kommunikere, og vurdere de udsagn vi møder. To vigtige tommelfingerregler må være, at vi for det første sørger for at kende betydningen af, og være konsekvente i vor brug af de ord vi hæfter på virkeligheden, at ikke sproget (som Cooper siger) kommer til at benægte os, og vi argumenterer i det uendelige uden at sige noget. For det andet er det nok så vigtigt at skelne mellem tro og viden, eller ideologi og videnskab.

1) D.Cooper Galskabens sprog FUG! 39 s15

Om end enhver videnskab sikkert kan klandres for at indeholde et mål af ideologi, så er videnskab dog den mest nøgterne af de to størrelser, bla.a. fordi den opererer med et teoribegreb, dvs. at man ikke siger at ens udsagn er absolut og uforbederligt rigtigt, men at der er mulighed for at der viser sig noget nyt henne om hjørnet.

Den idealistiske, metafysiske opfattelse af historien er sandsynligvis opstået fordi det objektive - naturen, samfundet - dominerer mennesket i en sådan grad at det ikke eksisterer i den udstrækning, som det egentligt har mulighed for, som frit, selvstændigt tænkende væsen.

Og det er her, tiltrods for hans rigtige iagttagelser om bla.a. vor tids historieløshed, at vi finder Cooper i en metafysisk hildet position. I sin yderste konsekvens fører tankegangen som nævnt til en tro på, at vi alle skaber virkeligheden, at verden så at sige projiceres ud fra os, som jo ganske vist "betragter strukturer af logisk orden". Men hvor vi alle er uhjælpelig fordømt til at blive bedraget af vor trang til at få orden i verdensbilledet. Hans ellers behjertede kritik af den almindelige benægtelse af mangfoldigheden, det stivnede projicerede verdensbillede (hvordan ser præsident Reagans verden mon ud?), fører ham helt over i den modsatte greft: at nøjagtighed er uønsket! Han modsiger sig selv, ved først at påstå at der er strukturer af logisk orden (fx i historien), som jo må være til at iagttage hvis de er logiske (de behøver ikke at være rationelle), og bagefter hævder han at historien besidder en sådan mangfoldighed, at den ikke er mulig at beskrive nøjagtigt. Denne modsigelse er absurd.

For at bruge et psykologisk begreb, så har Cooper placeret sig i en erkendelsesmæssig dobbeltbinding. Det er måske hans foragt for den kapitalistiske ordensstræben, der, ved at gøre alle menneskelige relationer og produkter til varer, ødelægger verden og psyken, som har drevet ham til at benægte at nøjagtighed (orden) i iagttagelsen overhovedet er noget positivt. Hvis situationen fortsætter på denne måde kan den blive uudholdelig og føre til splittelse i det erkendende sind. Man erkender ikke længere, men ender i en af ideologier styret opfattelse af historiens drivkræfter, dens væsen.

Hvorfor det kan ske, har Marx et bud på.

"Med tabet af herredømmet over den materielle verden taber mennesket også virkeligheden. Den sande virkelighed er nu tingenes og de tingslignende menneskelige relationers genstandsmæssige verden, i sammenligning med hvilken mennesket er en kilde til fejl, subjektivitet, uøjagtighed og vilkårlighed, altså en ufuldkommen virkelighed i)

og i det mystificerede menneskes hovede er det de menneskelige **RELATIONER**

1) Marx Den tyske ideologi Rhodos 1974

som omfatter beskrivelsen af verden, som er blevet til ting. De har overtaget virkelighedens plads. Hvis sproget, altså de fællesmenneskelige begreber og kategorier, og dermed vore relationer, er blevet til ting, noget som synes at have selvstændig og indiskutabel eksistens, så er vore muligheder for at opnå indsigt temmelig ringe.

Ud fra en sådan fremmedgjort position kan man så projicere en mekanik, en ikke-dialektisk beskrivelse af de historiske fænomener, over på historien, og så tro at det er den virkelige historie man har skildret. Heraf følger at mennesket bliver til et objekt for disse selvstændiggjorte begreber, og man fraskriver sig derved muligheden for at se mennesket som en aktiv kraft i historien. Hermed er vi ovre i metafysikken med dens spøgelse og tågebilleder, hvor de drivende kræfter er Gud eller "verdensåndens stræben mod fuldkommenhed" (Hegel). Dvs. rone og skære påstande, som man tror på, men som det er vanskeligt at vide noget om, undtagen for dem som har set lyset. Det betyder at man har opgivet den kritiske, selvstændige tankning, og løber den risiko at ende i en borgerlig historiefriisering, hvor fx. de "store mænd" bliver gjort til de væsentlige historiske drivkræfter.

Jeg mener, at man med en materialistisk tilgang til samfundshistorien, kan åbne mulighed for at komme med udsagn hvis gyldighed er påviselig, da det gælder om at kunne udvikle en præcis beskrivelse af den historiske udviklingsproces, som ikke er farvet af ideologiske briller. Jeg vil derfor komme med mit bud på hvad mennesket er i antropologisk forstand, altså se mennesket som en social dyreart.

Abstrakt set er mennesket en enhed af det subjektive og det objektive, som står i stadig vekselvirkning med hinanden. Mennesket - det subjektive - kan ikke eksistere uden sine objektive omgivelser. Men i hvor høj grad er menneskets bevidsthed selvstændig i forhold til dette objektive, de materielle sociale forhold? Er subjektets bevidsthed relativ eller absolut selvstændig i forhold til omgivelserne? Disse spørgsmål, som bare er en variant af spørgsmålet om basis og overbygningens status i forhold til hinanden, kan efter min mening kun søges besvaret i de konkrete tilfælde, hvis man medtænker den ovennævnte vekselvirkning, og samtidig er sig klart, at man kun finder kategorierne subjektiv-objektiv i ren form i forestillingen. Ikke i de menneskelige samfunds virkelighed. Subjektiv-objektiv er et begrebspår, som er nødvendige erkendelseskategorier, men uden egen eksistens. Hvis man fremhæver det ene for det andet, risikerer man at ende enten i den subjektivistiske suppedas, eller i en kommissærfilosofi, hvor mennesket er underlagt udviklingen af produktivkræfterne, som med logisk nødvendighed vil føre til det socialistiske tusindårsrige...

Det er derfor nødvendigt med en sammentænkning af begrebsparret, for at komme på sporet af hvad mennesket er. Det lykkes meget smukt i det følgende:

"Bevidstheden reduceres ikke til forholdene, i centrum af opmærksomheden stilles tværtimod en proces, hvori det konkrete subjekt (det tænkende og handlende menneske, es) producerer og reproducerer den samfundsmæssige virkelighed og samtidig selv historisk produceres og reproducere i denne" 1)

Dette er den menneskelige praksis, det menneskelige arbejde, som definerer arten.

"Man kan sætte skel mellem menneskene og dyrerne ved bevidstheden, religionen og hvad ellers man lyster. De begynder selv at adskille sig fra dyrerne, så snart de begynder at producere deres livsforholdene, et skridt, der er betinget af deres legemlige organisation. Idet menneskene producerer deres livsforholdene, producerer de indirekte selve deres materielle liv" 2)

Mennesket er stadig, fra et biologisk synspunkt, et dyr, men det er det dyr der ved at arbejde skaber sine egne eksistensbetingelser. Det tilpasser sig netop ikke miljøet, men tilpasser miljøet til sig, hvorved vi forøvrigt tilsidst oplever at menneskets leverum i overvældende grad er blevet den menneskeskabte natur, byen. Mennesket arbejder og lever i samfund, det er sluttet ubrydeligt sammen med andre, uden hvilke det ikke kan eksistere. Arbejdsbegrebet er et grundlæggende, enkelt begreb, som knytter alle historiske perioder sammen, det som gør det muligt at tale om historien, og ikke historierne, det er den nødvendighed som ligger til grund for al menneskelig væren.

"...en historie-teori, for at være teori, og ikke bare være metafysik eller program, må forudsætte en bestemt form for objektivt og almengjort nødvendighed i sit objekt" 3)

Efter at jeg således, uden at nogen kan være særlig overrasket af den grund, har fundet ud af at historiens fællesnævner er arbejdet, eller rettere arbejdet som begreb, vil jeg nu komme med et superkort og dristigt rids af den nødvendighed/kausalitet som igennem den menneskelige praksis har drevet samfundenes udvikling frem. Med andre ord, et bud på årsagerne til samfundsdynamikken.

De tidligste menneskelige samfund har i almindelighed været opfattet som underskudssamfund, det vil sige at man har tænkt sig at der næppe har været meget overskud fra dag til dag, og at tilværelsen for hin tids folk udelukkende gik ud på at sikre sig mad i maven, ved at arbejde hele tiden. Nyere undersøgelser af bl.a. de såkaldte buskmænd i sydafrika har imidlertid et helt andet billede af "den oprindelige tilstand". Hvis man tør tro at de nulevende "Kung"-stammer er på ca. samme stadiet som for 10.000 år siden, dvs. fra før agerbrugets oprin-

1) K. Kosik Vindrosen 1/1970 2) Marx Den tyske ideologi Rhodos s. 26

3) H. J. Schanz cit. efter N. H. Pedersen Den Jyske Historiker 14 s. 9

delse, og således kan sammenlignes med de agrare samfunds forformer, så var hin tid det "oprindelige overflodssamfund" (Marshall Sahlins). "Kung"-folket, der lever i udkanten af Kalahariørkenen, arbejder ca. 2-3 timer om dagen, hvorefter de har fået deres behov dækket, og kan slappe af, danse, eller fortælle historier resten af tiden.

At dyrke jorden kræver langt mere arbejde, hvorfor der selvfølgelig ikke bliver så megen tid til fornøjelser eller kulturliv. Det kan således næppe være af lyst, men snarere af nød, at man begyndte at bruge jorden på denne mere intensive måde, hvilket skete omtrent samtidig i Egypten, Mesopotamien og Indus-dalen. Det er muligt at isens tilbagevækst har medført en udtørring af store områder, som hidtil havde kunnet føde temmelig store menneskegrupper, som så måtte forsøge at ernære sig på anden vis, eller på under.

Det vil sige at den produktivkraftsudvikling der skete fra ældre stenalder til bondestenalder, ikke skete af en pludselig opstået lyst til at arbejde mere, men af nødvendighed. Og herved starter den agerbrugs og teknikudvikling, som vi er det foreløbige slutpunkt på: hvis der jævnligt opstod et overskud af fødemidler, fordi man havde udviklet en mere effektiv produktion, drevet af nødvendighed, så ville det blive spist op af en voksende befolkning, som så bliver den nye nødvendighed, der tvinger udviklingen af produktionen endnu et skridt fremad. Det vil typisk sige mere effektiv ukrudsbekæmpelse, kortere brakperioder, og en udvidelse af husdyrholdet. På denne måde tvinges mennesket til at udvide sin naturbeherskelse, og samtidig udvikles det selv, hvilket kan udtrykkes således:

"For ikke bare de fem sanser, men også de såkaldte åndelige sanser, de praktiske sanser (ville, kærlighed osv.), med ett ord det menneskelige sinn, sansernes menneskelighed, opstår først ved at dets objekt eksisterer, ved den menneskeliggjorte natur. Utviklingen av våre fem sanser er et værk av hele verdenshistorien frem til i dag" 1)

Med denne udvikling af menneskesindet og menneskets teknikker til at udnytte jordens ressourcer, skete der en ændring af samfundene. Hvis der er tilstrækkeligt med føde etc. til alle, så er samfundets medlemmer lige, eller afstanden imellem grupperne, mænd/kvinder, unge/gamle, er ikke særlig stor, og fører sjældent til strid. Med den ovenfor skitserede produktivkraftsudvikling bliver der mulighed for at en særlig klasse kan tilegne sig væsentlig mere af udbyttet, end der egentlig tilkommer dem, hvis der skulle deles ligeligt. Denne klassedeling hænger sammen med den arbejdsdeling der videre fulgte med udviklingen af produktionen. Der var brug for planlægning, bl.a. ved gravning af vandingskanaler, og i tætbefolkede områder, hvor der var strid med nabostammerne om ressourcerne, skabtes den

1) Marx Filosofiske skrifter Verker i udvalg s. 128 Pax

professionelle soldat. I og med denne arbejdsdeling sættes betingelserne og mulighederne for at en klasse kan tilegne sig en væsentlig del af produktionen. Herved opstår klasserne og klassekampen, den monopoliserede magt og staten, i første omgang de teokratiske stater i Egypten og Mesopotamien, der startede som små stridende bystater, som langsomt blev underlagt en fælles, central magt. Under denne centrale magt foregik der en yderligere undertrykkelse af de lavere klasser, og en stadig større specialisering og udvikling af andre arbejdsområder: handel, skrivekunst, arkitektur osv.

Man kan altså se på den sammenfaldende udvikling af klasser og produktivkræfter på to måder: den sker både som følge af en underskudssituation, hvor en gruppe inden for samfundet søger at sikre sin eksistens, ved at tilegne sig subsistensmidler fra de andre, svagere medlemmer. Men samtidig betinger underskudssituationen et øget arbejde og en udvikling af produktionen, som kan skabe et midlertidigt overskud (inden det bliver spist op af befolkningstilvækst), som ligeledes kan tilegnes af den stærke klasse. Der må nødvendigvis være et overskud, før det kan tilegnes og gøres til genstand for et monopol, som besiddes af en herskende klasse, men dette overskud opstår kun som følge af en almindelig underskudssituation, nød, og det deraf følgende foregede arbejde. 1)

Menneskets rigdom er dets evne til at tilfredsstille sine behov, både de basale og de samfundsmæssigt skabte. Med agerbrugets, klassesdelingen og statens opkomst blev rigdommen ligeledes for bestemte individer evnen til at tilegne sig forholdsmæssigt større dele af produktionen, end ved en ligelig fordeling. Denne evne er magt. Magten kan praktiseres på forskellig måde, ved simpel tvang, eller ved bevidsthedsmæssig kontrol over andre - religion -, men dens mål er altid det samme: at sikre sig kontrol med adgangen til subsistensmidlerne.

I classesamfundene, hvor de lavere klassers mennesker har mistet magten over deres leveforhold, mister de ligeledes sig selv. De bliver til objekter, ting som kan sælges, væsener der føler sig manipuleret af mystiske magter, på samme tid som de er underlagt foredens vilkårlighed, de bliver fremmed-og-tingsliggjort. Classesamfundenes historie er i høj grad historien om det fremmedgjorte arbejde og klassekampen, altid kampen om adgangen til subsistensmidlerne.

2) hele afsnittet om samfundsdynamikken bygger i vidt omfang på Jesper Hoffmeyers artikel i Den Jyske Historiker 21 "Historien om naturgrund - la etc"

Menneskers arbejde bliver fremmed for dem selv, hvis de ikke kan være med til at bestemme, hvad dets resultater skal bruges til. Mit ovenstående udsagn om, at det er arbejdet som gør det muligt at tale om historien, dvs. at det gør historien forståelig og tilgængelig, det må ændres til, at for classesamfundenes vedkommende er det i høj grad det fremmedgjorte arbejde, som er historiens fællesnævner. Det er historiens nødvendighed, selvom det er en nødvendighed der er plettet af utallige skandselsrænevinger og undertrykkelse.- som ofte har været drevet så vidt, at slaverne næppe vidste at de var slaver.

Samfundene har siden opfindelsen af landbruget næsten overalt været classesamfund, hvor jorden har været i hænderne på en landejende klasse. Men selve besiddelsesformen er forskellig fra periode til periode. Og det er måden denne besiddelse etableres og fastholdes på, og hvad den herskende klasse tilegner sig, der bestemmer hvilken produktionsmåde et givet samfund tilhører.

"Grundlæggende definerer vi en produktionsmåde som en specifik enhed af udbytning og undertrykning i et specifikt samfund" 1)

Diskussionen om produktionsmådebegrebet er meget omfattende, og meningerne er delte. Nogle historikere mener at begrebet er ubrugeligt, i og med at de forskellige produktionsmåder næppe nogensinde i den konkrete historie optræder i ren form, men altid synes at være blandet med andre, så at det bliver vanskeligt at håndtere i analysen.

Men jeg mener at begrebet er anvendeligt, blot man gør sig den ulempe at præcisere, hvad det kan bruges til og hvad det betyder. Udbytningen er det man får ud af de udbyttede: arbejde, eller i objektiveret form som naturalier eller penge. Undertrykkelsen er den måde man tager det fra dem. Der er altså tale om et hvad og et hvordan.

Og de to forhold hænger sammen, hvilket udtrykkes således:

"Udbytningen er undertrykkelsens årsag, men undertrykkelsen er udbytningens forudsætning" 2)

De to forhold hænger sammen, men må adskilles i den historiske analyse, idet det ikke er sikkert at der er en automatisk overensstemmelse mellem de to momenter i en given produktionsmåde. Det var f.eks. tilfældet i den periode, som er denne rapportes undersøgelsesfelt, overgangen fra de feudale samfund til de kapitalistiske. Det der karakteriserer overgangssamfundene er nemlig den manglende korrespondens mellem udbytning og undertrykkelse.

1) og 2) Tomas Stig Andersen m.fl. Statens historie 8.91 og 86 BUC UB 78/79 nr.88

Imod det netop fremførte kunne man hævde, at der for så vidt kun eksisterer een produktionsmåde, nemlig den kapitalistiske, for kun i den ligger der eet, for hele samfundet fælles princip, der tillader at vi kan tale om en måde at producere på. Det er den i de kapitalistiske samfund iboende værdiløgningsstrang, den (under)ordningslogik, der gør det muligt at hævde at samfundet hænger sammen i en produktionsmåde. Eller med andre ord, at kapitalen tid efter anden søger at underlægge sig hele samfundets udvikling, for at sikre profitabiliteten og akkumulationen. Efter en sådan kapitallogisk tankegang kan der næppe søges andre objektive sammenhænge i de førkapitalistiske samfund, end produktionen og udbytningsrelationerne. Dette skulle ikke tillade at tale om nogen form for produktionsmåde i sådanne samfund, men nok om forskellige produktionsformer. Den almene brug af produktionsmådebegrebet for førkapitalistiske samfund kan kritiseres således:

"Med den historiske materialismes indholdsmæssige sandheder forholder det sig som Marx betragtede den klassiske nationalekonomis sandheder: de er sandheder indenfor en bestemt social produktionsordning" 1) Valget står altså mellem to holdninger: kan man tale om mange forskellige produktionsmåder - feudal, kapitalistisk, antik etc. - eller findes der kun een produktionsmåde?

Sagen er, at den historiske materialisme og de begrebslementer der indgår heri, er dannet i det kapitalistiske samfund, og at begreberne er udtryk for reelle forhold i dette samfund. Eller som Lukacs udtrykker det:

"Den historiske materialisme i dens klassiske form (der desværre blot er gået over i den almindelige bevidsthed i en vulgariseret form) betyder det kapitalistiske samfunds selverkendelse" 2)

Men når en historisk materialisme først er udviklet, så skulle der jo ikke være noget til hinder for at prøve igen, at tage udgangspunkt i de empiriske kilder i et andet samfund, at søge at danne sig en forestilling om de sammenhænge der danner dette samfund, og derefter, udfra den teori man opstiller om tingenes sammenhæng, så at sige rekonstruere samfundet. Målet er så at vise i hvor høj grad disse mere eller mindre skjulte sammenhænge ligger til grund for den virkelighed man kan iagttage, det være sig direkte eller igennem kilder/løvn. Jeg mener derfor, at produktionsmådebegrebet er anvendeligt, i og med at det kan beskrive de sammenhænge der i et samfund, hvis blot man specificerer de enkeltelementer der indgår i samfundets produktionsmåde. Det bl.a. er produktivkræfterne, ejendomsforholdene, bevidstheden i de forskellige sociale lag, hvad der produceres, og hvordan udbytningen foregår.

21) 3 Lukacs cit. efter N. H. Pedersen Den Jyske Historiker 14 begge s. 7

"Det der karakteriserer "overgangssamfundet" er at udbytning og undertrykkelse var sammensat af forskellige elementer, at der manglede en korrespondens mellem udbytning og undertrykkelse. Undertrykkelsen af de udbyttede fortsatte med at være af feudal karakter, mens den borgerlige bevægelse i sin egen kreds udviklede en anden form for undertrykkelse gennem staten, der senere fik betydning for undertrykkelsen under kapitalismen." 1)

Selve udbytningen kan have forskellig karakter indenfor den samme produktionsmåde, det var f.eks. vidt forskellige goder en romersk patricier fik ud af sin græske filosof, og af grækeren der arbejdede ved olivenpressen; og dog var de begge slaver, dvs. at de medvirkede i en slaveproduktionsmåde, her det romerske kejserriges måde at producere subsidierne på. Og undertrykkelsen kan ligeledes have forskellige udtryk i det samme samfund. Tænk bare på vor filosof, som sikkert blev behandlet som en gentleman, netop fordi han var i stand til at praktisere selvundertrykkelse, mens hans lige så retsløse fætter ved pressen blev behandlet ganske anderledes. Altså: undertrykkelsen kan være af forskellig karakter inden for et samfund, og udbytningen kan ligeledes ske med forskellige midler, hvilket må blotlægges i den konkrete analyse. I den romerske/antikke slaveproduktionsmåde var der overensstemmelse mellem udbytningen og undertrykkelsen, i og med at alle slaver først og fremmest var slaver. De havde en ved lov fastslået status, der gjorde dem til husherrns ejendom, og som sådanne var de i princippet retsløse og havde ingen indflydelse på deres arbejdes resultater. Det er det fælles for denne produktionsmåde. I praksis kunne en slave købe sig fri, eller frisættes af herren, og på mangfoldige måder avancere i hierarkiet, selvom han var slave, og det må selvfølgelig medtages i analysen. Men det betyder intet for anvendeligheden af produktionsmådebegrebet, der netop kan fastslå et samfunds specielle karakter, hvis man kan specificere hhv. undertrykkelsens og udbytningens karakter og deres indbyrdes overensstemmelse, eller mangel på samme.

Denne udredning lægger altså op til en almenforelse af produktionsmådebegrebet som historisk forståelsesredskab, udfra den antagelse at en fastsættelse af produktionsmåden som noget fælles for alle samfund - i det mindste de agrare og industrielle - gør det muligt for os at foretage sammenligninger mellem forskellige samfundsformer. Man kan ikke sammenligne to samfund, adskilt i tid og/eller rum, hvis ikke der er noget fælles ved dem. Og det er meget vanskeligt at forstå det særlige ved et givet samfund, hvis ikke man kan sammenligne det med andre, eller påvise hvilke elementer fra forskellige produktionsmåder der indgår i det.

1) Tomas Stig Andersen m.fl. Statens historie s. 91 ABC 88 76/79 nr. 88

Lad os lige resumere:

Jeg er i denne korte ansats til en materialistisk historieteori startet med erkendelsens betingelser i en fremmedgjort situation. Herefter søgte jeg at udvikle simple og sammensatte historiske arbejdsbegræber. Fra arbejdet som menneskets og historiens forudsætning til det fremmedgjorte arbejde. Fra de oprindelige samfunds simple dynamik mellem menneske og natur til de agrare samfunds komplicerede vekselvirkning med naturen, og den samtidige oprindelse af classesamfundene, med den mulighed for dynamik mellem klasserne som er tilstede i dem. Og endelig, fra forståelsen af de udviklede samfund som classesamfund, til produktionsmådebegrebet.

- Og forøvrigt bilder jeg mig ikke ind fuldstændigt at kunne indfri de høje krav til videnskabelighed, der er opstillet ovenfor, jeg vil blot gøre på muligheden for at de kan opfyldes.

OM FEUDALISMEN

Indledning

Formålet med dette kapitel er kort at specificere nogle almindelige træk ved de vesteuropæiske feudale samfund, for på denne baggrund at kunne forklare Englands specielle udvikling i den merkantilistiske periode. Det gælder altså om at undersøge forskellige forklaringer af forudsætninger for opkomsten af det engelske borger og lavadels dominerende samfund; i den periode hvor den kapitalistiske produktionsmåde vinder frem. England er det politiske område, hvor den klasse, der havde sit økonomiske grundlag i skabelsen og udvekslingen af varer, altså i den kapitalistiske produktion, først opnåede udstrakt politisk magt over et helt rige. Dette var blot en konsekvens af at samfundets liv længe havde været på vej imod at blive baseret på en vareøkonomi, der afløste den forudgående feudale naturaløkonomi. Øen er rammen om en udvikling, der medførte at det progressive borgerskab i tidens løb var i stand til at udkonkurrere de andre europæiske nationer i kampen om verdensmarkedet, bl.a. ved beherskelse af statsapparatet.

Uden at forklejnne betydningen af de sociale bevægelser og den tekniske udvikling i andre europæiske lande, finder vi her "den borgerlige revolutions lokomotiv" - et sædvanepreget, temmelig statisk nærmest kasteagtigt opdelt samfund, som relativt tidligt forandrede sig til en dynamisk organisme, hvor arbejdskraften begyndte at bevæge sig, hvor stand og indflydelse ikke længere var totalt afhængig af fødsel, men af varebesiddelse bl.a.; hvor social op- og nedstigning var mulig, hvis man var dygtig, heldig og hensynsløs nok. I det lange løb var de forandrede kræfter der udgik herfra, og fra resten af den kapitalistiske produktionsmådes kerneområde - Nord-Vesteuropa - umådelig. Fx. den arbejdsdeling i verdensmarkedet der i lange tider gjorde at de østeuropæiske lande hovedsagelig fungerede som producenter af råstoffer og korn til vesten, og modtog fabrikata tilbage. Der foregik en relativ underudvikling af de østlige områder, som hang snævert sammen med forholdene i vest. Det er i denne forbindelse ikke nødvendigt at komme ind på de mange andre følger for verden, som udviklingen i England medførte, jeg vil blot sige at en virkelig forståelse af den nuværende private produktion af samfundsmæssige nødvendigheder, ikke kan vindes blot ved at betragte de foreliggende forhold, men os-

se må søges i et studie af mulighederne og betingelserne for de samfund, der kom før de nuværende.

Det er som konsekvens heraf nødvendigt at fastsætte det sandsynlige sammenspil af menneskelige og tingslige faktorer* før man kan sige noget om den merkantilistiske periodes karakteristika.

Elementer i den tidlige feudalisme

De europæiske feudale samfund havde deres rødder i tiden omkring romerrigets sammenbrud og de germanske folkevandringer i det 5. årh. Det var samfund hvori der indgik strukturelle elementer af både romersk og germansk art. De kan karakteriseres som natural-økonomisk baserede klassesamfund, hvor den dominerende tilegnelsesmåde var landbrug, og hvor hverken arbejdet eller dets produkter var varer. Det var udbytningssamfund, hvor en overklasse ved vold beherskede en underklasse af primære producenter, som var knyttet til produktionsmidlerne ved to sammenknyttede juridiske forhold: livegenskabet og stavnsbindingen. Livegenskabet udtrykte at der eksisterede et afhængighedsforhold imellem de to klasser, og stavnsbindingen at de livegnes bevægelsesfrihed var begrænset. 1)

Nerven i de feudale produktionsrelationer var vold. Det vil sige både overklassens evne til at konfiskere en del af underklassens produkt ved ekstraøkonomiske midler, og samme underklassens evne til at modstå eller undgå denne udbytning. Samtidig var begge klasser afhængige af hinanden - overklassens afhængighed af bønderne giver sig selv, men bønderne behøvede adelen til at beskytte sig i krig og som organiserende element ved visse større fælles foretagender, fx. kolonisering af nyt land.

De romerske træk der indgik i denne nye produktionsmåde, som altså etablerede sig fra det 5. årh. og fremefter, var i hovedsagen et slavearbejdsbaseret landbrug organiseret i store godser, latifundier eller villaer, et byproletariat som for en stor dels vedkommende bestod af udkonkurrerede småbønder, der hverken på landet eller i byerne kunne finde beskæftigelse og som derfor var henvist til at leve af hvad den lige så uproduktive og parasitære overklasse kunne tildele i offentlig hjælp. Begge klasser forbrugte i for-

1) Perry Anderson Fra antikken til feudalismen s. 168

* Læs: faktorer i feudaltiden, før man ...

ening enorme mængder basiske varer og luksus, som der var en udbredt handel med. Finans og møntvæsen var omfattende og som regel velfungerende. Der var minimal politisk indflydelse for folk udenfor patriciatet og hæren, som samledes omkring kejseren. Den private ejendomsret var noget helt centralt i romerriget, og havde fundet sin juridiske kodificering i det højt udviklede retssystem. Dette element gik tabt ved opløsningen, for først at vinde vid udbredelse mange hundrede år senere.

Det romerske rige var i løbet af 3. og 4. årh. gerådet ud i krise, med forsyningsmangel, enorm politisk omskiftelighed og borgerkrig. Den mest sandsynlige forklaring på dette er, at dets slavebaserede produktion kun kunne fortsætte, hvis der hele tiden var friske forsyninger af slaver. Så længe riget var i ekspansion kunne der tilvejebringes krigsfanger i tilstrækkelige mængder, til at de udgjorde en passende billig arbejdskraft. Men da riget ikke kunne udvide sig mere, bl.a. fordi infrastrukturen ikke kunne strækkes længere fra rigets nerve, Middelhavet, og fordi barbarerne visse steder, bl.a. ved Rhinen, var i stand til at modstå det romerske militære pres, så stivnede grænserne. Dermed blev slaverne færre og dermed dyrere, tilsidst så dyre at produktionen hverken var rentabel eller tilstrækkelig til at efterkomme efterspørgslen. Hertil kommer at en slavebaseret produktion ikke er særlig dynamisk og har en tendens til at stivne i den samme gamle skure, idet der ikke er nogen subjektiv interesse for de umiddelbare producenter til at producere mere, eller forbedre produktionen.

Af andre faktorer der befordrede rigets sammenbrud, kan man nævne det store bureaukratiske apparat, som i tidens løb var vokset kraftigt for at holde sammen på sagerne, men som ved sin vægt istedet knuste den basis det hvilede på. Man kom ind i en ond cirkel med bureaukrati - skatter til at drive statsapparatet for og til at betale skatinddrivningen - mere bureaukrati fordi skattegrundlaget svigtede - flere skatter etc. 1.) Ved rigets sammenbrud splittedes det efterhånden i mange mindre enheder. Patricierne flygtede fra byerne og slog sig ned på deres godser, som økonomisk lukkedes om sig selv. De forsøg på styring der udgik fra byernes administration blev ikke respekteret, og der blev ikke betalt skat. Handelen svandt ind og således udsultedes byerne, der gik tilbage i alle henseender,

1.) Jensen og Thiersen Verdenshistorie s.122

hvilket bl.a. viste sig ved at mange håndværkere udvandrede til godserne, hvor de fandt bedre betingelser. På denne måde blev de antikke byers produktive basis, der aldrig havde været særlig stor, næsten helt udslettet. Som antydning, så var de romerske byer, med den forvoksede hovedstad i spidsen, altså i langt højere grad centre for konsumtion, end for produktion.

Som følge af den almindelige mangel på slaver blev der langsomt indført nye organisationsprincipper for produktionen. Godsernes jorder blev delt: slaverne blev udstyret med hver deres lille jordlod, en colon, som var et brug hvor en familie kunne forsørge sig selv, men samtidig skulle de drive det, der nu var tilbage af hovedgodsets jorder. Her finder vi altså et princip, som skulle gå igen i den feudale produktionsmåde.

I de germanske stammesamfund var graden af udvikling meget forskellig, spændende fra egentlig landbrugs-klassesamfund ved grænsen til romerriget, til stammer nordpå hvor de væsentlige tilegnelsesformer stadig var jagt og fiskeri. Der var oprindeligt ikke ejendomsret til jorden, som hvert år i mere eller mindre urkommunistisk idyl blev fordelt af et råd af ældste, således at der ikke kunne opstå nogen rigdomskoncentration og social differentiering l.) Ved de lange vandringer som germanerne begav sig ud på, ændredes deres samfund sig radikalt. Årsagerne var sandsynligvis overbefolkning i hjemstavnen, pres østfra af et andet omstrejfende folk, hunnerne, og måske de vedvarende rygter om den ufattelige luksus, den romerske overklasse væltede sig i...

Ihvertfald betød de lange togter, at anføreren i krig og hans følge - hirden - osse i fredstid kom til at betyde mere end menigmand. Ved erobringen af verdensrigets, trods al tilbagegang stadig rige stumper, var denne overklasse med høvdingen i spidsen i stand til at tilegne sig en uforholdsmæssig stor del af byttet, hvoraf den vigtigste var jorden, og de opslog sig i de tidligere herskeres sted. Der skete altså en kraftig social differentiering og nedsynken af den frie germanske bonde, hvor "fri" her betød ret til at deltage i stammernes fælles foretagender (om ikke beslutninger), at få tildelt et jordstykke til familien og at bære våben. I det feudale samfund slog det germanske element igennem på ejendomsrettens område, idet der inden for vasalsystemet ikke eksisterede ejen-

l.) Jensen og Thiersen Verdenshistorie s. 125-27

domsret til produktionsmidlerne, her først og fremmest jorden, og at den som følge heraf ikke kunne opdeles og sælges.

Det feudale samfundssystem

I spidsen for hele samfundet stod kongen eller kejseren. Al jord var i teorien kongens, og hans standsfæller lånte det af ham (len; af samme rod som "lån"). Men i hele perioden eksisterede der fri, allodiale områder, idet den ofte ret diffuse magtudøvelse tilod at der vedblivende kunne være områder med "ingenmandsland", såsom overdrev og skove, og at der vedblivende kunne eksistere frie bønder hist og her.

I begyndelsen af perioden skete de første tildelinger af jordbesiddelser uden egentlige kontraktmæssige betingelser, de skulle blot som løn og gave ved taknemmelighed knytte herren og følget sammen. Dannelsen af det egentlige feudale system foregik i Frankerriget i det 8. og begyndelsen af det 9. årh. Her blev der skabt en systematiseret forlening, hvor en udvalgt overklasse af grever var i direkte forpligtigt forhold til kejseren. De havde så under sig i deres tildelte områder en gruppe af edssvorne vasaller, og det samme igen endnu et trin ned, således at der opstod en samfundspyramide, med magtmæssigt adskilte lag, hvor de umiddelbare producenter, bønderne kom nederst. De var også på sæt og vis en slags vasaller, idet de på linie med deres herrer havde forpligtelser for at kunne blive på jorden. - Det var at aflevere en del af deres arbejde og dets produkter til herren.

Samfundets opbygning var dog slet ikke så simpel som her skitseret, idet der oprindeligt ikke var noget forbud for de lavere vasaller imod at sværge troskab til flere herrer. Dette skulle i tidens løb give årsag til megen forvirring.

I denne periode med kongemagt stod fyrsten kun i forbindelse med hele samfundet via sine vasaller, mens forbindelsen var direkte på hans egne besiddelser, hvor han regerede som adelsmand, på linie med andre adelsmænd. Kongens subsidier kom hovedsaglig fra hans egne jorder, for der var sjældent tale om skat til den centrale magt. I denne type samfund med en relativ svag kongemagt ser man hele tiden de adsplittende og de samlende kræfter virke imod hinanden. Kongemagten måtte til stadighed kæmpe imod de adsplittende kræfter i den primitive statsform, der opstod når en vasal var

blevet så stærk, at han søgte at løsgøre sig, eller ligefrem søgte at blive en ny no. 1. i landet. Denne vaklen i spidsen, der var en indgroet del af det feudale statssystem, skyldtes at den centrale magt ikke besad kræfter til at opretholde en permanent kontrol med et større område, men at magten var delegeret ud til lensherrer, som kongen så i vidt omfang var tvunget til at stole på troskaben af. Hertil kommer at et len kun kunne tildeles en gang, så jo mere kongen gav bort, jo mere forsvandt hans eget magtgrundlag. Og en gevindst af jord kunne kun ske på bekostning af andre kongedømmer eller adelsmænd. Derfor er de evindelige krige konger og adelsmænd imellem, så karakteristisk for perioden.

"Hvorsomhelst i Vesteuropa var det højeste overordnede niveau i det feudale hierarki i princippet ikke væsensforskellige, men nødvendigvis kun forskellige med hensyn til grad fra dets underordnede magtniveauer. Monarken var med andre ord feudalherre for sine vasaller, og han var bundet til dem ved gensidige troskabsbånd og var således ikke en enehersker der stod over sine undersåtter" 1.)

Men kongemagten blev alligevel be beholdt som institution, som et samlende mærke for overklassen, formodentlig simpelthen fordi man efter en opløsningsperiode blev træt af den evindelige kamp, og den lovløshed der var følgen af at der manglede en instans der var respekteret af alle. Og selvfølgelig fordi det som regel lykkedes en vinder at konsolidere sin magt, bl.a. ved at være leder i krigshandlinger mod ydre fjender, for som hærfører var kongen uundværlig for adelen, både når det gjaldt om at forsvare landet og slå bondeoprør ned

Denne manglende stabilitet i den centrale magt hænger sammen med samfundets brugsproduktionsmåde, hvor det der fik riget til at hænge sammen trods indre og ydre forstyrrelser, var vold i naturalieform så at sige, altså kongemagtens afhængighed af riddere, hvis subsistens kom fra de enkelte godser, og magtens afhængighed af loyalitetsbånd, som viste sig i den feudale ideologi, med den betoning af troskab mod herren og herrens eventuelle hævn, hvis der svigtes. Først senere med pengenes udbredelse i højmiddelalderen, opstod der mulighed for den centrale magt til at købe sig til vold, og via skatterne tilegne sig voldsmonoplet.

Som kongemagt er han i alt væsentligt henvist til at financiere sig ved tilegnelse af merarbejde fra sine egne godser, men i den næste

1.) Perry Anderson Fra antikken til feudalismen s.173

Den feudale produktion

I indledningen redegjorde jeg for, at en produktionsmåde kan bestemmes ud fra det specifikke forhold imellem udbytning og undertrykkelse. Det er rigtigt at disse forhold kan betragtes som koordinater ved hvilke man kan definere en given produktionsmåde på det samfundsvidenskabelige milimeterpapir, men en anden, og så vidt jeg kan se ikke modstridende måde at betragte en produktionsmåde på, er ved at se på forholdet imellem produktivkræfter og produktionsforhold, hvilket kan udtrykkes således:

"...Det almindelige resultat, som jeg kom til, og som, da det først var vundet, tjente som ledetraad i mine studier, kan kort formuleres saaledes: I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilie uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter... Paa et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i strid med de forhaandenværende produktionsforhold, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slaar disse forhold om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med sociale revolutioner..."1)

Jeg vil i den følgende skitsering af den feudale produktion forsøge at bruge begge betragtningsmåder, for hvor den første er velegnet til at udtrykke de mellem menneskelige forhold, så er den sidste uundgåelig, når man ser på relationerne imellem mennesker og ting, og den forandring af menneskene og tingene, der sker herved.

Den feudale produktion var baseret på et fællesskab af familiebrug, som var knyttet sammen i landsbyen. Her kunne de enkelte familier have jord tilfælles med de andre og/eller have egne jordlodder. De enkelte brugs jorder blev som regel fordelt i fællesskab, således at alle fik lige meget af den gode og den dårlige jord. Denne fordeling af jorden betød at besiddelsesformen var en brugsret, og denne brugsretsform var et af de germaniske elementer, som var indgået i den feudale produktionsmåde.

1) Marx cit. af Carl Madsen fra "Bidrag til Kritik af den Politiske Økonomi" 1859. C.M. "Når bladene falder" Demos 1977, s. 75

fase, kongestatens, får han gennem skatteudskrivninger adgang til hele det samfundsmæssige merarbejde, men dog kun i begrænsede mængder, for skatterne blev kontrolleret af stænderne, først og fremmest adelen og gejstligheden, som sørgede for skattefrihed for sig selv.

"Det der adskiller kongen som statsoverhoved og kongen som adelsmand er skatterne. Pengene gør det muligt at sprede autoriteten over hele området, fordi den dermed er frigjort fra jordens snagende (sic!) bånd. Det er pengene der kan skaffes overalt, gennem skatteudskrivning, der gør staten til en selvstændig magt, der tendentielt er hævet over alle andre. " 1.)

1.) Thomas S. Andersen m.fl. Den borgerlige stats subsumtionshistorie - Historievidenskab no 10-11 1977 s.25

Hele landsbyen (med undtagelse af enkelte eventuelle fribønder) var underlagt et eller flere godser, som havde egne jordtillæg-gender, hovedgodsjorden, som bønderne skulle dyrke ved hoveri. Desuden skulle bønderne erlægge en rente af produkterne fra egne jorder - i Danmark tiende, i Frankrig taille, i England rent, enten direkte, eller som afgift for brug af produktionsmidler i adelens besiddelse, fx. møller.

Produktivkræfternes udvikling forudsætter et produktionsoverskud og en akkumulering af dette. Grunden er den indlysende, at hvis der ikke er mulighed for at reinvestere en del af arbejdets resultater, udover det der er nødvendigt til at reproducere produktionsapparatet, så vil der ikke være mulighed for at eksperimentere, lyst til at løbe en risiko for at se om de nye metoder virker, og lægge en masse arbejde i noget som måske ikke virker. Resultatet vil være stagnation. Dette produktionsoverskud er dels betinget af, om produktionskræfterne enten kvalitativt udvikles eller kvantitativt udbredes hurtigere end befolkningen vokser, og dels af produktionsrelationerne, altså arbejdets organisering og fordelingen af resultatet.

Den fuedale naturalieøkonomi tillod en vis akkumulation. De forudsætninger, der her var tilstede for at der kunne ske en akkumulering og nyinvestering, at der i visse perioder forefandtes et overskud, som ikke blev spist op af enten over-eller underklassen, er mangesidede og vanskelige at bestemme nøjagtigt, hvilket sikkert skyldes, at periodens lovmæssigheder for samfundsudviklingen var fulde af undtagelser fra reglen. Ihvertfald er det nødvendige overskud betinget af de landlige produktivkræfters evne til at forny sig, og den nødvendige akkumulering er igen afhængig af samfundsudviklingen, altså bl.a. forholdet imellem klasserne - udbyttende og udbyttede - og organiseringen indenfor klasserne. Disse klassers individer havde forskellige subjektive interesser at forsvare, og forskellige muligheder derfor.

Denne kamp om renten, det samfundsmæssige merarbejde, det være sig i arbejds-, naturalie-eller pengeform, er central for forståelsen af produktivkræfternes udvikling under feudalismen.

Sat op i stikord kan vi forsøgsvis bestemme adelens og bøndernes muligheder i denne kamp.

Adelen:

- Vold og tvang i forbindelse med renteudbetaling og renteforøgelse, d.v.s. ekstraøkonomisk udbytning ved besiddelsen af voldsmonopolet.
- Tilegnelse af tidligere fælles eller allodiale områder - græsgange, skove etc. Endvidere snyd og chikanerier ved opmåling af land.
- Nye afgifter gennem lovgivning, enten fra centralt hold eller lokalt, i kraft af et jurisdiktionsmonopol.
- Ideologisk kontrol gennem kirken.

Bønderne:

- Kollektiv vægring ved hoveriarbejde, "protostrejker", "arbejds- langsomt aktioner".
- Chikanerier ved vejning af afgrøder og opmåling af land.
- Appeller til den offentlige ret, hvor der eksisterer en sådan, mod ublu krav, med henvisning til sædvane.
- Direkte væbnet oprør.

Det feudale landbrugs overskud falder i to dele:

Merarbejdsdelen, der i renteform tilegnes af adelen, enten ved hoveri, i naturalier, eller - senere i udviklingen - i pengeform, som kan træde i stedet for hoveri, som bøder i jurisdiktionen, som afgifter ved benyttelse af veje, broer og andre produktionsmidler, såsom møller og ovne.

Den anden del er det som det lykkes bønderne at beholde af produkterne fra egne jordlodder, og selvfølgelig den del af selve arbejdstiden, som de selv kan udnytte. Her findes måske en produktiv margin. Dette ikke så iøjnefaldende aspekt af tidens klassekamp, er muligvis den faktor, hvor vi kan finde den væsentligste betingelse for en produktivkraftsudvikling. Ganske vist kan den del af merarbejdet, som af adelen investeredes i nye produktionsmidler sikkert medtages som et progressivt element, men i det lange løb er det ikke sikkert, at det blev ved med at være til fordel for udviklingen, idet man tog sig ganske godt betalt for dette (af bønderne hadede) monopol, hvorved overskuddet fjernedes fra produktionssfæren og trådte ind i cirkulationen.

Perry Anderson siger om rentekampen:

"Kampe om renten kunne således udvikles fra begge poler i det feudale forhold, og de var medvirkende til at stimulere produktiviteten på begge sider. Både herremændene og bønderne var objektivt involveret i en konfliktproces, hvis generelle konsekvenser var at drive hele landbrugsøkonomien fremad"1)

For mig virker det imidlertid ikke umiddelbart indlysende, at det i alle tilfælde skulle være kampen om udbytningens størrelse, som drev landbrugsøkonomien fremad. Man kunne modsat påstå, at udbytningsforholdet i sig selv kunne være en hæmsko på udviklingen. Hvem skulle gide anstrenge sig for at forøge produktiviteten, hvis herremanden alligevel kommer og rager gevinsten til sig?

Men hvordan det nu end var, så tyder selve det, at der kæmpes på, at der har været et berigelsesmotiv til stede hos begge parter. Måske er det her vi skal søge en årsag til dynamik. Bønderne ville formodentlig alligevel gerne "have mere", uanset om de blev udbyttet eller ej?

Det er muligt, at vi finder en samfundsdynamik, ikke bare i et simpelt tovtækkeri om rentens størrelse, men osse i kampen om bøndernes margin, deres mulighed for, på egne jordlodder, at forøge produktiviteten. Selvfølgelig er der et berigelsesmotiv i rentekampen, men jeg vil alligevel forsøgsvis skelne de to størrelser fra hinanden. Renten havde en tendens til at opnå stabilitet over længere perioder, og med denne stabilitet, som var betinget af hele samfundets karakter og sædvanebestemthed, åbnedes der mulighed for at der kunne opstå en margin i produktionen, som er afstanden mellem reproduktionens mindsteniveau og hele høstudbyttet. Vørs'go':

"Nogle historikere har udtrykt deres forundring over, at der under disse forhold i det hele taget kan foregå en selvstændig udvikling af formue og relativ rigdom hos hoveribønder og livegne, da den umiddelbare producent her ikke er ejer, men kun besidder, og hele hans merarbejde jo de jure tilhører jordens ejer. Det er imidlertid klart, at traditionen må spille en overordentlig stor rolle under de primitive og uudviklede tilstande, hvor på denne samfundsmæssige produktionsrelation og den tilsvarende produktionsmåde beror. Det er endvidere klart, at her som altid i samfundet ligger i de herskendes interesse at ophøje det bestående til hellig lov og at gøre skranker der er givet af sædvane og tradition, til gældende lov. Bortset fra alt andet sker det helt af sig selv, så snart den bestandige reproduktion af

1) Perry Anderson: Fra antikken til feudalismen, s. 219-220

af grundlaget for en given tilstand gør, at derelationer den beror på, i tidens løb antager ordnede og regelbundne former; denne regelbundethed og denne orden er selv et uundværligt moment i enhver produktionsmåde, der skal antage samfundsmæssig stabilitet og gøre sig uafhængig af ren tilfældighed og vilkårlighed."1)

Vi ser altså det morsomme fænomen, at en egentlig konserverende faktor kan vise sig at være betingelsen for dynamik!

Men samtidig må vi, for at få lidt af dialektikken i den modsigelsesfyldte udvikling med, vide om forholdet imellem produktivkræfter og produktionsformer at:

"Det var nemlig kun dannelsen og konsolideringen af nye samfundsmæssige produktionsrelationer, der i omfattende målestok kunne sætte dem i gang. Det var først i udkrystalliseringen af en udviklet feudalisme på landet, at de i stort omfang kunne tages i anvendelse. Det er i selve produktionsmådens indre dynamik og ikke i en ny teknologisk komme - der blot var et af de materielle udtryk for denne dynamik - at man skal søge den grundlæggende drivkraft i landbrugets udvikling."2)

Det betyder, at når den feudale produktionsrelation havde etableret sig, med dens indbyggede udbytningsmæssige frirum, og motiv for den umiddelbare producent til at forøge sit resultat, så kunne der opstå et overskud af både menneskelig og teknisk art, som kunne reinvesteres i produktionen.

Hvad det end skyldes, så kan man i perioden 1000-1300 se en række produktivkraftsmæssige nyheder slå igennem i størstedelen af Europa.

Der skete

- Udbredelse af trevangsbruget
- En gradvis overgang i retning af hvedeafgrøde
- Større brug af heste, som er bedre trækdyr end okser, og i den forbindelse udvikling af seletøj og hestesko
- Udvikling af en spredt landlig håndværkerstand fx smede
- Udbredelse af hjulploven

Produktionsfremgangen i perioden hvilede ikke mindst på udbredelsen af denne plovtype, som gav en række fordele i forhold til tidligere typer af plove.

1) Marx Kapitalen bd.3 s 1020 Rhodos 2) Anderson Fra antikken.s214

- Den kunne med sin jernmuldfjæl vende jorden helt, hvilket gav bedre omsætning af næringsstofferne.
- Den formindskede arbejdet, fordi den overflødiggjorde krydspløjning.
- Den kunne pløje de hidtil uopdyrkelige sværere jorder, som gav bedre udbytte end det lette jorder. Dette gav især i nordeuropa mulighed for en betragtelig udvidelse af det dyrkede areal, idet tung jord, på grund af klimaet og de fremherskende moræneaflejringer er mere almindelig her.
- Den muliggjorde en forbedret dræning af markerne, idet man for at undgå for mange vendinger med det temmelig tunge redskab, pløjede i lange smalle agre, hvor man vendte jorden op mod midten og derved skabte grøfter hvor vandet kunne løbe bort.

Envidere betød brugen af hjulplov, at der skabtes nye organisatoriske forhold indenfor landsbyen, idet man måtte være fælles om udnyttelsen af de kostbare trækdyr, og envidere, at der kunne opstå en social differentiering, idet det ikke var alle der kunne stille med en hest til plovspandet. Det er dog muligt at se netop denne kollektive samvirken om produktionen som en vigtig betingelse for bøndernes mulighed for at yde modstand mod adelen. Men det vil føre for vidt at komme ind på det her.

Ved middelalderens begyndelse var landbruget baseret på en opdeling af jorden i to vange, og udenfor dem en fælle, hvor dyrerne græssede. Vangene lå skiftevis brak og blev tilsået med korn, hvilket gerne skete om efteråret. Tid efter anden opstod trevangsbruget ud af dette system. Her opererede man med en brakmark, en kornmark til efterårssåning (normalt hvede rug eller byg) og en forårsmark med havre eller bælgeplanter. Denne brugsform var mere belastende for jorden, så en forudsætning for den forøgede produktivitets vedligeholdelse var gødning. Det skaffede man ved at hegne markerne ind og lade dyrerne græsse på brakmarken, i modsætning til fridriften, hvor gødningen gik tabt. Desuden forsynede dyrkningen af bælgeplanter - kløver - jorden med det nødvendige kvælstof. Alt dette dannede basis for en produktivtetsforøgelse, som efter nogle forskerers skøn skulle have ligget på op imod 100% 1)

1) Jensen & Thiersen Verdenshistorie s. 162

I højmiddelalderen skete der en omfattende indvinding af nyt land. Under denne såkaldte "Europas indre kolonisering" blev store skovområder ryddet, og heder, moser og marskarealer blev taget under plov. Samtidig steg befolkningstallet, byerne voksede og man sporer tidens materielle overskud udtrykt i det rige kulturliv, og i den store byggeaktivitet, fx. i Danmark i den store kirkebygningsperiode i det 11. og 12. årh. Perry Anderson anslår, med henvisning til J.C. Russel, at vesteuropas samlede befolkning mere end fordobledes i løbet af 400 år. Således - å. 950 20 mill, å. 1348 ca. 54 mill.1)

Produktionsforøgelsen og intensiveringen skete imidlertid i længden på bekostning af jordens bonitet. Man måtte til stadighed tage nyt land i brug for at følge med befolkningsforøgelsen og den samtidige forringelse af jorden. Til sidst nåede det feudale landbrug sine natursatte grænser, da der ikke var mer land at opdyrke fra nyt af, og gik i krise. Men før vi kommer ind på den store krise i slutningen af højmiddelalderen, må vi se på et nyt fænomen som havde dannet sig i feudalsamfundets frirum - byen.

Den middelalderlige by

De middelalderlige byer var i modsætning til deres antikke forgængere centre for produktion, mere end for konsumtion. I disse byer, som tid efter anden opnåede en høj grad af selvstændighed i forhold til de feudale magthierarkier, opstod der en højt specialiseret vareproduktion og distribution.

Hovedområderne for byvækse i denne periode - 1000 - 1300 - var norditalien, nordfrankrig, flanderen, det vestlige og nordlige Tyskland og i et vist omfang England. Disse områder var knyttet sammen i et fælles handelsmønster, med forankring i Middelhavet og Østersøen. Herimellem var der forskellige landlige transitområder, fx. Campanien der knyttede flanderen og norditalien sammen. Der skete en kraftig vækst indenfor alle slags virksomheder, fjernhandel, finans/ågerforretninger, minedrift etc., men en af de mest ekspansive og betydningsfulde byvirksomheder var tekstilfabrikationen, som tog et vældigt opsving i Italien og Nederlandene.

Således begyndte England at eksportere uld i stadig større mængder, først til nederlandene og senere helt til Lombardiet i norditalien.

1) Perry Anderson Fra antikken... s 223

Handelen voksede altså voldsomt i omfang, og købmændene kunne opnå kraftige profitter, idet datidens transportvæsen kun var lidt udviklet, således at der kunne tjenes meget på at transportere varer fra en brugsværdisfære til en anden. (Et forhold jeg vil vende tilbage til i kapitlet om merkantilismen). Der blev ligeledes tjent store summer på åger - pengeudlåning til kæmperenter - fx. til tidens altid pengetrængende fyrster. En vis del af disse profitter blev investeret i produktion. Således vandt profitmotivet frem som drivkraft for menneskelig virksomhed, og det må derfor være i de middelalderlige byer, at vi skal søge den kapitalistiske produktions "kim".

Ganske vist må man være forsigtig med at tilskrive disse virksomheder i byerne en egentlig kapitalistisk status, idet der både var et stærke feudalt element i byerne, og at det omgivende samfund i høj grad satte betingelserne for, hvad og hvordan der blev produceret. De to sektorer - landet og byen - var knyttet sammen med snævre bånd, og man kan kun med forbehold tale om byernes selvstændige udvikling.

For det første var byernes liv styret og reguleret, både af sædvanen og af den herskende klasse (og en sådan dannedes tid efter anden næsten allevegne), det lokale oligarki, som havde deres interesser at pleje, hvorfor vi ikke kan tale om den frie markedsdannelse i kapitalistisk forstand. For det andet fik produktionen ikke lov til at vokse uhæmmet, for den enkelte håndværksmesters andel af det samlede marked var fastsat af lauget, og hans standsfæller skulle nok sørge for at han ikke bredte sig på deres bekostning. Ligeledes var antallet af lærlinge og svende nøje fastsat. For det tredje var byens liv i høj grad afhængig af selve den med vold udpressede feudale rente, idet byens kunder ofte var adelen. Dvs. at det der ligner en begyndende kapitalistisk cirkulation og produktion, havde det feudale samfund som forudsætning, hvorfor det er vanskeligt at skelne "ur-kapitalismen" fra feudalismen. For det fjerde, så var mange middelalderbyer opstået under adeliges auspicer, fx. ved at en gruppe handlende og håndværkere havde søgt ly under en borgs mure, og derved knyttet sig til borgherren i en feudal relation. (Burger - en der bor i eller ved en borg) Og endelig, for det femte, var byernes vækst knyttet tæt sammen med den store stigning i kornpriserne mellem å. 1100 og 1300. Priserne steg op til det tredobbelte, og denne inflation var forårsaget af den demografiske udvikling og landbrugets manglende

evne til af følge med i produktionen. Denne manglende balance mellem udbud og efterspørgsel på fødevarer fremmede salg af varer fra byerne, idet man til stadighed måtte producere mere, for at få den samme mængde korn. Således var byernes udvikling knyttet ubrydeligt til landets. 1)

Men til trods for disse forhold, så opnåede byerne da de først havde etableret sig, ofte en udstragt grad af autonomi. Inden for byerne var magtforholdene afhængig af hvilke grupper der var det vigtigste element i byens økonomi, om det var de handlende, håndværkerne eller lønarbejderne - omend disse sidste kun sjældent opnåede indflydelse i byens styrende organer. Som oftest var det dem der beherskede cirkulationen, købmændene, som var de toneangivende.

Byerne i middelalderen gav, alle forbehold til trods, den enkelte langt større indflydelse på livssituationen, end tilfældet var på landet, i det mindste hvis man havde tilknytning til næringslivet. Der eksisterede nok udbytningsforhold inden for bymurerne, men ikke livegenskab og andre lignende tvangsforhold. På denne måde kom byerne til at udgøre en trussel for de feudale relationer, idet bønderne som en sidste udvej kunne flygte dertil, hvis undertrykkelsen blev for grov. "Stadtluft macht frei" som man sagde. Ved at indgå i et lav, gilde, eller anden form for broderskab kunne man sikre sig mod den værste vilkårlighed i tilværelsen, idet "brødrene" var forpligtet til at hjælpe hinanden. De forskellige sammenslutninger indenfor erhvervene var endvidere ofte internationalt orienteret, hvilket bl.a. betød at håndværkssvendene, når de tog den afsluttende tur på valsen, altid kunne være rimeligt sikre på at få arbejde en tid, hvor de end kom hen.

Endvidere var helengrupper af byer ofte knyttet sammen i forbund, som kunne gå på tværs af nationale og sprogmæssige grænser, som fx. hanseaternes organisation, som med basis i nordtyskland og den vestlige del af østersøområderne, strakte sig fra flanderen til Novgorod, eller Cinque Ports ved kanalen, der var et forbund mellem engelske, franske og hollandske havne. 2)

Disse handelsforbund stod ofte i den skarpeste til den feudale stat, hvilket man ser et eksempel på i waldemarerernes lange kamp med de '77 gæs' - hanseaterne. Ligeledes kunne der eksistere juridisk- 1) Anderson Fra antikken... s224 2) P Kropotkin Staten, dens historiske rolle s 46

* *læs: skarpeste modstand til*

konstitutionelle bånd de middelalderlige byer. I nederlandene opstod der de såkaldte byretsfamilier, hvor en gruppe byer var fælles om et lovsæt, således at fx. Utrechts lov deltes af byerne i omegnen, eller at byerne mellem Zeudersøen og Vesterhavet lånte sine love helt nede fra Løven, syd for Antwerpen. 1)

Det vil i denne forbindelse blive for omfattende med mere end en antydning af det rige økonomiske liv, og den individets frihed der opstod i disse 'rydninger i den feudale urskov' (en smuk men problematisk metafor), lad mig blot komme med et citat af Kropotkin, som vel er en af dem som mest rosede omtaler disse byer-

'To guarantee liberty, self-administration, and peace was the chief aim of the mediæval city, and labour, as we shall presently see when speaking of the craft guilds, was its chief foundation. But 'production' did not absorb the whole attention of the mediæval economist. With his practical mind, he understood that 'consumption' must be guaranteed in order to obtain production, and therefore, to provide for 'the common first food and lodging of poor and rich alike'(...) was the fundamental principle in each city. The purchase of food supplies and other first necessities (coal, wood etc.) before they had reached the market, or altogether in especially favourable conditions from which others would be excluded - the preempcio, in a word - was entirely forbidden 2)

Selvom denne fremstilling af forholdene i de middelalderlige byer virker mistænkeligt idyliserende, så er der sikkert alligevel noget om snakken: man var indenfor murerne fri for den værste helt vilkårlige udbytning, og der kunne i byen opstå muligheden for at et frit, personligt initiativ kunne folde sig ud, noget der skulle pege frem mod senere tiders 'kapitalistiske ånd'.

Lad os nu, på denne baggrund se på hvordan varebyttets/vareformens udbredelse kunne fremme opløsningen af det feudale samfund.

1) Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte s 78

2) P Kropotkin Mutual Aid s 181 - Jeg formoder at forbuddet mod at handle, før varerne havde nået markedet, svarer til det danske forbud mod 'forprang' -

Vareformens udbredelse

Udtrykt med abstrakte økonomiske termer, sker der overalt i Europa fra omk. å. 1000 og fremefter det, at bytteværdien selvstændiggør sig i forhold til produkternes anden værdikategori, brugsværdien. Ved denne selvstændiggørelse ødelægges det brugsværdiproducerende feudale samfund, for med selvstændiggørelsen, som tog fart i højmiddelalderen, sker der en vældig udbredelse af penge, som gav mulighed for hurtig kapitalkoncentration og for skatter. Dermed skabtes et finansieringsgrundlag for staten, som fik mulighed for at befri sig fra sin klassemæssige bundethed. Samtidig blev grundlaget for at opretholde de feudale produktionsrelationer fjernet. Staten fik via skatterne mulighed for at opnå et monopol på vold i samfundet, med betalte og på visse måder pålidelige voldsudøvere, (så længe der var penge i kassen...) hvorved herremanden mistede sit lokale monopol på voldsudøvelse. Godserne tømmes så at sige for deres funktion som beskyttende og repressiv institution. Samtidig blev staten tæt knyttet til den fortsatte opretholdelse af de feudale relationer, som blot skifter skikkelse. Den feudale rente eksisterede stadig, men blev langsomt forvandlet til en penge-rente, hvorved herre og bonde blev fjernet fra hinanden. Deres relationer blev nu formidlet ved penge, i modsætning til det forudgående personlige forhold.

"Udviklingen af pengecirkulationen udgår fra en situation der betinger denne momentisering, men momentiseringen ødelægger den materielle basis der var dens forudsætning. Ødelæggelsen af det materielle grundlag, som kan sammenfattes i ødelæggelsen af den feudale landsby som et stabilt ulige produktions-kollektiv, bibringer dog samtidig forudsætningen og udviklingen af dette grundlag og tilsvarende en ny højere existensform for den dialektiske spaltning af den produktive aktivitet" 1)

Den feudale rentes forvandling, som var begyndt at optræde spredt før den sorte død, bl.a. i England, men som først virkelig tog fart i det 14. og 15. årh. havde forskellige årsager, som jeg mener med rimelig sikkerhed kan sammenfattes i følgende punkter:

- Den økologiske og demografiske krise fra Pesten og fremefter, som førte til et ændret styrkeforhold mellem adel og bønder -

1) Thomas S. Andersen m.fl. Den borgerlige stats subsumtions-historie. Historievidenskab 10-11 s. 15

der opstod mangel på arbejdskraft.

- Den voksende pengemængde i Europa som følge af handelsoverskud i forhold til orienten.
- Det voksende og stedste mere differentierede behov hos overklassen under indflydelse af luksusprodukter - krydderier, silke osv. - og det deraf følgende behov for penge.
- Statens fiskale behov, der voksede fordi krigsførelsen forvandlede fra at være en classes håndværk, til at blive betalt vold.
- At bønderne i stigende omfang begyndte at producere for markedet, enten fordi selv opdagede fordelene ved det, eller fordi de skulle bruge penge til at købe sig fre for hoveri (hvilket var en god forretning for herremanden, idet en arbejder var billigere end frikøbelsessummen), eller endeligt fordi de var kommet i søgelyset som skatteobjekter.

Som sammenfatning af alt dette vil jeg sige, at jeg ser det middelalderlige samfund som et feed-back system, hvor mulighederne for vareformens udbredelse, når den var blevet etableret som en del af det sociale samspil blev stimuleret, netop af varernes stadig større mængde, og de dermed voksende behov på alle samfundsplaner for penge, til at købe sig frihed, luksus og magt for.

Disse muligheder lå i den produktionsfremgang der var foregået i løbet af tiden op til Pesten, og som var betinget af udviklingen helt fra romertiden. Disse muligheder begyndte først virkelig at tage skikkelse, da samfundet var begyndt at støde på sine natursatte grænser, og dermed røg ud i en økologisk krise.

Vi ser, at det feudale system som engang havde betydet en udvidelse og stabilisering af produktionen, langsomt blev forældet, og fortrængt af nye produktionsrelationer, som var kendetegnet ved lønarbejdets og de "frie markeds kræfters" indtog i samfundene. Hvor det engang havde betydet et fremskridt, at den umiddelbare producent fik et incitament til at arbejde mere, og mere effektivt, ved at han blev knyttet til sin jordlod og selv fik en interesse i arbejdet - gulerodsmetoden - så krævedes nu hans frigørelse/fjernelse fra jorden, før samfundet kunne træde ind i næste fase af sin udvikling.

Handel og samfundsforvandling

Den diskussion om overgangen fra feudalisme til kapitalisme, som blev startet af M. Dobbs bog "Studies in the Development of Capitalism" fra 1945, består for en stor del af argumenter for og imod om hhv. en "ydre" eller en "indre" forklaring på feudalismens forsvinding i Europa skulle gives mest vægt. Den "ydre" forklaring, bl.a. fremført af Paul Sweezy, går i hovedtræk ud på, at man ser cirkulationssfæren og dens former, byer, varer, penge, altså handelen som sådan, og især fjernhandelen fra vesteuropa til orienten via Middelhavet, som hovedårsagen til det feudale samfunds opløsning. Tesen går således ud på, at det er disse cirkulationsformers samspil med ydre, ikke-europæiske samfund, som er det udslagsgivende, og som konsekvens heraf, at de lokale, europæiske feudale forholds dynamik tilkendes en sekundær rolle som drivkraft i denne opløsningsproces.

Sweezy går i sin kritik af Dobb ud fra, at handelen omkring Middelhavet ikke var døet helt hen ved romerrigets opløsning. At landene her, bl.a. de germanske stater der havde slået sig op på det vestromerske riges ruiner, stadig var bundet sammen i et fælles handelsmønster, og at der på denne måde havde været en kontinuitet fra antikken og fremefter. Denne handel gjorde at der stadig var en rest af forbindelse mellem vesten og orienten. Det betød videre, at markederne i de områder der senere skulle blive feudalismens udviklingsområde (frankeriget og burgund) stadig var udadrettet, og at der eksisterede en vis pengeøkonomi.

Men med de arabiske erobringer i 600 og 700-tallet blev denne enhed brudt, med ødelæggende følger for merkedsøkonomien i det vestlige og nordlige Europa. Samfundene blev lukket omkring sig selv i de følgende århundreder. Produktionen organiseredes i vidt omfang i selvforsynende godsenheder, hvor de feudale produktionsrelationer ikke tillod megen dynamik, fordi der manglede incitamenter til en produktudvidelse under livegenskabet. Samfundene stivnede i en brugsproduktionsmåde, i hvilken man ikke formoder at der kan opstå nye udviklingsformer. Sådan skulle situationen mere eller mindre have været, indtil

handelen begyndte at vokse igen i løbet af det 10. årh. bl.a. befordret ved vikingernes udvikling af handelsruter fra Østersøen til Sortehavet. Og ved det store europæiske modangreb i det 11. årh. - korstogene - som genåbnede søfarten i Middelhavet og herfra til de vestlige havne rundt om den Iberiske halve, så blomstrede byerne op igen. Da pengeøkonomien voksede i omfang, som følge af den øgede fjernhandel, fik det følger for de feudale forhold, idet der opstod mulighed for at afvikle hoveriarbejdet og livegenskabet, og erstatte det med pengerente og lønarbejde, med alt hvad det medførte. 1)

Sweezy mener ikke, at den kvantitativt forholdsvis lille fjernhandel af sig selv var i stand til at opløse det feudale samfundssystem, men at det havde en igangsættende funktion, og at denne igangsætning af forvandlingsprocessen kan betragtes som en hovedfaktor.

Der er for mig ikke tvivl om, at der er en god del forklaring at hente i denne tese, men jeg tror at det er en forkert vægtning af faktorerne, at tilskrive nogle udefra kommende, uafhængigt udviklede faktorer, her araberne, den vigtigste rolle som bevæger i begyndelsen af opløsningsprocessen.

Tværtimod er det åbenlyst at de norditalienske byer, længe inden det europæiske modstød, havde været i gang med at udvide deres forretninger med det østlige Middelhav og de nordlige riger, og på denne baggrund havde de været i stand til at samle kraft til at tage initiativ til det første korstog, som ved siden af det religiøse formål, at erobre den hellige grav, skulle berøve araberne deres førerstilling indenfor handelen med Indien.

Cirkulationen er en fortsættelse af produktionen og ikke noget der kan anskues for sig selv. Hvis cirkulationens betingelser ændres, virker det selvfølgelig tilbage på produktionen, men det må til enhver tid være organiseringen af produktionen, der sætter grænserne for cirkulationens omfang. I tilfældet med feudalismen er det tilegnelsen af merarbejde, en tilegnelse der reguleres af vold og sædvane, der sikrer at der kan opstå det nødvendige overskud, som forudsætning for en udveksling af produkter.

Købmanden kan ikke bare komme til adelsmanden og sige: "Køb! her er salver, parfumer og krydderier, som du nok kunne have brug

1) P. Sweezy En kritik Overgangen fra feudalisme... s 23-27

for til at forsøde dit kedelige liv på borgen, og til at vise at du er en mand af klasse, køb! - Nej, der må langsomt, under indflydelse af de fremmede produkter udvikles behov, som så kræver stadig større finansiering, idet behovene vokser, og der finder en vis statuskonkurrence sted, hvilket fører til at fyrsterne af pengetrang søger at fremme den lokale markedsekonomi, bla.a. ved at tage sig betalt for at beskytte de fremvoksende byer, og senere ved at gå ind på at borgere og bønder køber sig fri. Samtidig må der være skabt en materiel basis for cirkulationens opsving.

I alle tilfælde vil det være for simpelt at fremstille feudalismens forvandling, som udelukkende betinget at een, overdeterminerende faktor. Hvilket Sweezy heller ikke gør, idet han siger:

"Vi ser således, hvordan fjernhandelen kunne være en skabende kraft, som kunne skabe et bytteproduktionssystem ved siden af det gamle feudale brugsproduktionssystem. En gang sat ved siden af hinanden begyndte disse to systemer naturligt at påvirke hinanden." 1)

Det er blot hans vægtning af faktorerne der er problematisk.

1) P.Sweezy En kritik Overgangen fra feudalisme til kapitalisme 2.25
red. H. Jensen Aurora 1980

Den feudale krise

Den feudale produktionsmåde, som langt fra var den statiske størrelse senere tideres historikere fremstiller den som, stødt til sidst på grænserne for sin udfoldelse, og forvandlede sig i en serie af kriser til en ny, den tidligt-kapitalistiske.

Det økonomiske, demografiske og kulturelle boom, som havde kendetegnet højmiddelalderen fik en brat ende. Symptomerne er talrige.

I 1315-16 forårsager misvækst, at der opstår udbredt hungersnød i hele Europa. I 1345 medfører bankfalitter i Firenze kreditmangel og handelskrise. Og det store clou kommer i 1348 da den sorte død fejer opimod en fjerdedel af kontinentets indbyggere i graven.

Alt dette fulgtes med en bølge af oprør og krige. I hundredeårskrigen mellem England og Frankrig var der i begyndelsen et stærkt element af fribytteri fra engelsk side, fordi den engelske adels indtægter var begyndt at svigte. I Tyskland så man det såkaldte Rauberrittertum opstå, og i Italien huserede der ligeledes adelige banditter.

Efter pesten truedes adelen af inflation, gæld og konkurs, hvilket førte til forsøg på at sikre indtægterne ved at tvinge bønderne til at blive på fæstegårdene, og ved at søge at presse lønningerne ned, hvilket viste sig i Europas første arbejderlov-givninger fra omkring 1350 og fremefter, fx. i England "The Statute of Labourers" fra 1352, hvor maksimal lønningerne og priser blev fastlagt som "The just price"- den retfærdige pris. Da bønderne ikke kunne følge med adelens krav, fulgte som reaktion en serie af bondeoprør over det meste af kontinentet, disse kulminerede i Frankrig med la Grande Jacquerie og i England med det store bondeoprør i 1381. Bondeoprørerne forekom hyppigst i områder med større bykoncentration. Byernes tilstedeværelse gjorde flugten fra livegenskabet til en tillokkende mulighed, og man kan desuden formode, at visse af bønderne i oplandet, med udsigt til de muligheder for fremgang der lå i vareproduktionen, har været mindre tilbøjelige til at finde sig i livegenskabet og hov-eriet. Flugten - dette underklassens universelle kampmiddel - kunne desuden foregå til ubeboede områder, som jo voksede samtidig med, at befolkningstallet gik ned.

Denne krise havde to sammenhængende hovedårsager, nemlig landbrugets manglende evne til at finde en balance imellem befolkningstallet og jordens udnyttelse, og den overudbytning der satte ind, da indtægterne begyndte at falde for overklassen, hvilket forstærkede krisen. Og det kan føres tilbage til den manglende balance imellem græsningsarealer og agerland, som var en følge af det almindeligt udbredte trevangsbrugs langsomme udpining af jorden.

I det feudale landbrug var dyreholdet vigtigt, men korndyrkningen var vigtigere. Dyrene sørgede for mælk, kød, trækraft, gødning - og varme. Dyreholdet var altså en uomgængelig nødvendighed for at opretholde jordens frugtbarhed og befolkningens reproduktion.

Men i det korte perspektiv var kornet vigtigere - intet korn - ingen mad. Den voksende befolkning betød en udvidelse af agerlandet på bekostning af skov og græsarealer, hvorved balancen (hvis der nogensinde havde været nogen?) blev ødelagt. Manglen på gødning og udpiningen af jorden, gav altså de voldsomme udslag i form af social uro, hungersnød og epidemier i de svækkede befolkninger.

Mange af de marginale og senest opdyrkede jorder blev opgivet, hele områder affolkedes og samfundene gik overalt mere eller mindre i stå. Der er meget som tyder på, at jordens bonitet var faldende allerede fra det 6- 7.årh., og at dette blev kompenseret ved en omfattende lan vindning, der til sidst søgte ud i marginal områder, sandede jorde, moser etc.

Jeg resumerer:

- landvindingen overskred sine objektive, natursatte grænser
- faldende udbytte på de nære jorde tæt ved landsbyerne og en tilsvarende udpining af marginal områder..
- indskrænkning af græsarealer og husdyrhold
- et stadigt voksende befolkningstal
- KRAK!

Men disse økologiske faktorer skal ses i forbindelse med samfundets almene tilstand.

"Det er sandsynligt at den dybeste determinant i denne generelle krise lå i en "fastlåsnings" af systemets reproduktionsmekanismer ved en yderste grænse for systemets kapacitet" 1)

Krisen for feudalismen som social orden, var en skærpet kon-

flikt mellem de to hovedklasser, dens forudsætninger var bestemt før det demografiske kollaps, og den fortsatte efter dette, med stadig vekslende held for begge parter. Dog førte disse borgerkrige næppe nogen steder til juridisk fastsatte forbedrede vilkår for underklassen, men i praksis var tendensen klar nok: Det var generelt for adlen blevet vanskeligere, nogen steder umuligt, hvor gerne den end ville, at vende tilbage til den gamle tingenes tilstand med absolut overherredømme. Der var dels opstået en bevidsthed om, at der var en vis grænse for bøndernes tålmodighed, og dels blev de besejret af - arbejdskraftmangel. Der manglede efter pesten simpelthen bønder til at dyrke fæstegårdene, og det satte dem i stand til at vælge de bedste tilbud de kunne få, nu var det herremændens tur til at give køb.

Alt dette, aktiv modstand, flugt, befolkningsdecimering, vareformens udbredelse fremskyndede ændringer i renteformen, hvor man i løbet af 15. og 16.årh. i vid udstrækning gik over til penge-rente og kortvarige fæstekontrakter uden livegenskabs og stavnsbindningsmomenterne. Brugen af lønnet arbejdskraft på hovedgods-jorderne vandt frem, og mange steder forpagtedes den bort fx. til egnens større bønder. Og man ser mange steder et veldigt opsving i salget af fribreve til bønderne, som ofte kollektivt betalte sig fra de feudale pligter fremover.

Men selvom vi i almindelighed i perioden efter de store oprør ser en tendens i retning af, at bønderne bliver stillet friere, så var udviklingen som altid præget af modstridende tendenser. Der forekom både i Vest, men mest i Østeuropa en stramning af livegenskabet, hvor adlen søgte at skabe og præcisere bondens underordnede stilling, med påråbelse af gamle rettigheder, eller nye, frit opfundne.

I Vesteuropa søgte adlen, med henblik på at producere varer til de voksende byer, at sikre sig billig arbejdskraft. Det skete bla.a. i sydengland, hvor London i løbet af 15. og 16.årh. var ved at blive en storby. I øst, hvor de store byer lå langt mere spredt, og der derfor ikke var dette befriende incitament, strammedes livegenskabet, og fortsatte de næste mange århundreder, og blev først ophævet i Rusland i vort århundrede. Dette "andet livegenskab" vandt frem, fordi adelen ligeledes her ville sikre sig billig arbejdskraft til produktionen af korn, til den voksende be-

folkning i vest, hvorfra der var en kraftig efterspørgsel på de basiske produkter. Det kunne lykkes fordi selve bosættelsesformen ikke gav bønderne så store mulighed for at yde modstand, som i de tættere befolkede egne i vesteuropa, hvor selve landsbyfællesskabet gav en god forudsætning for at handle mod fælles fjender. Bosættelsen i øst var i stort omfang resultatet af en stor koloniseringsbevægelse af bønder vest fra - den store tyske ekspansion på slavisk område - hvor den lokale adel, for at få bønderne til at emigrere, havde måtte love dem større rettigheder, bla.a. altså frihed for livegenskab.

Bosættelsen var ikke sket samlet i landsbyer, men ofte i forholdsvis store enkeltgårde, der lå spredt i de tyndt befolkede områder.

Denne individualisering af bønderne begrænsede deres fælles handlemuligheder, da adelen begyndte at stramme betingelserne.

Kort om krisen i England og Frankrig

I England kunne den, i europæisk målestok relativt stærke kongemagts egne til at opretholde sit monopol på skatteopkrævningen og jurisdiktionen, igennem 12. og 13. årh., føre til at adelens muligheder for at skaffe sig indtægter af denne vej var små, hvilket i stedet betød, at hoveriet og de andre rente former intensiveredes, hvorved udpiningen af jorden blev fremskyndet. Samtidig skete der på linie med de andre europæiske lande en befolkningsstigning, hvilket i forening til sidst udløste krisen, med de følgende oprør. Disse oprør i anden halvdel af 14. årh. stillede i første omgang bønderne i en bedre position, de var i stand til at opnå faste aftaler om afgifternes størrelse, og denne ændredes her forholdsvis tidligt til penge, men retten til jorden fik de ikke. Fæsteforholdene bliver kortere og kortere, 5 år, 2 år, og til sidst "Tenants at will" dvs. uden opsigelse. Dette åbnede i løbet af 15. og 16. årh. mulighed for adelen til at fordrive bønderne fra jorden i de første enclosurebevægelser, hvor man indhegner godsernes jorde og begynder at holde får, idet der allerede tidligt var en stor uden- og indlandsk efterspørgsel efter uld.

Da befolkningen igen voksede i løbet af 1400-tallet, førte den opblussende klassekamp, som udløstes i den næste serie oprør i

1500-tallet, at bønderne helt tabte besiddelsen af jorden. Det skete bla.a. fordi deres klasse var blevet delt ved opkomsten af en kulakklasse, de sk. "Yeomen", og at andre dele af klassen var sunket ned til at være lønarbejdere. Imellem disse grupper var der et stadig vigende lag af mindre jordbesiddere, som blev truet af proletarisering. Den større klassesdifferentiering gav altså dårligere muligheder i klassekampen. Da så fæsteafgifternes værdi faldt i løbet af 1500-tallet, som følge af prisrevolutionen - bla.a. som følge af de store mængder guld, som strømmer ind over Europa fra den nye verden - medførte det at overklassen ikke længere havde interesse i at fæste jorden væk. De forpagtede derfor godserne bort i stor stil, og man gik over til at lade jorden blive dyrket af lønnet arbejdskraft. En mængde bønder forlod landet og drog til byerne. Dette voksende lag af subsistensløse, som dannede "råmaterialet" for den engelske arbejderklasse, gav mulighed for at en egentlig kapitalistisk produktion kunne komme i gang. Det var især tekstilproduktionen som vandt frem, hvilket jeg vil komme nærmere ind på i næste kapitel.

I Frankrig førte kampen mellem adel og kongemagt, og skabelsen af den enevældige stat derimod til at bønderne bevarede deres stilling som fæstere, delvis fordi kongen ønskede et solidt skattegrundlag i form af selvejerbønder. Men den vigtigste grund til at der ikke foregik en så udpræget proletarisering af bønderne i Frankrig, var måske deres relative succes i 1300-tallets bondeoprør, at de vandt besiddelsesretten til gårdene. Da de feudale bånd senere strammedes en tid, især i nordfrankrig, kunne de beholde denne ret, og blev altså ikke jaget på landevejen som i England. Det betød at der ikke dannedes en stor ejendomsløs klasse, som kunne danne grundlag for en kapitalistisk produktion. Hvad det end skyldes at de franske bønder blev siddende på jorden, så vil man i almindelighed se, at en begyndende ændring i produktionsmåden falder sammen med et skift i bøndernes forhold til jorden.

Bønderne kunne et sted vinde en ret til jorden, hvilket ikke forhindrede at de feudale bånd kunne strammes en overgang, og de kunne et andet sted blive fjernet fra deres gårde, hvis de tilkæmpede sig en formel frihed, uden samtidig at sikre sig besiddelsesretten til jorden.

Konklusion på feudalkapitlet

Som en sammenfatning af det foregående, kan vi sige at sammenstødet mellem de dynamiske faktorer der var indlagt i den feudale produktionsmåde, og mellem disse faktorer og de naturgivne forholds begrænsninger, tilsidst ledte til dens krise og begyndende overgang i en ny produktionsmåde. Hvilken betydning man vil tilskrive de forskellige faktorer i deres omdannende og opløsende virkning kan diskuteres.

Men to ting er ihvertfald sikre, hvad angår spørgsmålet om feudalismens opløsning: for det første, at de elementer der kan framdrages i analysen af den feudale økonomi, fx. det feudale gods og dets beskyttende og udbytende funktion, på skiftende tidspunkter i udviklingen har haft rollen som skabende, progressive og opretholdende elementer, altså haft karakter af fremskridt i forhold til tidligere tilstande, hvorefter de senere har ændret status og er blevet reaktionære, stivnede og hæmmende og har måttet gå i opløsning. Her tænker jeg både på elementer indenfor produktionssfæren og cirkulationssfæren.

Og for det andet, at det er farligt at gøre handelen til den altbestemmende faktor, der evnede at forandre det feudale samfund. Som jeg vil vende tilbage til i næste kapitel, så er handelen en vigtig faktor i samfundenes forvandling, men den kan ikke betragtes som et a priori, en forudsætning i sig selv, den er tværtimod noget der virker tilbage på sine egne forudsætninger, forudsætninger den ikke selv har skabt.

Udfra de tekster jeg har stiftet bekendtskab med, hælder jeg mest til den opfattelse, at det var overudbytning der var årsag til feudalismens krise og begyndende opløsning. Og i sammenhæng hermed en overudnyttning af de naturlige ressourcer. Altså: det feudale system bevægede sig ud i en fase af overudbytning af flere årsager. For det første fordi produktivkræfternes udvikling, især indenfor landbruget, som havde dannet grundlag for en voldsom udvidelse af det dyrkede areal, hvilket igen havde bevirket en befolkningsfremgang, ikke længere formåede at udvikle sig i takt med den øgede konsumtion.

For det andet, at handelen havde kunnet udvikle sig på grund af denne fremgang i produktionen; og det overskydende produkt, der herved kunne tilegnes af overklassen, havde skabt øgede behov hos de øvre lag - forbrug af luksus.

Da deres forbrug blev truet, fordi der blev en mindre margin der kunne tilegnes, begyndte de at udbytte bønderne mere end de kunne bære, så meget at det begyndte at blive sværere for dem at opretholde produktionen.

Det er med vilie at jeg ikke skriver "for at kunne reproducere produktionens muligheder", det vil sige at bevare jordens bonitet, idet det er usikkert om denne produktionens grundbetingelse nogensinde blev reproduceret fuldstændigt, hvis man ser på den "indre koloniseringsbevægelse" fra 900 til 1100, som en helhed. Tværtimod var befolkningstilvæksten sikkert kun mulig, fordi der skete en stadig forøgelse af det dyrkede areal, en forøgelse som på et tidspunkt ikke kunne drives videre. Man kan så forklare denne indbyggede krise i den feudale produktionsmåde som et resultat af datidens primitive dyrkningsmetoder, vurderet i forhold til senere tiders landbrugsmetoder.

Det er bare et spørgsmål, om ordet "primitiv" *forklarer noget som helst. Hvis jeg prøver at sammenligne middelalderens dyrkningsmetoder, med den landbrugsform jeg til daglig har lejlighed til at iagttage, så finder jeg den samme primitivitet, mangel på evne til at tænke udover næste termin, og den samme type indbyggede krise, som vi alle i løbet af temmelig kort tid vil komme til at mærke - bla.a. ved drikkevandets forurening med NPK-gødning.

Den primitivitet der er fælles for middelalderens og vor tids landbrug har sin grund i den udbytning bønderne nu - på mere subtil og uigennemskuelig vis - er udsat for, og den skånseløshed overfor jorden rentekravene tvinger dem til at bruge i arbejdet.

I sidste ende er alle samfunds fremgangsperioder og kriser bestemt af mængden og kvaliteten af de tilgængelige ressourcer, og fordelingen af disse. Tilgængeligheden er i høj grad bestemt af produktivkræfternes stade. Hvis samfundets produktion både støder på sine naturgivne grænser, og samtidig ikke kan sikre en nødvendig tilbageføring af ressourcer, så vil der på et eller andet tidspunkt komme en sådan mangel på balance i systemet, at det vælter.

Så meget om feudalismens krise og begyndende overgang til kapitalisme. Vi vil følge denne overgangsproces videre i næste kapitel.

* les: "primitiv" i sig selv forklarer noget som helst.

MERKANTILISMEN I ALMINDELIGHED

Definition, præsentation, aktualitetstiteresse

'Merkantilisme' er en betegnelse eftertiden har givet den nationale politiske økonomi i Europa under feudalismens afvikling, i enevældens og de tidlige borgerlige staters periode. De tidlige merkantilistiske politikker, og de doktriner der lå til grund for den førte politik, opstod i de norditalienske bystater omkring å. 1000, og overtages tid efter anden af de fremvoksende nationalstater som middel til at regulere samfundets produktion og handel. En grundlæggende merkantilistisk doktrin var nemlig at staten bør gribe ind i samfundets næringsliv, for at det kunne fungere på bedste vis. Formålet med at regulere handelen var for datidens fyrster og statsmænd i første omgang at sikre statens skattemæssige grundlag, og dermed styrke staten i forhold til andre konkurrerende stater, men i tidens løb vinder et andet motiv frem, at handel og produktion bør reguleres for deres egen skyld, for samfundets fremme. Det er en konsekvens af at det borgerlige element i nationerne under enevælden vinder i betydning og magt, mens den feudaladelige, privilegerede klasse taber indflydelse, som følge af at dens økonomiske fundament forminskes. Dette har så igen sine grunde, som det vil blive for omfattende at komme ind på i en præsentation, men som jeg søger at skildre andetsteds.

Merkantilismen befandt sig som politisk og økonomisk handlingsprogram mellem den feudale kongestats fiskalisme - politik som først og fremmest søger at skaffe penge til staten - og den borgerligt-liberale statstypes laissez-fairepolitik - mindst mulig indblanding i handel og produktion. Merkantilisme er blevet kaldt 'statsopbygning' og det med en vis ret, denne politik netop gik ud på at fjerne alle de feudale forskelligheder, som prægede datidens samfund, og underlægge dem een, fælles, ensartet styring og på denne måde fremme statens herredømme over et bestemt landområde. Men denne statsdannelse er kun det ydre skin, et udtryk for at der dannedes en national kapital, som beskyttet bag toldmure og med hære og flåder som effektive magtapparater, søgte at konkurrere med andre nationale kapitaller på det verdensmarked som blev

skabt i perioden, en konkurrence som bla.a. drejede sig om beherskelsen af kolonier og handelsruter. Nationernes konkurrence var i datidens selvforståelse et spørgsmål om at erobre en så stor del af den rigdom der var tilstede i verden som muligt. Men verdens rigdom var ikke, for datiden, en størrelse der kunne vokse eller mindskes, men en konstant værdi, idet man langt op i tiden havde den forestilling at der kun var en fast mængde rigdom i verden, og at den ense gevinst altså automatisk var den andens tab. Denne doktrin/forudsætning var en arv fra det relativt statiske middelalderlige samfund, og blev først opgivet da produktionens fremgang bliver så åbenlys, at man med sine egne øjne kunne se at der kunne skabes ny rigdom.

Forestillingen om verdens konstante mængde rigdom betød i sammenhæng med dannelsen af nationalstaterne, at de praktiske politikker fik nogle ganske specifikke udformninger, som jeg kort vil nævne, for senere at vende tilbage til., nemlig:

- Forestillingen om den positive handelsbalance
- Protektionismen, dvs. beskyttelsesforanstaltninger
- Bullionisme, dvs. udførselsforbud for ædelmetaller.

Min forståelse af merkantilismen kan sammenfattes til, at dens praktiske udformning og resultater er en følge af vekselvirkningen mellem stat og kapital, og at kapitalelementet tid efter anden, som følge af den akkumulationstrang der var indlagt i det, kom til at bestemme statens udformning og politik. Det klassiske eksempel herpå er det skift der sker i Englands udenrigspolitik efter den borgerlige revolution, hvor økonomien, til forskel fra tidligere, bliver det bestemmende element i politikken, hvor førhen størrelser som ære, prestige havde haft en del at sige i styringen af landet.

De merkantilistiske ideer, og den politik som er konsekvensen af disse ideer, bliver i al deres sammensathed praktiseret langt op i de industrialiserede landes historie, så på visse områder mener jeg, at vi kan se at noget som minder om merkantilisme stadig bliver holdt i hævd.

- I mangt og meget er principperne i de såkaldte udviklede landes forhold til deres tidligere kolonier, de samme som for 200-300 år siden.

Det er stadig u-landenes opgave i den internationale arbejdsdeling at bidrage med billige råvarer, og eventuelt arbejdskraft, samt at danne afsætningsmarked for de udviklede landes produkter. Dette ligger fuldstændig på linie med kolonisystemet i den merkantilistiske tid, således at en forståelse af dette system kan danne baggrund for en indsigt i hvorfor forholdene tager sig ud som de gør i vore dage.

- Vi finder en parallel til den merkantilistiske væren-sig-selv-nok-politik, i vore dages benhårde internationale markedspolitik.

Fx. i forholdet mellem USA og Japan, hvor amerikanerne har følt sig nødsaget til at begrænse importen af japanske biler, for at hjælpe den betrængte hjemlige bilindustri. Det sker, selvom man derovre vist i princippet er tilhænger af den fri handel, markedskræfternes frie spil - så længe man selv er den stærkeste på verdensmarkedet.

Jeg ser ligeledes et stærkt element af protektionisme i de europæiske økonomiske fællesskabers toldpolitik overfor resten af verden.

- De fleste af de økonomiske institutioner og politikker vi kender i dag, blev skabt og stærkt udbredt i den merkantilistiske periode. Det gælder fx. børser, aktieselskaber, banker, statsgæld, altså kreditstystemet som sådan, samt en udbredelse af tidligere kendte politikker told, omsætningsafgift, personskat osv.

- Og som de mere muntre indslag, så lad mig minde om, at vi med den borgerlige regerings magtovertagelse for et par år siden, igen fik forbud mod at udføre ædelmetaller, uden statslig tilladelse. Vi har ganske vist kendt et sådant langt op i dette århundrede, men derfor minder det alligevel svært om merkantilisternes optagethed af guldet, det magiske stof som ikke måtte føres ud af landet, når det først var kommet ind. Selvom det måske kan indvendes at dette ikke er en specifik merkantil politik, så er den måske bekendte 'køb dansk' kampagne ideologisk ærkemerkantilistisk. Denne kampagne, som forøvrigt stammer fra århundredets begyndelse, har som indhold, at man bør købe dansk-producerede varer for at sikre dansk beskæftigelse. Man spiller, bla.a. ved kraftig brug af dannebrogssymbolet, på den nationale samhørighedsfølelse og solidaritet danskere imellem, for at styrke den danske produktion, og dermed påvirke handelsbalancen i gunstig retning. De forestillinger om selvforsyning som ligger i kampagnens/organisationens ideologi, kunne enhver 1500-tals økonom have nikket genkendende til.

Denne kampagne bygger ganske vist på frivillighed, i modsætning til den enevældige stats magtbud, men i princippet er den en moderne parallel til forgangne tiders bestræbelser efter at opnå national selvforsyning. Forøvrigt er kampagnen en overlevering i vore dage, hvor den danske kapital bliver mere og mere internationalt orienteret.

Fra skolastik til fysiokratisme. Merkantilismen hos Smith, Hekscher, Keynes og Marx

Ordet merkantilisme kommer af det latinske 'merkatura' - handel - som har fået navn efter købmændenes (og tyvenes) gud Merkur, den græske Hermes.

Merkantilisme er et flertydigt og noget uklart begreb, både fordi det dækker over flere århundreders udvikling i økonomisk teori og praksis, og fordi historikere og økonomer i eftertiden har givet det forskelligt indhold, bla.a. ved at vægte henholdsvis det politiske og det økonomiske aspekt forskelligt i deres behandling af emnet.

Merkantilismen er i de økonomiske ideers historie et stade som kommer efter middelalderens skolastik, og som afløses af 'oplysningstidens' økonomiske tanker. De tidlige merkantilistiske skribenter foretog et opgør med den katolske kirkes forbud mod rentetagning og profit, og forsvarede købmændenes profession, som i den katolske ideologi ikke havde været særlig velanskreven, ja til tider temmelig suspekt. I 'Summa Theologica' fra omk 1270 som er en sammmentænkning af Aristoteles' filosofiske system og bibelen, skelner forfatteren Thomas Aquinas imellem to slags retfærdighed i bytteforholdet og ved rentetagning. Hvis varens pris overstiger dens faktiske værdi, så forsynder man sig mod den lige-vægt som retfærdigheden kræver. Det retfærdige bytte er altså det lige bytte, i skolastikkens opfattelse. Ligeledes med rentetagning:

'At modtage rente for udlån af penge er i sig selv uretmæssigt, idet man da sælger noget som ikke eksisterer, hvorved der opstår åbenbar ulighed i byttet, hvilket strider mod retfærdigheden... Hvis en mand ville sælge sin vin og samtidig sælge brugen af vinen, så ville han jo sælge den samme ting to gange, og altså sælge noget som ikke eksisterer...' 1)

Thomas Aquinas Summa Theologica cit. fra Boserup: Deres egne ord s 23-24

Men, hvis udlåner løb en risiko, så var det tilladt at tage rente. Hvordan man så i praksis formåede at skelne mellem de to former for rentetagnings, ved jeg ikke, men der kan ikke være tvivl om, at det for mange middelaldermennesker har været et moralsk problem, at man har følt det som en synd at tjene penge ved det ulige bytte. Men man kunne ikke lade være alligevel, og så måtte man søge at dulme skyldsfølelsen på forskellig vis, gaver til kirken, velgørenhed osv. Visse paver omgik kirkens forbud mod rentetagnings ved at ansætte jøder som skatmestre, således at synden tilfaldt dem. Der var altså nogle moralske grænser som skulle overskrides, før 'den kapitalistiske ånd' kunne opstå. Men at de blev overskredet kan vi fx. se i denne lovprisning af købmændenes ædle profession fra omk. 1630:

'Behold then the true form and worth of forraign trade, which is, The great Revenue of the King, The honour of the Kingdom, The noble profession of the Merchant, The school of our Arts, The supply of our wants, The employmnet of our poor...' osv. 1)

Her er købmanden blevet sit eget værd bevidst, men netop fordi lovprisningen er så højstemt, har jeg på fornemmelsen, at ikke alle i datidens samfund har været enige med forfatteren. Men vi ser samtidig et udtryk for, at samfundets merkantile element, købmændene, åbenbart ikke har nogen skrupler over deres profession. Samtidig med at det at handle i tidens løb blev stadig mindre moralsk angribeligt, skete der en stadig udvikling af de merkantilistiske ideer og politikker, hvilket modsvarede den almindelige økonomiske udviklings behov for nye ideer og teorier, til begribelse af de økonomiske processers stadig stigende kompleksitet. Det der er fælles for alle merkantilister er, at de opfatter handelen som rigdommens kilde, og især handelen med udlandet. Der sker imidlertid en ændring i opfattelsen af rigdommens form hos de merkantilistiske skribenter. Hvor man til at begynde med - i 1400 og 1500-tallet - udelukkende havde anset guld eller sølv for at være rigdom, så sker der i 1600-tallet et skift i retning af osse at betragte varer som rigdom, således at gulderhvervelsen mindre bliver et mål, men mere et middel til at erhverve flere varer, som så skaffer mere guld osv.

Med opkomsten af den franske reformbevægelse omk. 1750, som går under navnet 'fysiokratisme' går man et skridt videre og opdager at rigdommen stammer fra - landbruget.

1) Th, Mun Englands Treasure by forraign trade s 209 1634

Man var nemlig, under indtryk af det franske landbrugs miserable tilstand i begyndelsen af 1700-tallet begyndt at kritisere den hidtil førte politik, som havde lagt hovedvægten på at styrke handelen, på landbrugets bekostning. Bla.a. ved at kornhandelen var et monopol, givet af regeringen. Kornmonopolet gav, det mente regeringen da, mere stabile forsyninger, men det gav bestemt ikke højere priser til bønderne, som derfor langsomt blev udsultet.

Folk som De Quesnay, Ludvig XV's livlæge og Turgot, som skrev bevægelsens hovedværk 'Tableau Economique' og som en tid omkring 1770 var finansminister, søgte at reformere det franske samfund, bla.a. ved at forbedre statens skattegrundlag i landbruget. Herved opdager man at arbejdet i landbruget er det hele samfundet hviler på. Der er således kun et kort erkendelsesmæssigt spring at tage, før man opdager at arbejdet som sådan er rigdommens kilde..

Dette spring gøres af Adam Smith, som i sin 'Wealth of Nations' foretog et dybtgående opgør med de merkantilistiske forestillinger om rigdommens oprindelse. Og i den forbindelse et opgør med de hidtil herskende tanker om den nødvendige statslige styring af samfundets økonomiske liv, som hidtil havde været anset for noget uomgængeligt.

De franske fysiokrater var de første som karakteriserede deres teoretiske modstandere med navnet 'merkantilister' og fra dem vandrede det med Adam Smith ind i den engelske økonomitradition.

Efter Smiths dage var merkantilismen, efter hvad jeg ved, stort set i hundehuset i den borgerlige økonomiske teoritradition, indtil J M Keynes søgte at rehabilitere merkantilisterne i sin 'General theory' fra 1931. Her fremhævede han den merkantilistiske pengepolitikens betydning for skabelsen af forudsætningerne for den nødvendig investering i samfundet. Han mente at datidens forholdsvis svage stat ikke havde nogensomhelst direkte kontrol med den almindelige rentesats, og dermed med investerings og akkumleringstakten. Den eneste metode for datidens statsmænd til at styrke investeringerne, var at stræbe mod at forøge handelsoverskuddet ved protektionistiske tiltag, og ved at stræbe mod en positiv handelsbalance ved at opsamle ædelmetal, som kunne give pengerigelighed. Dermed kunne der dannes en tilstrækkelig lav rente, således at investeringer forekom tiltrækkende, ved at stille et rimeligt afkast i udsigt.

Omend det er usikkert om merkantilisterne stræbte efter at opnå en positiv handelsbalance for landet, med den erklærede hensigt at fremme investeringerne, så kan det ikke udelukkes at penge-
rigeligheden kan have haft denne virkning.1)

I modsætning til dette økonomiske syn på merkantilismen, står en historiker som E Hekcher, som i sit værk om merkantilismen fremhæver det politiske aspekt. Han mener at merkantilismen havde præg af en almindelig national magtstræben, i stadig kamp med andre nationer. Han siger, at den virkelige grund til staternes stræben efter at opnå et handelsoverskud lå i staternes stadige behov for penge til krig, eller andre foretagener der kunne styrke staten. Økonomien er i hans forståelse underordnet det politiske. Hekcher er selvfølgelig langt mere nuanceret end dette, men det er en af hans hovedpointer. Det er ihvertfald ikke noget tilfælde at han indleder sin bog om merkantilismen med at beskrive merkantilismen som et magtsystem. 2)

Marx' opfattelse af den borgerlige merkantilisme er i grove træk, at de havde ganske ret i at de nationale kapitalers vækst blve fremmet i ganske betydelig grad ved de statslige tvangsforanstaltninger - i form af ekspropriering af de umiddelbare producenter - bønderne - eller ved beskyttelsestold. De merkantile kapitaler voksede langt hurtigere under sådanne gunstige forhold, end tilfældet ville have været ved en 'naturlig' hastighed. Med andre ord, at overgangen fra det feudale landbrugssamfund til det industrielle samfund blev fremmet betydeligt ved de merkantilistiske politikker.

Om merkantilisternes forståelse af rigdommens tilblivelse siger han, at deres opfattelse af merværdiens tilblivelse nødvendigvis måtte blive en skinnerkendelse, eftersom de måtte gå ud fra deres eget virke i den selvstændiggjorte cirkulationsproces, som i datiden var stedet hvor merværdien viste sig, i penge. Og da cirkulationen var (og er) et overfladefænomen, fik de ikke fat i de økonomiske processers virkelige forløb. Det betyder ikke, at han mener at de merkantilistiske tænkere var idioter, men det er blot en konsekvens af, at for Marx hænger produktionen af bevidstheden nøje sammen med den øvrige produktion i samfundet.

1) Keynes General Theory s 335-50²⁾ Hekcher Merkantilismen kap 1

Hvis merværdien kunne tilegnes ved handel med udlandet, og viste sig i penge, så var teorien om den positive handelsbalances velsignelse datidens objektive og kanoniserede sandhed, som det ikke havde noget mening at bore dybere i, eftersom politikken åbenbart virkede.

Videre mener han, at de merkantilistiske forfattere er udtryk for at en borgerlig bevidsthed er ved at opstå, og med den opstår forudsætningen for en kapitalistisk produktion på basis af en national magt.1)

Om årsagerne til den enevældige stats opkomst

Før jeg går over til at beskæftige mig med merkantilsystemets enkeltdele, vil jeg anføre nogle måder man kan betragte den enevældige stat på. Det gør jeg dele for at uddybe min definition af merkantilismen i det indledende afsnit, og dels for at gøre opmærksom på, at der råder en vis mangel på afklaring af, hvordan man skal begrebsliggøre den enevældige stat som historisk fænomen. Jeg vil derfor nødig gøre mig til uforbeholden talsmand for en enkelt, snæver definition af denne statsform.

En meget levedygtig teori om den absolutistiske stat blev udkastet af F Engels i 'Familiens, privatejendommens og statens oprindelse' fra 1884. Hans opfattelse af staten i almindelighed er, at den er et middel til at holde klasse modsætningerne i tømme, og at den som regel er den herskende klasses middel til at underkue de lavere klasser. Om den enevældige stat siger han:

'Undtagelsesvis forekommer der imidlertid perioder, i hvilke de kæmpende klasser er så nær ved at holde hinanden i ligevægt, at statsmagten som tilsyneladende mægler, for en tid får en vis selvstændighed overfor begge parter, Således var det med de enevældige kongedømmer i det 17. og 18. århundrede, som balancerede adel og borgerskab...' 2)

Desværre uddyber Engels ikke sin tese om klassebalancen med en konkret analyse, så man får at vide hvordan han begrunder sin antagelse. Der er imidlertid det rigtige i tesen, at den enevældige stat på mange måder var enevældig dvs. besad en relativ grad af

K Marx Das Kapital bd.3 s 790-94. F Engels Familiens... s.173

autonomi i forhold til klassernes interesser, således at kongen i perioder i vid udstrækning kunne gøre hvad han ville, uden at skulle tage hensyn til sine undersåtter. Den enevældige stat havde hævet sig op over sit klassegrundlag, og var ikke længere udelukkende afhængig af adelen, men kunne indgå alliancer med borgerskabet. Dette ser man fx. i Danmark i 1600-tallet, hvor den gamle rigsrådsadel taber terræn, mens embedsadelen, som i høj grad var af borgerlig herkomst, stiger op og indtager førende pladser i rigets administration.

Feudaladelens finansielle grundlag svandt i løbet af det 16. og 17. årh. fordi de feudale afgifters værdi formindskedes som følge af pengenes formindskede værdi. Der indtrådte i perioden en almindelig inflation, hvis årsager vi senere skal vende tilbage til. Og adelens magt havde længe før inflationen satte ind været på retur, fordi udbytningsforholdene havde forandret sig. Det var sket fordi der var blevet mangel på arbejdskraft efter befolkningsstilbagegangen i det 14. årh. Derved var bønderne, som følge af det ændrede udbuds/efterspørgselsforhold kommet i en stærkere position. Adelens svar var at stramme grebet om bønderne, men de svarede igen med oprør. For at sikre den fortsatte udbytning måtte den enkelte adelsmand afgive den del af sin magt til en central instans, som kunne gennemtvinge de nødvendige love, til sikring af adelsklassens interesser, som fik deres udtryk i staten. Dette skete selvsagt ikke af sig selv, for den enkelte adelsmand gav næppe frivilligt afkald på sin lokale magt, men nødvendigheden af at stå sammen som klasse satte sig igennem, og efter mange tilbageslag konsoliderede den enevældige stat sig.

Men der var til stadighed en modsætning mellem den centraliserede stat og adelen som strittede imod at opgive sin magt over dels deres egne jordområder, og dels over kongen. Her kom borgerskabet ind i billedet, idet det kunne støtte kongen i kampen mod adelen. Borgerskabet, og her især handelsborgerskabet, kom til at besidde en stadig voksende magt, idet de havde penge, hvormed de kunne købe sig indflydelse på statens sager, vinde privilegier, adelstitler, ret til at købe jord osv. Kongens finansielle grundlag var, på linie med adelen, blevet formindsket med den feudale pengereentes faldende værdi. Han blev derfor i stadig større omfang henvist til at lade sig financiere af borgerne, ved lån, køb af titler og embeder, monopoler, toldfrihed osv.

Derimod besad kongen den formelle magt i samfundet, den magt som borgerne stræbte efter. Derved opstod der mulighed for en alliance mellem konge og borgerskab, rettet imod adelen.

En sådan alliance opstod i England under Tudorerne, hvor kongen og borgerskabet/lavadelen i fællesskab bekæmpede de adelspartier som stræbte efter kronen. Ligeledes samarbejdede de to parter om at bryde den katolske kirkes magt og tilegne sig dens rigdomme. Udenrigs kunne borgerskab og konge samles om kampen mod Spanien, hvilket var i borgernes interesse, idet de herved kom i en stærkere position i konkurrencen om kolonihandelen. 1)

I modsætning til denne allianceteori, står Perry Anderson som klart og utvetydigt siger:

'Absolutism was just this: a redeployed and recharged apparatus of feudal domination, designed to clamp the peasant masses back into their traditional position - despite and against the gains they had won by the widespread commutation of dues. In other words the Absolutist State was never an arbiter between the aristocracy and the bourgeoisie, still less an instrument of the nascent bourgeoisie against the aristocracy: it was the new political carapace of a threatened nobility' 2)

Og hvad skal man så sige til det?

Jeg vil foreslå følgende løsning: At den enevældige stat på forskellige tidspunkter, og i forskellige nationer faktisk kan have rummet alle de karakteristika jeg har ridst op: relativ selvstændighed, den afbalancerende instans mellem forskellige klasser, den truede adels forsøg på at sikre sin stilling ved at samle magten, borgerskabets ønske om at udvide sin magt.

Jeg tror ikke at det gør de forskellige, og til dels modstridende teorier om den enevældige stat uanvendelige, jeg mener blot at man må være forsigtig med at konstruere en teori om absolutismen, og laden den være almengyldig. Jeg tror at man, i det teoretiske afklaringsarbejde hele tiden må konferere med nogle konkrete eksempler, det er, et bestemt område i en bestemt tidsperiode.

Selvom jeg mener at teoridannelsen om den enevældige stat er noget hængedynd, hvor man hurtigt kan komme til at modsige sig selv, vil jeg dog for udfordringens skyld på min egen måde i en skitse reproducere en subsummeringsteori om den enevældige stat. Jeg vil her betone kapitalens* dannelse som det afgørende moment

1) Jensen og Thiersen Verdenshistorie s 207 2) Anderson linages s 18

* her: pengekapitalens dannelse

i statsdannelsen.

Jeg fastslog i det indledende afsnit af dette kapitel, at merkantilismen var den nationale politiske økonomi under enevælden og i de tidlige borgerlige staters historie.

Politisk økonomi er i min forståelse fordelingen af samfundsressourcerne ud fra de klassemæssigt satte magtforhold. De forskellige klassers magt udtrykkes i høj grad i deres tilstedeværelse, eller mangel på samme, i staten. Således var det osse i den merkantilistiske periode, hvor den absolutistiske stat 'Både var subjekt og objekt for den merkantilistiske økonomiske politik'1) Det vil sige, at staten var det udførende organ for denne politik men samtidig selv var påvirket af de kræfter der rørte sig i samfundet, fx af økonomisk art. Jeg har tidligere i projektrapporten søgt at beskrive, at man kan se vareformens og pengenes indtrængen i de feudale samfund som væsentlige faktorer i overgangen til tidlig kapitalisme, eller mere korrekt, til bytteværdiproducerende samfund til forskel fra de tidligere brugsværdiproducerende.

For kongen betød den øgede pengemængde i samfundet, at han kunne tilegne sig en større del af det samfundsmæssige merprodukt end tidligere, hvor hans magtbasis stort set kun var hans egne besiddelser. Ganske vist vokser kongemagtens udgifter til stadighed hurtigere end indtægterne, men det betød så bare at der bliver åbnet mulighed for borgerskabet til at komme ind i de beslutningstagende kredse ved hoffet, dels ved at købe titler og dels ved at låne kongen penge. Handelsborgerskabets livsgrundlag var udbytningen i det ulige bytte af varer. Hvis dette varebytte skulle fortsætte med at udbredes, hvilket der tilsyneladende var ønske om, så krævedes der et retssystem der kunne garantere for ejendomsretten, fx hvis kontrakter blev brudt, straf for tyveri osv. Dernæst var det nødvendigt at der var en central instans der kunne fremme varebyttets frie udfoldelse, bla.a. ved at nedbryde de mange feudale toldgrænser, og endelig krævedes der, for at varebyttet som praksis kunne udbrede sig, en stabil og lødig mønt, og den eneste som kunne sikre det, var kongen, som enevældig monark.

Det der tilsyneladende drev pengenes udbredelse igennem, var at behovene vokesede samtidig, samtidig med at vare og pengemængden steg. For bønderne: penge til at købe sig fri af livegenskabet For adelen: Penge til luksus og magt For kongen: det samme.

Men netop fordi kongen sad i den specielle stilling, som forvalter af det tilgængelige merarbejde i samfundet, så kunne han en tid lang drage fordel af pengenes udbredelse, bla.a.

ved at tage lån på forventningen om indkomne skatter, hvilket adelsmændene ikke kunne i nær så stort omfang. Dermed fik kongen et finansielt forspring for sine klassefælder, og kunne, med dækning i borgernes skattebøtter, svinge sig op som enevældig fyrste. Samtidig svækkedes adelens magtstilling som nævnt, dels ved pengeregentens indførelse, hvor bonde og adelsmand kom på afstand af hinanden, og dels ved den senere prisinflation i 1500- og 1600-tallet.

Hertil kommer, at i forbindelse med staternes øgede fiskale grundlag, så kunne de lokale magtmonopoler ikke længere opretholdes fordi det efterhånden kun var kongerne som havde råd til at financiere krige. Hærerne blev stadig større, blev lønnede hære og deres våben, heriblandt artilleri var dyrt. Og artilleriet gjorde at feudalherrens magtcenter, borgen, blev helt forældet, idet nogle dages bombardement kunne få selv de tykkeste mure til at smuldre til grus.

Alt dette er nogle grove skitser af nogle udviklingstræk der strækker sig over flere hundrede år, i områder med vidt forskellig historiske forudsætninger, som gjorde at enevælden fik meget forskellige former. Dette skal blot betragtes om et oplæg til en fortsat diskussion, idet jeg finder at de lærde er så uenige om disse problemer, at det vist vil vare længe, før vi får en sammenhængende og almenkyldig teori om denne statstype.

Jeg vil senere vende tilbage til den engelske stats udvikling.

MERKANTILSYSTEMETS ENKELTDELE

'Det merkantilistiske system var kort sagt et system med statsreguleret udbytning gennem handel, som spillede en vigtig rolle i den kapitalistiske industris barndom; det udgjorde i hovedsagen den økonomiske politik i en tidsalder med oprindelig akkumulation' 1) (Mine understregninger es)

Jeg mener, at det merkantilistiske system i væsentligt omfang kan forstås ved at behandle de kategorier, som fremføres i dette citat, foruden et par stykker som jeg selv har tilføjet. Jeg vil i det følgende behandle merkantilismen, dels i en skitse af den almindelige økonomiske udvikling i Europa i den tidlige kolonitid, og dels i en gennemgang af nogle vigtige engelske merkantilistiske politikker. Jeg vil definere de nedennævnte arbejdsbegreber, netop ved at arbejde med dem.

- 1) Den oprindelige akkumulation og værdiomfordelingen
- 2) Handelskapitalens tendentielle underordning af de brugsværdiproducerende samfund, og dens egen underordning under industrikapitalen
- 3) Klassernes dynamik - skabelsen af borgerskabet og proletariatet - samfundsudviklingen totalt
- 4) De absolutistiske og borgerlige staters udvikling og kamp om verdensmarkedet
- 5) Den regulerede udbytnings former, dvs. de merkantilistiske politikker - kolonipolitik, pengepolitik, protektionisme, stræben mod den positive handelsbalance, eksproprieringen af de umiddelbare producenter
- 6) Produktivkræfternes udvikling, den tidlige industri, den større naturbeherskelse.

1) M Dobb Kapitalismens udvikling s 276

Den oprindelige akkumulation

Det merkantile system danner den historiske forudsætning for udviklingen af den moderne kapitalisme. Den kapitalistiske produktionsmåde er karakteristisk ved den stadige ophobning af kapital, penge og varer. Dette foregår ved en cirkulær proces: Penge bliver til kapital, at kapitalen skabes der merværdi, af merværdien mere kapital osv. Men denne akkumulation forudsætter at der optræder en merværdi som kan opsamles, dvs. at der må være skabt en lønarbejderproduktion. og ligeledes at der til stadighed står rigelige mængder af lønarbejde, penge, råstoffer og andet til rådighed for den kapitalistiske produktion. Endelig skal der være stableret et tilstrækkeligt marked til afsætning, dvs at der må være skabt købekraft og behov for de producerede varer i samfundet.

Hvordan er denne proces så kommet i gang?

Marx forklarer det ved at der har været en tilstand af oprindelig akkumulation. Denne oprindelige akkumulation har igen som forudsætning at der er blevet skabt en række nødvendige betingelser. Skabelsen af disse betingende faktorer hænger i høj grad sammen, og er vanskelig at skille ad i en analyse, ligesom deres betydning i den totale proces er vanskelig at fastslå. Derfor rummer skildringen af det merkantilistiske samfundssystems enkeltdele hver især et bidrag til forklaringen af den oprindelige akkumulation, og dermed til den kapitalistiske produktionsmådes genese.

For mig er akkumuleringen det centrale begreb i dette beskedne bidrag til en 'rekonstruktion' af merkantilismen. Den stadige og umættelige trang til mere rigdom, stræben efter beherskelsen af verdensmarkedet, ved opnåelse af magt, militært og økonomisk og modstanden mod denne rigdomstilegnelse, der brød med det feudale samfunds relativt stilstand, det er det forståelsesmæssige omdrejningspunkt, det begreb der for mig udtrykker det fælles i det merkantile samfundssystem, den nødvendighed der var systemet iboende. Det følgende er struktureret ud fra denne antagelse, og er en uddybning af den.

Det må ikke opfattes somom jeg tror at det udelukkende er en naturlig menneskelig grådighed som driver denne del af verdenshistorien. Mulighederne for denne individuelle og nationale magt-

stråben og ophobningstrangs udfoldelse må produceres før eller samtidig med at den udfolder sig.

Om den merkantile kapital

Jeg vil her beskrive nogle væsentligt træk ved merkantilismens fremherskende kapitalform, købmandskapitalen.

Men merkantile fases rigdom bestod ganske vist af andet og mere end købmandskapital, idet både jord og jordrente, arbejde og arbejdsløn, og den spæde industri og den deraf afledte profit eksisterede samtidig med, og var knyttet sammen med købmandskapitalen. Med 'fremherskende' mener jeg underordnende, det vil sige, at de andre rigdomsformer og de dertil knyttede sociale lag og institutioner i tidens løb blev underordnet den merkantile kapital, som ved at beherske disse sine forudsætninger, ændrede dem så meget, at den til sidst selv måtte underordnes dem.

Købmandskapitalen er ifølge Marx den historisk ældste kapitalform, og har som sådan eksisteret længe før kapitalismen. 1) Den merkantile kapital eksisterer i cirkulationssfæren, og forudsætningen for at den kunne opstå var, at der oprindeligt var en tilfældig udveksling af brugsværdier. Disse brugsværdier fik tid efter anden, ved den regelmæssige byttepraksis' indflydelse uden en bytteværdikarakter, og blev således til varer, ved at de blev sat i forhold til hinanden, enten som vare overfor vare, eller i forhold til varen penge. Købmandens varer var altså oprindeligt brugsværdier som der tilfældigvis var blevet skabt for mange af, til at de umiddelbart kunne konsumeres - fx ved en god høst, eller en god fangst af pelsdyr. Dette førte ikke nødvendigvis til at der opstod en fast praksis med at skabe ting til markedet.

Købmanden står historisk, i sin formidlende rolle udenfor produktionen, og hans virksomhed bliver først gennem en regelmæssig gentagelse en del af produktionsmåden. Købmandskapitalens eksistensgrundlag er oprindeligt at formidle værdier imellem adskilte brugsværdiproducerende sfærer. Ved byttet kan der opstå behov, som så søges dækket ved fortsat vareformidling.

1) Afsnittet bygger på 'Kapitalen' bd.3 s 430-36

Idet handelskapitalen tilhører cirkulationssfæren, så eksisterer købmandens formue altid som penge, og hans penge fungerer som kapital, dvs. værdi der stræber mod at forøge sig selv, ved at opsamle og forvandle det tilgængelige objektiverede (mer)arbejde i pengeform. Pengekapitalen er i sin historiske oprindelse næppe betinget af udbytning, men opsamler lige så gerne frivilligt producerede værdier, som de med vold udpressede produkter.

Handelskapital kan ikke eksistere som produktionsmidler eller varer, idet disse tilhører produktions eller konsumtionssfæren. Men selvom handelskapitalen står udenfor produktionen, så er den en vigtig forudsætning for produktionens udvikling.

I de før-og-tidligtkapitalistiske samfund foregik handelen, ihvertfald fjernhandelen, imellem markeder som ikke var fast forbundet. Det skyldtes bl.a. de mangelsulde transportmidler og de store risici der var ved at drive handel - der var en stadig trussel om at få frataget liv, gods og penge af mere eller mindre officielle toldere. Ligeledes var behovene, og dermed efterspørgslen i de selvforsynende samfund kun ringe udviklet.

Der var for købmændene i hovedsagen to principper som de kunne drive deres handel efter: enten at handle med store mængder af lidt arbejdskrævende, men til gengæld voluminøse og transportkrævende varer over korte afstande; eller at handle med små mængder af arbejdsintensive, men til gengæld let transportable varer over lange afstande. Ofte var købmændenes praksis en blanding af begge typer virksomhed, men det er dog muligt visse steder at placere købmændenes virksomhed indenfor den ene eller den anden kategori. Hanseaterne, det nordtyske købmandsforbund som havde sin storhedstid i 14. og 15. årh, repræsenterede den første type, idet de i stort omfang beskæftigede sig med at sejle korn, fisk, salt, øl mellem markederne omkring østersøen, eller ned til flanderen, england og nordfrankrig, men sjældent gik på langfart, som de norditalienske købmænd, der ofte drev fjernhandel med luksusprodukter, som fx silke fra Kina eller krydderier fra Indien. Eller som med deres galajer sejlede helt til England hvor de købte uld til forarbejdning i Lombardiet.

Men netop fordi markederne var så svagt forbundet, kunne der opnås store profitter i forhold til den investerede kapital - hvis formidlingen lykkedes. I den tidlige portugisiske krydderi-handel løb fortjenesten ofte op i mange tusinde procent. Og man kunne finde på at brænde pebret og kanelet, hvis ikke fortjenesten

var høj nok - det var sælgers marked!

Igennem den merkantilistiske periode er det karakteristisk, at man søgte at holde markederne adskilte. I begyndelsen af koloniperioden søgte man at aflure konkurrenterne deres viden om, hvor de eftertragtede varer kunne hentes. Senere, da man begyndte at oprette handelsstationer og kolonier, blev konkurrencen alvorligere og man begyndte at føre regulær krig mod de andre nationers købmænd. Overfor landsmænd begrænsede man konkurrencen ved at købe sig et monopol, en eneret på en bestemt slags handel.

Monopolet var oprindeligt en ret til at handle, som man købte af sin feudale herre, som så til gengæld skulle sikre eens person og ejendom, samt at der ikke var andre som blandede sig i den næringsvej man nu havde. Monopolet var altså oprindeligt en feudal form, men med handelens stadig større udbredelse i samfundet, kom dets funktion til at blive en anden end den oprindelige. Monopolet blev en betingelse for at handelskapitalen kunne blive ved med at vokse. Det ville have været utænkeligt for en købmand i 1500-tallet at lade udenrigshandelen være fri! Det ville have været farligt for handelskapitalisterne at tillade at producent og forbruger handlede direkte med hinanden, idet den merkantile kapital jo kun eksisterede i cirkulationssfæren imellem adskilte brugsværdiproducerende områder. Monopolet blev købmandskapitalens garanti for fortsat eksistens, og dets betydning voksede jo mere handelen tog til i omfang. Der var nemlig den splittelse indlagt i den merkantile kapitalers natur, at jo mere den udvidede sin virksomhed, jo mere fjernede den sit eget fundament. Det skyldes, at den ved den stadig større virksomhed, som fx. i den udvidede trekantshandel mellem Indien, Afrika og Vestindien, knyttede markederne tættere sammen, og dermed fik produktionen i de berørte områder en drejning mod vareproduktion. Da produktionen på et tidspunkt nåede et stade, hvor industriproducenterne fik mulighed for at optræde som deres egne købmænd, så knyttedes produktion og konsumtion sammen, og industrikapitalen kunne frigøre sig fra handelskapitalens herredømme.

I middelalderen og under enevælden var det typisk at det gerne var købmændene som var de ledende iblandt borgerne, det var dem som bestemte priserne på hvad håndværkerne havde produceret, og med den begyndende arbejdsdeling som får sit udtryk i forlags-systemet, er det købmanden som ejer råvarerne,

fordeler dem til håndværkerne, og siden aftager produktet mod en aftalt løn. Da nogle af håndværkerne selv, netop på grund af den stadig voksende produktion, som sprænger de regulerende rammer som laugene udgjorde, får mulighed for at bryde med købmandsklassens ret til handel, bliver der skabt atter en forudsætning for at industrien kan udfolde sig frit, og ved den indbyrdes konkurrence sænke priserne på varerne, som hidtil havde været holdt oppe, netop pga. købmændenes eneret til at handle. Med de sænkede priser bliver der mulighed for større aftag, dermed forøget produktion osv. Monopolerne, som havde været købmændenes middel til at holde producent og konsument adskilt, både hvad angår indenrigs og udenrigshandelen, og deres garanti for en tilfredsstillende profitrate, sikrede en tid at de kunne udvide deres virksomhed i relativ sikkerhed. Men monopolerne blev tid efter anden en spændetrøje for den produktion som netop blev stimuleret kraftigt af den voksende handel, og blev til sidst stærk nok til at sprænge den. England er det typiske eksempel på denne udvikling. Her forsvandt de fleste monopoler og andre begrænsninger af produktionen i løbet af første halvdel af 1800-tallet, i takt med at industrikapitalismen fik større og større økonomisk og politisk magt.

Kampen om verdensmarkedet

I middelalderen, før opdagelsen af de nye udbytningsområder i andre verdensdele, havde der ofte været kamp om beherskelsen af markederne og handelsruterne. Fx. kæmpede de norditalienske bystater uafsladeligt og indædt mod hinanden, men var dog til at formå at slutte sig sammen, hvis en større fælles fjende truede, som da tyrkerne trængte frem i Balkan i det 15. årh. Ligeledes kæmpede den danske kongemagt i lange tider mod Lübeck og de andre hanseater om retten til handel i Danmark, og det mest kendte stridsemne er vel Skanörmarkedet, med det rige sildefiskeri og de glimrende muligheder for at opkræve skat, som købmændene selvfølgelig helst ville være fri for.

Men opdagelsen i det 16. årh af de nye handelsruter, bl.a. til Indien, og af de store muligheder for plyndring og udbytning i Sydamerika, bevirkede en skærpelse af de tidlige nationalstaters konkurrence.

Denne strid om beherskelsen af verdensmarkedet var en væsentlig faktor i landenes indre udvikling. For det første fordi det indre handelsliv blev stimuleret ved den store mængde af ædelmetaller og varer der strømmede til. For det andet, og som følge deraf, blev staternes finansielle grundlag betydeligt udvidet ved den øgede rigdomsmængde i samfundet, der kunne beskattes, og ved muligheden for at tage told af importen. Nationalstaterne blev styrket, netop fordi den nationale merkantile kapital, for at følge med på verdensmarkedet, og ikke blive drevet ud, måtte have en magtmæssig rygdækning i form af militær og flåde. Således blev statens opgave udvidet til både at sikre den fortsatte indenlandske feudale udbytning, og den udenlandske udbytning ved at organisere de nødvendige fælles enterpriser, såsom beskyttelse af handelsstationer, konvojering, forhandlinger med fremmede fyrster osv.

I den europæiske koloniserings første fase, som med god ret kan kaldes plyndringsfasen, ihvertfald hvad Sydamerika angår, stod striden mellem de to magter på den Iberiske halvø, Spanien og Portugal. Portugal havde gennem 1400-tallet været pioner i udforskningen af søvejen til Indien, men efter at Spanien var blevet forenet efter afslutningen af den lange kamp med Maurerne, kom landet hurtigt med i kapløbet. Hvor portugiserne mere gik østover, til Indien og Kina, koncentrerede spanierne sig hovedsagelig om Vestindien og Sydamerika. Her lykkedes det dem, drevet af en umættelig guldthirst igennem en serie utrolige røvertogter, at smadre og underlægge sig de højtudviklede teokratiske indianer samfund, som alle bukkede under. Men spanierne og portugiserne stødte dog til stadighed sammen, bla.a. fordi Portugal gik i gang med at kolonisere områder i den østlige del af Sydamerika, det senere Brasilien, og efter et forsøg på at løse striden ved pavelig mægling - man delte uden skrupler jordkloden op i to interessessfærer - svækkedes Portugal, og blev i 1580 erobret af Spanien. Men på det tidspunkt var Spanien, som var en del af det Habsburgske verdensrige, der indbefattede bla.a. Nederlandene Østrig, dele af Italien og den formelle overhøjhed i Tyskland igennem kejserstitlen, allerede på retur som verdens førende magt.

En del af forklaringen på Spaniens dalende magt, ligger i, at de vældige mængder ædelmetal som man pressede ud af den nye

verden, på længere sigt skulle blive Spaniens ulykke, og på samme tid komme de andre europæiske nationer til gode. Sagen er den, at da pengemængden i Spanien blev forøget, så steg prisniveauet tilsvarende, og det forringede den indenlandske industris konkurrenceevne, idet leveomkostningerne for arbejderne steg, og arbejdskraften dermed dyr. Tilbagegangen i den spanske uldindustri falder nøje sammen med at guld og sølv for alvor begynder at strømme ind i landet i 1570-erne, idet den tidligere individuelle plyndring nu blev erstattet af organiseret minedrift. 1) Udbygningen af tekstilindustrien gik i stå, og det ødelagde Spaniens muligheder for at blive et industrialiseret land, hvad der ellers havde været chancer for, idet tekstilindustrien igennem 1. halvdel af 1500-tallet var vokset meget, og måske kunne have trukket anden virksomhed med sig.

Derimod blev produktionen i udlandet stimuleret, bla.a. i Italien, Holland og England, idet disse landes mindre pengemængde og dermed lavere prisniveau for arbejdskraften, gjorde at man kunne trænge ind på både det hjemlige spanske marked og i kolonierne. Men med strømmen af varer til Spanien, og guld og sølv strømmen den modsatte vej, så forsvandt tid efter anden den oprindelige fordel, som disse lande havde nydt. Skaden var imidlertid sket for Spaniens vedkommende, og i de andre lande havde produktionen fået et vældigt løft. Prisniveauet steg overalt i Europa i løbet af 1500-tallet og første halvdel af det næste århundrede til det 5-10 dobbelte, hvilket havde voldsomme sociale konsekvenser, både for over og underklasserne.

De ædelmetaller som spanierne lod føre til Europa, blev altså ikke længe i deres skattekister. Enten blev det handlet bort og endte i Holland eller Italien som betaling for varer, eller hos de tyske pengeudlånere, eller måske blev det stjålet af de vindskibelige englændere, som forstod at forene ulovlig slavehandel på de spanske kolonier med pirateri og andre indbringende slyngelestreger.

Den nordlige del af de spanske nederlande kæmpede sig fri af habsburgernes herredømme i 1572, og blev til 'De forenede Generalstater', mens den sydlige del, det senere Belgien, forblev spansk en tid enenu. Efter bruddet med Spanien gik det for alvor fremad for hollænderne, som før befrielsen havde haft en ganske omfattende handel, netop med Spanien. Man gik i gang med at ud-

forske mulighederne i ostindienhandelen, hvilket skulle vise sig at være en sand guldgrube - ja faktisk bedre end en guldgrube, og uden de tømmermænd som guldtørsten havde givet spanierne... Det hollandsk-ostindiske kompagni skulle i årene omk. 1600 blive en af de vigtigste indtægtskilder for landet, med det næsten-monopol som det besad på krydderihandelen til Europa, indtil englænderne begyndte at komme med. Ligeledes voksede transithandelen mellem Østersøen og de voksende vesteuropæiske bysamfund, bla.a. med korn, og her overtog hollænderne hanseaternes rolle som formidlere. Hollænderne kunne til dels takke deres succes for at de havde formået at udvikle skibsbygningsteknikken i en sådan grad, at fragtpriiserne blev lavere end andre landes. Det gik ligeledes fremad med den hollandske tekstilindustri, og på landbrugsområdet blev landet et af de førende i Europa, bla.a. ved indførelse af vindmøller til afvanding og nye afgrøder til føde for både mennesker og dyr, fx. roer, kløver, og forskellige nye haveafgrøder. Samtidig med denne udvikling indenfor handel, industri og landbrug, blev hovedbyen Amsterdam et af Europas førende kapitalmarkeder; på byens børs blev aktier og statsgældspapirer fra alverdens lande noteret og handlet. Men denne Hollands 'gyldne tid' skulle ikke vare ved.

Samtidig med at Holland svang sig op på verdenshandelen, havde England gennemgået en udvikling som skulle danne grundlag for dets senere så dominerende stilling i verdensøkonomien.

I slutningen af 1500-tallet, samtidig med at englænderne havde udmanøvreret spanierne i deres erobringforsøg - den store armada - kom der en periode med almindelig økonomisk vækst i landet, en periode som man senere har benævnt som 'The baby industrial revolution', med fremgang indenfor industri og handel, og i vidt omfang bakket op af staten. Da den enevældige stat efter år 1600 begynder at blive svækket som følge af den almindelige samfundsudvikling, og handelen i en periode ikke havde fået den nødvendige statslige opbakning, kom den borgerlige revolution, hvor borger-skabet, efter at have sikret sig kontrollen over staten, blev i stand til at tage kampen op med hollænderne. Disses førerstilling blev brudt i de tre handelskrige mellem 1652 og 1674.

Men på samme tid som dette opgør fandt sted, havde en ny magt meldt sin ankomst på verdenshandelens scene, og krævede en plads i solen. Frankrig havde fra slutningen af 1500-tallet sikret sig besiddelser i Indien, Vestindien og Nordamerika, foruden handels-

stationer i Afrika. Staten søgte ved omfattende støtte at fremme handelen, men det gik ikke altid efter hensigten. De forskellige handelskompagnier slugte ofte flere penge, end de kunne give i udbytte. Dog kan man sige at der i den første del af Ludvig d. XIV regeringstid, under førsteministeren Colberts magtfulde ledelse var en almindelig økonomisk vækst, men efter 1670'erne gik det tilbage for den franske udenrigshandel. Men der var alligevel lagt en grund for et fransk kolonirige, der på lang sigt sikkert bibragte landet flere rigdomme, end der blev investeret i kolonierne.

England indførte efter den borgerlige revolution det ene forbud efter det andet mod indførsel af franske produkter, og på udenrigshandelen kunne især klædesindustrien mærke den franske industris stærke statslige støtte, hvilket bla.a. gav sig udtryk i udstedelse af omfattende privilegier til industridrivende, eller ligefrem i oprettelse af statslige fabrikker, hvoraf de mest bekendte sikkert er 'Les Gobelins' - nogle, efter datidens forhold, kæmpestore tekstilfabrikker med flere tusind arbejdere.

Efter den spanske arvefølgekrig 1702-13, som handlede om meget andet end hvem der skulle efterfølge Habsburgerne på Spaniens trone, sikrede England sig, med hjælp af sine allierede - Preussen, Holland og Portugal - besiddelsen af New Foundland og Hudson Bay territoriet fra Frankrig. Frankrigs allierede, Spanien måtte overgive retten til at handle med slaver på de spanske besiddelser, den såkaldte Assiento, til England. I det næste store opgør i Syvårskrigen 1756-63 sikrede England sig resten af Canada, vigtige øer i Caribien og handelsstationer i Indien, hvorfra franskmændene osse blev smidt ud.

Igennem denne serie krige over to århundreder, fra den spanske armadas nederlag, til syvårskrigen, havde England kæmpet sig frem til en position på verdensmarkedet, som det først skulle miste i første verdenskrig. Denne serie af sejre var selvfølgelig betinget af landets indre udvikling. Jeg vil derfor i det følgende trække nogle hovedtendenser frem i den engelske samfundsudvikling.

Om den engelske samfundsudvikling under feudalismens afvikling

For at kunne forklare hvorfor de engelske merkantilistiske politikker udviklede sig på deres specielle måde, og hvorfor England kom så stærkt ind på verdensmarkedet, må vi tage tråden op fra kapitlet om feudalismen, og se på den engelske samfundsudvikling i brede træk.

Langt op i den merkantilistiske æra var den grundlæggende produktionsenhed i England familiebruget. Disse brug stod almindeligvis i et feudalt forhold til det lokale gods, og man arbejdede sammen med de andre familier i landsbyen med driften af egne jorder. De feudale relationer var imidlertid blevet ændret i deres form, idet den oprindelige arbejdsrente var blevet ændret til en pengerente. Denne ændring havde betinget en delvis ændring af produktionen i retning mod markedsproduktion. Herved opstod der en social op-og-nedstigningsbevægelse, hvor de som var bedst i stand til at omstille sig til de ændrede produktionsforhold, svang sig op på den sociale rangstige, mens andre sank ned til at blive jordløse daglejere. 1)

Samtidig med denne ændring af renten og produktionen foregik der en løsgørelse af bønderne fra de feudale bånd, hvilket viste sig i en større mobilitet i befolkningen gennem det 15. årh. Bønderne kunne, som før antydtes, som følge af mangelen på arbejdskraft i højere grad bestemme hvor de ville fæstes, og hvor længe. Tendenserne er dog ikke entydige overalt i landet, for i sydengland skete der omk. 1500 en stramning af livegenskabet, idet adelen søgte at holde bønderne på jorden for at producere fødevarer, der kunne afsættes på markedet i de voksende byer. Bytteværdiens indtrængen i samfundet var altså ikke entydigt noget som opløste de feudale forhold, men kunne føre til en forøgelse af arbejdsrenten - hoveriet. Derimod forsvandt de feudale relationer hurtigt i de tyndt befolkede nordlige og vestlige områder, hvor der ikke var basis for udviklingen af en markedsøkonomi. 2)

1) K Takahashi Et bidrag til diskussionen Overgangen fra feudalisme til kapitalisme s 72 2) Samme s 64-65

Produktionen var altså oprindelig i hovedsagen en brugsværdiproduktion, som skete i samarbejde med de andre husstande i landsbyen. Igennem dette samarbejde fik de enkelte brug, store som små, adgang til landsbyens fælles græsningsarealer, sådan at man, selvom man ikke besad så meget jord, ved lidt husdyrhold og ved den køkkenhave der hørte til huset, i alle tilfælde kunne sikre sin eksistens. Men man skulle ikke få lov til fortsat, at leve, blot for at producere for sine egne behov, og eventuelt for herremændens. Flere og komplicerede sociale kræfter var i færd med at dannes, som skulle gøre en ende på de engelske selvforsynende landsbyfællesskaber. En af disse var befolkningsforøgelsen.

I årene omkring reformationen, som er det første tidspunkt man har antagelige befolkningstal fra, dvs. ca. 1525 - 50, tager befolkningsvæksten tilsyneladende fart, og befolkningen vokser fra ca. 2.5 mill i 1525 (alle tal England og Wales tilsammen) til ca 4.1 mill i 1603. I 1670-erne stabiliseredes tallet omkring de 5,8 mill og holdt sig under 6 mill indtil omk. 1750, hvor det 'baby-boom' satte ind som fulgtes med den industrielle revolution. Fra ca. 1750 til 1800 voksede befolkningen fra ca 6.1 til 9.2 mill - en antagelig tilvækst! 1) Wilson An Introduction...sl16

En del af forklaringen på denne vækst (som måske kan belyse ihvertfald befolkningstallets udvikling fra reformationen til restaureringstiden) har nyere undersøgelser søgt i den udryddelse af viden om svangerskabsforebyggende teknikker, som foregik i de omfattende hekseprocesser, hvor millioner af kvinder (og mænd) blev brændt fordi de på en eller anden måde havde sat sig udenfor samfundets normer og krav. Hekseprocesserne, som foregik både i de katolske og protestantiske lande, tog rigtig fart efter reformationen, og den samtidige undertrykkelse af de store bondeoprør, og kulminerede mellem 1560 og 1630.

Man kan se kausaliteten i fænomenet på den måde, at i den enevældige stats merkantilistiske logik, så dannes rigdommen ved handel med udlandet, altså ved at man opnår en positiv handelsbalance, ved eksport af varer. Om denne eksport består af landbrugsvarer, råvarer eller industrivarer, er ligegyldigt i denne udredning. For at sikre lave lønninger, der kunne sikre konkurrenceevnen overfor de andre nationer, var det nødvendigt med en stor befolkning, idet en stor befolkning = lave lønninger, især hvis der er et 'befolkningsoverskud' som vil arbejde for næsten hvilkensomhelst betaling. Ligeledes spillede strategiske grunde ind, idet en stor befolkning giver mulighed for en stor hær.

For at sikre disse forhold, måtte den statslige rationalitet sætte sig igennem med tvangsforanstaltninger på det seksuelle område, således at den seksualitet som ikke udfoldede sig i forplantningens tjeneste, blev undertrykt og bandlyst. Og her her vi pointen: da de 'kloge' koner bla.a. sad inde med viden om hvordan man kunne bolle uden at få børn, blev de forfulgt og udryddet. 1)

Således kan man se, at de økonomiske makro-relationer sætte sig igennem, formidlet af den statslige rationalitet og kirken, som en stigende kontrol med menneskers handlinger, og altså osse på de mikro-økonomiske område (seksual-økonomi!) i en stigende kontrol med seksualiteten.

Hvor stor en forklaringskraft denne teori end har, så kan den måske kaste lys over det mærkelige fænomen, at der skete en demografisk udvikling i perioder, hvor der tilsyneladende ikke sker nogen åbenlyse materielle forbedringer for samfundets brede lag, snarere tværtimod. Hvor der ihvertfald i England, under enclosurebevægelserne, og i den økonomiske stagnation før revolutionen, sker en omfattende proletarisering at store dele af befolkningen, en fattiggørelse som vel burde have haft indflydelse på folks lyst til at sætte børn i verden?

Prisstigning, enclosure, proletarisering

Den ovennævnte befolkningsvækst faldt sammen med den almindelige europæiske prisstigning, som sætte ind omkring opdagelsen af den nye verden, og de guld og sølv mængder som blev ført til Europa. I løbet af de 150 år fra 1500-1650 forøgedes priserne med omk. 5 - 10 gange. Samtidig kunne lønningerne ikke følge med. Købekraften faldt i perioden med omk. 50% og nåede faktisk først deres 1400-tals niveau i midten af forrige århundrede, ihvert fald hvad angår England.

Tabel 5.1. Udviklingen i realloen for land- og byarbejdere i det 14. og 15. århundrede, beregnet ud fra de vigtigste levnedsmidler

	byarbejdere	landarbejdere
1300-09	100	100
1310-19	109	121
1320-39	121	140
1340-59	136	148
1360-79	147	159
1380-99	190	235
1400-19	192	210
1420-39	182	200
1440-59	241	236

Efter R. H. Hilton: The Decline of Feudalism in Medieval England, 1969, s. 39.

1) J. Carlsen m. fl. Karl Marx og den moderne verden s. 37-38

2) Jensen og Thiersen Verdenshistorie s. 190

Som man ser af tabellen, så var reallønnen generelt, med visse tilbageslag, stigende i 13 og 1400-tallet. Men efter år 1500 vendte billedet, hvilket illustreres af denne tabel:

FIGURE 5.5: Prices and wages in southern England: a composite series 1500-1800

Note: 1451-75 = 100. 'Prices' = a composite 'shopping basket' of goods. 'Wages' = building craftsmen's wages.

Fødevarerpriserne steg cirka dobbelt så hurtigt som andre varer, og det var især kornet som steg. Denne tørre tabel udtrykker noget om de hårde tider den engelske underklasse skulle gå igennem, indtil lønningerne begyndte at vinde ind på priserne i midten af 1600-tallet. Det er derfor ikke så mærkeligt at perioden var præget af social uro, hvilket kulminerede i revolutionsårene 1640-60.

De voldsomme stigninger på fødevarer var ikke udelukkende forårsaget af den forøgede pengemængde, man må som supplerende forklaring medtage at befolkningen, og her især bybefolkningen voksede, samtidig med at landbruget ikke kunne følge med efterspørgslen. En af årsagerne til at landbruget ikke kunne brødføde befolkningen var, at der skete en omfattende omlægning af landbrugsjord til græsning for får, i den såkaldte første enclosurebevægelse, som foregik samtidig med prisrevolutionen.

Den sædvaneregulerede feudale pengerente faldt voldsomt i værdi med inflationen. Det nød bønderne selvfølgelig godt af i første omgang, men det betød at det blev mere profitabelt for adelen, dels at forpagte jorden bort til en decideret markedsrettet produktion, hvor der ikke var brug for så mange bønder, og dels at det var mere fordelagtigt at skifte til at producere uld.

1) Wilson An introduction...s139

Når pengene bliver mindre værd, som følge af det ændrede forhold mellem pengemængde og varemængde, altså når priserne stiger, så er det en fordel for dem som lever af at formidle eller sælge varer, mens det er til skade for dem som er afhængige af faste indtægter, og som må købe deres fornødenheder. Da overklassen var afhængig af den faste pengerente, er det klart at den følte sig truet, og at den mere fleksible del af den søgte nye måder at sikre sine indtægter på. Men det skulle få katastrofale følger for bondeklassen, der somtidligere beskrevet ikke havde formået at sikre sig besiddelsesretten til jorden.

Den engelske uldproduktion er meget gammel, med oprindelse tilbage i tiden omkring den normanniske erobring i 1000-tallet, og tjente oprindeligt til selvforsyning. Den udviklede sig tidligt til en eksportproduktion af råuld til tekstilproduktionen i Flandern og Lombardiet, formidlet af hanseatiske og lombardiske købmænd.

Får kræver som bekendt græs og store arealer at løbe omkring på, og er altså udtryk for en ekstensiv driftsform. Det var som oftest de større jordbesiddere som slog sig på uldproduktion, og før reformationen var klostrene, bl.a. cistersienerne, med til at fremstille uld. I takt med at efterspørgslen blev forøget udvidede man græsningsarealerne. Til at begynde med kunne godsets eller klosterets egne jorder slå til, men efterhånden som de blev fuldt udnyttet, begyndte man at hegne (enclose) disse områder ind sammen med godsets del af fælleden, som så blev en del af af herremændene/brødrenes jord. Således blev bøndernes græsningsarealer væsentlig indskrænket. Da der i løbet af 1500-tallet opstod en betydende indenlandsk tekstilfabrikation, og behovet for uld igen voksede, begyndte det at gå ud over bøndernes fæstegårde. De blev simpelthen jaget af gårde, enten med hjemmel i fæstebetingelserne, som tidsmæssigt blev kortere og kortere, fra livstid til ti, fem, to, og til sidst 'tenant at will' dvs. uden opsigelse, eller de blev fjernet med svindel og magt. Herved begyndte en vældig forarmelse af store dele af befolkningen, og selvom den ene vældige stat gennem lovgivning søgte at bremse processen, så var dens intentioner og magtmidler for svage til at det fik nogen videre virkning.

Med den voksende indenlandske tekstilproduktion satte en cirkulær proces sig igang, som begyndte med købmændenes efterspørgsel på uld. Da produktionen voksede, bl.a. fordi købmændene begyndte at rationalisere produktionsprocessen, ved at virke som forlæggere af råmaterialer til de forskellige fabrikationsled - råuld, tråd, klæde til farvning osv. - ved denne koordinering voksede effektiviteten, så drives bønderne i stadig større antal fra jorden og proletariseres. De har som sådan ikke andet at sælge end deres arbejdskraft, og bliver som følge af deres antal ganske billige på arbejdsmarkedet. Samtidig bryder tekstilfabrikationen ud af laugsreguleringens snærende bånd, da den i højere grad bliver en virksomhed drevet udenfor byerne. Med disse fordele bliver den engelske tekstilindustri konkurrencedygtig på verdensmarkedet, og kan derfor udvide produktionen. Derfor større efterspørgsel på uld, flere fordrevne bønder, mere billig arbejdskraft osv. osv. 1)

Da den første enclosurebevægelse dør hen i første halvdel af 1600-tallet, er byerne vokset vældigt, idet en stor del af landbefolkningen er søgt hertil. Med den voksende bybefolkning sker der en forøgelse i behovet for fødevarer. Det er baggrunden for den anden enclosurebevægelse i 1700-tallet, hvor den gamle fællesdrift endelig blev opløst, og jorden samlet omkring de enkelte gårde. Samtidig blev jorden samlet på færre hænder, hvilket selvfølgelig betød at der atter kom en indvandring til byerne. Landbruget blev mindre arbejdskrævende, som følge af udviklingen af mere effektive, men samtidig mere kapitalkrævende dyrkningsmetoder, hvor det kun var de rigeste eller mest fleksible bønder der kunne klare at omstille sig til markedsproduktionen. I løbet af 1700-tallet slog mange nye dyrkningsmetoder igennem i engelsk landbrug. Nye afgrøder vandt frem, som fx foderroer til kvæget og nye redskaber, såsom lettere harver og plove.

I slutningen af det 16. årh, i den elisabethtanske periode, er samfundsøkonomien inde i en hastig vækst, så voldsom at man har kaldt perioden for 'the baby industrial revolution'. Der foregik en udvikling både i de traditionelle industrier, såsom tekstilindustrien, og en udvikling af nye produktioner, af varer som man hidtil havde været henvist til at købe fra udlandet. Det gælder fx papir, glas, sukker, sæbe, og indenfor de ikke-luksus-prægede skete der en udvikling af saltudvindingen, som i stort omfang gik over til at benytte kul i stedet for træ i fordampningsprocessen. Ligeledes går metalindustrien over til stæmkul, og bliver på grund af nye teknikker og omfattende statslig støtte i stand til bl.a. at forsyne den voksende marine med kanoner.

Det skift i energiforsyningen der rigtig tager fart omkring år 1600, men som var begyndt allerede i 1400-tallet, er en helt grundlæggende betingelse for den videre samfundsudvikling. Der var flere grunde til at de engelske skove efterhånden var blevet så udtyndede, at man måtte skifte over til denne nye, besværlige, kapitalintensive og risikofyldte produktion... For det første havde man fra ældgammel tid blot fældet løs, uden at plante nyt, og husdyrerne på løsdrift ødelagde meget af det der prøvede at skyde op. For det andet krævede de voksende byer store mængder af træ og trækul til opvarmning og madlavning, og metalindustrien og andre industrier forbrugte ligeledes vældige mængder træ. For det tredje brugte man store mængder af tømmer til skibsbygning. Der var hos tidens økonomiske skribenter en stor og følt bekymring for om landet fremover kunne forsyne sig selv med skibstømmer. Dette forhold indgik i regeringens overvejelser om udnyttningen af de nordamerikanske kolonier, hvor der jo var træ nok. Man nedlagde forbud mod at fælde træ i nærheden af kysten, men det blev, som så mange andre forbud kun overholdt i begrænset omfang. Og endelig, såfaldede man til stadighed, men især i 1700-tallet skov til opdyrkning, idet landbrugsjord var blevet op til tre gange så meget værd som skov, som følge af de høje fødevarerpriser. Man kunne ganske vist forestille sig, at den samtidige mangel på brændsel havde ført til en stigning i skovens værdi, men da kulproduktionen viste sig tilstrækkelig og rentabel, og den landejende klasse samtidig ved statssubsidier, efter revolutionen, var sikret stabile kornpriser, og import af korn fra udlandet var belagt med told, så gik det alligevel ud over skovene.

Der findes desværre kun temmelig usikre tal for den tidlige engelske kulproduktion, men det er anslået at den voksede med ca 15 fold mellem 1550 og 1680-erne, fra ca 200.000 t. til ca 3.000.000 t. I hele perioden fra 1550 til 1800 er det anslået at kulproduktionen voksede med over 5000% ! Der er tale om en revolution i samfundets energiforsyning, som må tages med i den samlede vurdering på linie med de politiske, demografiske og landbrugsmæssige omvæltninger. 1)

Af den engelske stats historie

Jeg vil i det følgende søge at belyse træk af den engelske stats historie, dels ved at sætte ændringerne i dens institutioner i forbindelse med den forudgående skitserede udvikling, dels ved at beskrive visse af dens politikker, som har med handelen at gøre og dels ved at inddrage et eksempel på samtidig 'halvofficiel' økonomisk tænkning.

Det altafgørende for en stat er dens finansieringsgrundlag, til dækning af udgifterne til hof, bureaukrati, hær osv.

I England lå skattebevillingsretten fra omkring år 1200 hos de valgte og - i princippet - selvstændige valgte institutioner i parlamentet: over og underhuset. Overhuset - House of Lords - repræsenterede den højere adels interesser, mens underhuset - House of Commons - bestod af folk fra kirken, lavadelen og i tidens løb et stedse stærkere element af borgere.

Det var alene underhuset som havde skattebevillingsretten, men initiativer fra dette forum skulle først godkendes af overhuset for at blive til lov, som var bindende for kongen. Som det tidligere er beskrevet er der historikere som mener at der opstår en alliance mellem den opstigende borgerklasse og kongemagten, en alliance vendt mod ydre og indre rivaler. Denne forbrødring til gensidig fordel udvikles under slægten Tudors regeringsperiode. Huset Tudor var kommet til magten under de såkaldte Rosekrige, hvor det meste af den gamle adel havde slagtet hinanden i deres forsøg på at erobre kronen. Denne borgerkrigsperiode slutter i 1483, og i den forholdsvis rolige periode som følger samles riget endelig under en central administration, som får fast sæde i London, og som lokalt befæster sin magt ved udnævnelsen af personer fra adelen til 'justice of the Peace' - fredsdommer.

Disse stillinger blev ofte varetaget af folk fra gentryen, og var et ubetalt tillidshverv, men som på mange måder gav deres indehavere fortrin i deres område.

Skattebetalingen kom med det nye regime i mere faste rammer, og man forlod efterhånden det gamle system, hvor kongen og hans følge rejste rundt i landet og bogstavelig talt spiste og drak skatten op. Statsfinancerne, som havde været ødelagt i lange tider, både under rosekrigene, og i den foregående hundredeårskrig, kom i orden og der opsamledes under Henry d VII Tudor en stor statsskat. Under den notoriske Henry d VIII formøbles statens ejendomme i kostbare hofvaner, opbyggelsen af en stærk flåde, men først og fremmest i nogle omtrent resultatløse krigseventyr mod Frankrig fra 1543-51.

Under Henry VIII skete der en kraftig koncentration af samfundets magt i kongens person, som i stadig højere grad regerede efter sit eget hoved, uden hensyntagen til parlamentet. Dette viste sig bl.a. ved at kronen var i stand til at løsrive den engelske kirke fra Roms indflydelse og at kongen erklærede sig for kirken overhovede. Dette falder sammen med den almindelige religiøse reformation der foregik på kontinentet, men som i England tilsyneladende mere var en reformation fra oven, udført af taktiske hensyn, mere end en imødekommelse af folkelige behov for en ændret religiøs praksis. For det første, og det er nok mest kendt, så var kongens ægteskab barnløst, og da han for at sikre arvefølgen måtte legitimere sin skilsmisse, var det nok så praktisk selv at være kirkens øverste, istedet for fortsat at skulle tigge paven om tilladelse. For det andet, og det er nok så væsentligt så faldt kongens indtægter som følge af prisrevolutionen, og en nærliggende mulighed at forøge sit revenue på, var ved at konfiskere kirkens store rigdomme, som bl.a. omfattede henved en fjerdedel af landets jord.

Situationen i staten under Elizabeth var i nogenlunde balance, overfladisk betragtet, men på længere sigt blev der dannet stærke modsætninger mellem de forskellige samfundsgrupperinger. Både staten og adelen tabte stadig terræn i økonomisk henseende, mens værdierne i stadig større omfang blev akkumuleret af borgerskabet. Staten forsøgte ikke - kunne ikke - forøge sine indtægtskilder udenom den bevilgende myndighed, som man så det på kontinentet. Som fx den spanske konge, der havde kontrollen med guld og sølvudvindingen i kolonierne. Eller pavemagten, som i høj grad havde sin finansielle basis i alundvinding. Ligeledes var der ikke

Ligeledes var der ikke penge at hente i salg af embeder, idet det engelske bureaukrati i høj grad bestod af folk der var uafhængige af den indkomst et embede måtte give, som fx godsejerne der bestred fredsdommerbestillingen. Og i samme tidsrum havde adelen formået at holde sig fri for skattebetaling, således at da statsøkonomien for alvor begynder at opvise underskud under Tudorenes efterfølgere, de skotske Stuarter, var der hverken et legalt eller sædvanemæssigt grundlag for stigende statslige indkomster.

Efter mange spilfægtier og forsøg på at få dæmpet spændingerne mellem den pengehungrende konge, og parlamentet som ville have indflydelse på hvad pengene gik til, overtog Karl d.l. personligt styret i slutningen af 1620-erne. I løbet af de næste elleve års enevalde udtømte kongen alle muligheder for at skaffe penge, ved lån, ved salg af titler - eller ved bøder for ikke at ville købe de devaluerede titler! - ved at sælge monopoler på forskellige handelsbrancher osv. Kongen måtte i 1640 indkalde parlamentet igen og da han begyndte at terrorisere parlamentet, forsvandt de sidste muligheder for kompromis. Den folkelige modstand blev så stor at regeringen brød sammen i løbet af 1641-42. Herfeter kom borgerkrigen, hvor kongen støttet af højadelen, og i et vist omfang af de store handelshuse i City, til sidst måtte opgive og lade sig tage til fange. Efter kongens henrettelse kom der i 1650-erne en periode med diktatur, hvor lord-protector Cromwell regerede. Under dette 'Commonwealth' blev der indledt en periode med en ganske anderledes aggressiv udenrigspolitik.

Der skete et skift til en egentlig borgerlig merkantil politik, en politik som var i overensstemmelse med den nye herskende classes interesse i at fremme forretningerne på verdensmarkedet. Der skete forskellige legale tiltag rettet mod de udenlandske konkurrenter, her først og fremmest hollænderne. Disse love skal vi vende tilbage til.

Den engelske stats merkantilistiske politikker

Jeg vil eksemplificere den engelske stats merkantilistiske politikker ved en beskrivelse af de opstillede punkter, som må anses for at være repræsentative for handelspolitikken, som den udviklede sig under Tudorene, Stuarterne og efter den borgerlige revolution.

- 1) Stræben mod en positiv handelsbalance
- 2 Navigationslovene og kolonisystemet
- 3) Bullionismen og opgøret med den
- 4) De protektionistiske love - told, embargo mv.
- 5) Monopoler

Efter hvad jeg tidligere har givet udtryk for, så mener jeg at et meget centralt begreb i merkantilismen var den almindelige akkumulationsstræben. Efter magt, penge, efter nye udbytningsområder, kort sagt efter mere af det hele. I statsøkonomien var midlet til at akkumulere det simple, at sælge mere til de andre lande end de solgte til eens eget land, eller som den danske statsmand Otto Thot udtrykte det i 1735:

'Men så fordelagtig som sådant et commercium(staten og den regulerede handel taget som et hele es) end kunne være, så vanskeligt er det sig samme at tilvende; allerhelst nu om stunder, da fast alle stræber derefter, og det ikke er muligt at et land, allerhelst når det ikkun har få produkter, derved considerabelt kan vinde, uden at et andet tillige må tabe. Egentlig består den rette kunst derudi, at man årligen kan udbringe varer af landet for større værdi, end de er af, som man igen indbringer, efterdi det er det samme med et land i stort, som det er med enhver particulær mand i lidet, at han alene bliver rig og fattig, ligesom hans udgifter overstiger eller undergår hans indtægter' 1)

Det drejede sig altså om at opnå en positiv handelsbalance. Midlerne til at opnå en sådan balance ligger bla.a. i de politikker som jeg nu vil ridse op. Men først et par ord om den engelske kolonialisme.

Om den engelske kolonialisme i 1600 og 1700-tallet

De første områder som blev koloniseret af England var Wales, Irland og Skotland. Wales blve indlemmet i riget efter mange års modstand, men efter foreningen i 1536 var der, bortset fra spredte bondeoprør ikke nogen modstand mod unionen. Foreningen med Irland og Skotland gik knap så smertefrit for sig.

Skotland var formelt, og til en vis grad reelt, et selvstændigt rige indtil commonwealthperioden efter revolutionen, hvor det blev lagt under engelsk lov og beskatning. Ligeledes blev der indført fri handel mellem de to områder. Denne union foregik dog ikke med alle skotters gode vilje, og der var jævnligt opstande i højlandet i resten af 1600-tallet, hvilket krævede tilstedeværelsen af en engelsk besættelseshær.

1) M. BARFOD MERKANTILISMEN 2 149-150

Koloniseringen af Nordamerika blev indledt i begyndelsen af 1600-tallet og var ofte finansieret af aktieselskaber - joint-stock companies. I begyndelsen var det især mennesker som tilhørte de forskellige religiøse mindretal i England, og som fandt tilværelsen her utålelig, som søgte deres jordiske paradys på den anden side af Atlanten. De forretningsmetoder som blev anvendt i koloniseringen var en blanding af feudale og kapitalistiske former. De fattige emigranter lånte penge til rejsen og til etableringen af deres nye hjem, og arbejdede så lånet af over en årrække, som 'Indentured servants' - fæstere, på den tildelte jord. De fleste af de selskaber som finansierede koloniseringen var underskudsforetagener, idet vanskelighederne med at få stablet en økonomi på benene, helt fra grunden af, var langt vanskeligere end man havde kunnet forestille sig. Men der blev dog etableret nogle kim til de samfund, som senere skulle vise sig så succesfulde. Grunden til at koloniseringen fortsatte, trods de store tab kompagnierne led var, at mange af immigranterne selv var formuende, og at den religiøse forfølgelse i England blev skærpet, ved Charles den førstes forsøg på at tvinge alle sine undersåtter til at annamme den anglikanske kirkes dogmer. I 1630-erne flygtede mange tusind særlig til Massachussets. Pilgrimsfædrenes koloni i Plymouth, Mass. fik hver af kolonisterne en aktie i selskabet, og kunne så få del i det eventuelle overskud, som foretaget kunne opvise.

Omkring 1660 var hele den nordamerikanske østkyst koloniseret, og handelen med moderlandet antog snart et betydeligt omfang. Det betød at man til stadighed udvidede det beboede areal, på bekostning af de oprindelige indbyggere. I de sydlige områder dyrkede man særlig indigo til tøjfarvning og ris, som groede udmærket i sumpene i Soutc Carolina. Nordligere lå 'tobaksbæltet' i Maryland og Virginia. Tobaksproduktionen udviklede sig med rivende hast: i 1616 var produktionen i Virginia på 16.000 pd. men steg til en halv million pd. blot 11 år efter, i 1627. Det meste arbejde blev udført af slaver. Det var først omkring 1800 at det produkt man normalt forbinder med sydstatene - bomuld - blev en betydelig produktion. I de nordligste stater var det især de ekstraktive virksomheder, dvs. pelshandel, tømmerindustri og fiskeri som fik et betydeligt omfang. 1)

D Dillard Economic development... s 181-191

Hvad Irland angår, havde allerede Tudorerne med et vist held søgt at underlægge sig øen, men først med den brutale undertrykkelse i 1650-erne var koloniseringen endelig sikret. Folket, som var katolsk, blev berøvet alle politiske rettigheder, og underlagt de tilflyttende protestantiske engelske adelsmænds myndighed. Det irske landbrugs muligheder for at etablere en vareproduktion blev ødelagt ved en serie love, som enten forbød eksport til England af fx. får eller kvæg, eller af mælkeprodukter, hvilket alt sammen var i de engelske landmænds interesse. Ligeledes blev den irske klædesindustri ødelagt ved eksportforbud, og prisen på irsk produceret uld blev presset ned ved at begrænse eksporten til udelukkende at omfatte England. Restriktionerne blev drevet så vidt, at der på et tidspunkt var en regulær handelsblokade, udført af den britiske marine. Sidst, men ikke mindst, så strømmede den pengekapital, som kunne have forbedret det irske landbrug bort i form af rente til de adelsmænd, som ofte boede i England, og som ikke var interesseret i landbrugsforbedringer på den grønne ø. Udviklingen i England blev modsvaret af en under- eller man skulle måske sige tilbageudvikling -udvikling i randområdet Irland. At dette var et udtryk for merkantilistiske interesser, som fra det økonomiske og politiske centrum i England, søgte at begrænse enhver konkurrence der kunne true landets virksomhed.

I løbet af 1600-tallet blev der etableret engelske kolonier og handelsstationer mange steder på kloden: i Kina, Indien, Vestafrika Vestindien og Nordamerika. Jeg har tidligere været inde på den profitable krydderihandel med Ostindien. Denne handel, der til at begynde med for de engelske købmænd var af et temmelig begrænset omfang, blev i løbet af 1700-tallet suppleret med indiske bomuldstøjer. Bomuldsvarer fra Indien indgik sammen med produkter fra Europa og vestindien (og tid efter anden fra Nordamerika), i den udvidede trekantshandel. Med jern, våben, glasperler og sprit købte man slaver på Afrikas vestkyst, solgte dem videre til de spanske kolonier for guld, eller til Vestindien hvor de blev betalt med sukker, rom tobak, eller rede penge. Varerne fra Vestindien blev så sejlet til England for at blive solgt der eller på kontinentet. Fortjenesterne kunne så indgå i et nyt kredsløb.

Navigationenslove

Handelen mellem England, dets kolonier og udlandet blev reguleret af en serie love som går under fællesbetegnelsen 'The navigation Acts'

De engelske søhanselslove var det ydre udtryk for den nationale merkantile kapitals voksende omfang og politiske betydning. De var det praktiske instrument for den beskyttelse af egne interesser, som både den feudale/enevældige og den borgerlige stat mente var nødvendig for at fremme handelen og sikre indtjeningen. Imidlertid var motiverne bag denne beskyttelsespolitik forskellig for de skiftende statsformer. Både den ældre feudale og den enevældige stat søgte at fremme den engelske handel ved at give landets købmænd og skippere visse fortrin, men det skete mest i håb om at skaffe staten indtægter ved told, og som nævnt, af strategiske hensyn - jo større handelsflåde, desto flere potentielle krigsskibe.

Med den borgerlige revolution skete der en ændring i de grundliggende motiver og en vældig forbedring af statens muligheder for at føre disse love igennem, hvilket viste sig i handelskrigene med Holland og Frankrig. De skattemæssige motiver var ganske vist stadig til stede, men den borgerlige stat, var nu så at sige blevet et serviseorgan for handelsborgerskabet, istedet for tidligere, hvor det havde været handelen i samfundet som havde tjent statens interesser.

Den første navigationslov blev udstedt i 1381, hvor det blev bestemt, at al transport af engelske varer skulle foregå på engelske skibe. Hundrede år senere, i 1485, kom det næste tiltag, som bestemte at vin fra Frankrig skulle transporteres på engelske skibe. Under Elizabeth kom en ny serie love, hvor man indførte en højere told på varer der blev indført på fremmede skibe, og kysttrafikken blev reserveret for englændere.

Disse love virkede alt i alt ikke efter hensigten, fordi der simpelthen ikke var tilstrækkelig med engelsk tonnage til vare-mængden, og fordi staten var for svag til at sørge for at lovene blev overholdt. Desuden solgte Henrik VIII undtagelser fra toldreglerne for at skaffe penge, og endelig svarede udlandet igen med at nægte engelske skibe adgang til deres handel.

I den sidste del af elizabethtiden og under Stuarterne begyndte

handelen på de fremvoksende britiske kolonier at få et sådant omfang, at den blev underlagt visse regler, som skulle danne grundlag for det udviklede handelslovsystem. Handel på engelske kolonier skulle ske på skibe hjemhørende i England, eller kolonierne. Og visse produkter, såsom tobak, måtte kun blive eksporteret til England, hvorfra de så kunne videresælges. Men heller ikke under Stuarterne blev lovene loldt. Staten var for svag, og for lidt interesseret i handel, ja vel til tider nærmest handelsfjendtlig, ihvertfald i sine gerninger. Således solgte Charles 1. rask væk undtagelser fra lovene og de givne konsessioner og monopoler. 1)

I løbet af første halvdel af 1600-tallet havde den britiske handel etableret brohoveder i alle verdens dele. Det var imidlertid ikke gået for sig uden sværds slag, og den videre udvikling skulle ligeledes kræve kamp. Det var hollændernes transithandel det nye borgerlige styre var ude på at ramme. Efter at man havde forsøgt en tilnærmelse til Generalstaterne og havde foreslået en union mellem de to riger, hvis betingelser ville have givet katastrofale konsekvenser for hollænderne, vedtog parlamentet en navigationslov, som var en direkte udfordring til holland.

Dens hovedpunkter kan stilles op således:

- Forbud mod import af varer til England, medmindre det skete på skibe fra oprindelseslandet, eller på engelske fartøjer. Dette gjaldt både for varer som kom fra lande udenfor Europa, såvel som for europæisk producerede varer.- Således kunne kun hollandsk producerede varer lovligt indføres på hollandske skibe til England.
- Kun engelske skibe eller fartøjer fra kolonierne måtte importere varer til England eller kolonierne.
- Fremmede skibe blev udlukket fra engelsk kysttrafik.
- Og endelig- ganske vist kun en detalje, men jeg vil gerne give et indtryk af hin tids omhyggelige kancellisprog (og en ufrivillig oversættelsesfejl) - 'Og det vedtages yderligere af førnævnte myndighed (parlamentet es), at ingen torsk, sild, sardin eller andre fisk til nedsaltning, fisket af dette riges befolkning, eller nogen olie stammende fra disse fisk og heller ingen hvalbarder må fra nu af importeres til dette land eller til Irland eller andre landområder, øer, kolonier eller territorier tilhørende dette eller værende i dets besiddelse, men kun sådanne som

1) C Hill Reformation to industrial revolution s 80

fanges i fartøjer, der ærligt og redeligt tilhører denne nation. Ligeledes skal nævnte fisk nedsaltes og olie laves af dette folk under samme straf om fortabelse og konfiskation som nævnt i første afsnit af denne lov' 1)

Alt dette var et hårdt slag for Holland, og loven udløste den første af de tre handelskrige mellem de to lande. Følgerne for hollænderne var følelige, fx så passerede mellem 1654 og 56 kun fire hollandske skibe Øresund, mod de foregående års 100- vis af skibe hvert år. 1) Da den sidste krig blev afsluttet i 1674, var hollands handel næsten knust.

I 1660 kom den næste navigationslov, hvor reglerne strammedes og hvor man søgte at løse spørgsmålet om hvornår et skib var engelsk, ved at definere et britisk skib som et, hvor ejeren, skipperen og tre fjerdedele af besætningen var englændere. Det blev bestemt at visse varer såsom sukker, tobak kun måtte eksporteres fra kolonierne til England, og endelig blev det forbudt for fremmede handelsmænd at opholde sig i kolonierne. Der kom fremover jævnlige rettelselser og tilføjelser til disse love, hvor det merkantile borgerskab udtrykte sine krav.

Det vil være vanskeligt, uden at foretage detailstudier, at vurdere de samlede gavnlige og skadelige følger af disse love for det engelske handelsliv. Det positive var i al fald, at de engelske skibe blev fuldt engageret, og ligeledes at de 'usynlige eksporter' voksede, dvs. betaling for fragt udført af engelske skibe, idet oprindelseslandet ikke altid havde skibskapacitet nok. De negative følger var, at eftersom varerne nu skulle købes på oprindelsesstedet, så steg priserne, idet de lokale købmænd vidste at englænderne ikke kunne gå andre steder hen og handle. Bl.a. derfor steg priserne på tømmer fra Baltikum voldsomt, hvilket medførte at værfternes udgifter steg og det fordyrede i sidste ende de engelske fragtpreiser. 2)

Sammenstødet mellem de amerikanske kolonier og England

Med den hastige udvikling af de nordamerikanske koloniers økonomi i løbet af 1600 og 1700-tallet, stødte engelske og amerikanske interesser stadig oftere sammen inden for kolonisystemet, idet de forskellige interessesgrupper i England søgte at hæmme de amerikanske foretagener ved lovbud, så snart de begyndte at føle sig truet. Ud fra en merkantilistisk tankegang, så var en koloni et område der sørgede for billige råvarer til moderlandet, var af-

1) J. Barfod Merkantilismen s 122 2) Thurkettle An outline s 115

tager af industrivarer, samt eventuelt fungerede som en slags losseplads for de dele af befolkningen der ikke var plads til hjemme, enten fordi de var fattige, kriminelle (hvilket tit hang sammen) eller fordi de havde afvigende politisk/religiøse ideer...

Et vigtigt stridsspørgsmål var sukkerhandelen. Der blev produceret sukker på de britisk-vestindiske øer, såvel som på de andre øer i arkipelaget. Det blev så forventet at de amerikanske kolonier skulle købe deres sukker hos 'landsmændene' nede sydpå. Disse plantageejeres monopolstilling førte selvfølgelig til at deres priser var højere end fx. franskmændenes. I 1733 kom 'The molasses Act', som indskærpede dette monopol, men loven hindrede ikke at der stadig foregik et omfattende smugleri mellem de amerikanske købmænd og romdestillatører og deres franske handelspartnere. Det anslås at Massachussets omkring 1750 indførte ca 25 gange så meget illegalt som legalt sukker. Den rom der blev brændt af dette sukker blev brugt i slavehandelen, eller i pelshandelen med indianerne. Fra engelsk side så man længe gennem fingre med smugleriet, til dels fordi alle kræfter var sat ind i kampen med Frankrig i krigen 1756-63, men herefter blev politikken strammet, med stor bitterhed til følge hos de amerikanske købmænd.

I 1764 kom 'The sugar Act', som på den ene side sænkede afgifterne på udenlandsk sukker, for at fjerne incitamentet til at smugle, men som på den anden side indførte strenge straffe for disse ulovligheder. Visse amerikanske købmænd blev anklaget for at have handlet med fjenden udner krigen, hvilket var rigtig nok, men der var ikke den store forståelse hos regeringen for, at patriotismen og tilhørsforholdet til England havde haft nogle generationer til at blive fortyndet i. Dette førte til, at de rige New-England og Massachussets købmænd, da de blev truet på deres forretninger, dannede nogle af hovedkræfterne i frigørelsesbevægelsen.

I 1732 kom 'The hat Act', som blev presset (købt?) igennem parlamentet af de engelske hattemagere, fordi kolonisterne udnyttede de store mængder pelsdyr der fandtes i skovene, til at fabrikere hatte af, langt billigere end englænderne kunne gøre det. Loven forbød handel med hatte imellem kolonierne, til England, og til tredielande, hvilket var lige så godt som et forbud mod produktion.

Tidligere havde de engelske tekstilfabrikanter fået gennemført noget tilsvarende, idet der var ved at vokse en klædesindustri frem i kolonierne. Alt dette skabte ikke hjertelige følelser hos kolonisterne, og noget af det sidste der førte til at bageret flød

over, var 'The currency Act' i 1764, der, som et almindeligt restriktivt indgreb, forbød kolonisterne at anvende papirspenge, samt 'The stamp Act', som var en afgift på juridiske dokumenter, aviser og bøger. Selvom denne sidste hurtigt blev ophævet, som følge af rasende protester, medførte en alligevel at spændingen blev øget, fordi parlamentet følte sig nødsaget til at indskrænke kolonisternes status i 'The Declaration Act' fra 1765, som sagde:

'That the said colonies and plantations in America have been, are, and of right ought to be, subordinate unto, and dependent of the Imperial Crown and Parliament of Great Britain' 1)

Denne formynderiske holdning blev selvfølgelig opfattet som en ydmygelse af det selvstændige borgerskab og plantageejerne, som nok ellers vidste at styre deres egne liv. I 1774 kom det til åben revolte, ved det bekendte theselskab i Boston, og efter mange tilbageslag for oprørerne, som på tidspunkter var nær ved at måtte opgive kampen, lykkedes det dem i 1783 at smide englænderne på porten og blive anerkendt som selvstændige. Blandt flere grunde til at det kunne lykkes disse små samfund at sejre over det mægtige England var, at englændernes forsyningslinier var umådelig lange, og at de britiske soldater ikke altid sloges det bedste de havde lært, for dem var grunden til at undertvinge folk, der havde undsagt sig det hierarki man selv var en nederste del af, sikkert ikke særlig synlig.

Den amerikanske revolution, med dens demokratiske konstitution og vedtagelse af menneskerettigheder (man glemte negrene), var ikke en social revolution, selvom der i begyndelsen var et element af ligestillingstanker i den, men først og fremmest en politisk og økonomisk frigørelse fra en fjern og tyrannisk magt.

Bullionismen

'Bullion' betyder umøntet metal i barrer. Indtil omkring 1600 havde der i England, på linie med andre lande, været forbud mod at udføre såvel ædelmetal, som lødige mønter, idet man mente at når pengene først var kommet ind i landet, så ville landet blive fattigere hvis de blev ført ud igen; det ville bl.a. gå ud over landets militære potens.

Efter at Spanien var blevet stækket i 1571, da den store armada var blevet drevet hjem igen, begyndte den engelske fjernhandel at få et større omfang. Der blev stiftet forskellige nye handelskompagnier, som organiseredes som aktieselskaber. Men disse handelskompagnier blev selvfølgelig hæmmet i deres handlemuligheder, når

1) D Dillard Economic development... s 204

de ikke kunne udføre guld til at betale med, hvis der i de fremmede lande ikke var efterspørgsel på engelske varer. Dette gjaldt osse 'The East India Co.', som blev stiftet i å 1600. Selskabet opnåede imidlertid, mod betaling, tilladelse til at bruge sølv og guld i sine transaktioner i det fjære østen. Kompagniet blev voldsomt kritiseret for at gøre landet fattigere, og en af stifterne Thomas Mun, skrev som svar i 1630 en pamflet med titlen 'Englands Treasure by Forraign Trade or The Balance of our Forraign Trade is the Rule of our Treasure'. (først trykt i 1664)

Udover at være en gendrivelse af påstandene om at kompagniets handel drænedet landet for værdier, omfatter dette skrift nogle hovedregler for et lands handelspolitik og en række lærerregler i godt købmandsskab.

Et af hovedpunkterne i Muns tankegang er, at de økonomiske bevægelers love er stærkere end de politiske, og at politikken - staten - lige så godt kan indrette sig derefter og ikke prøve at hindre varernes og pengenes bevægelser henover landegrænserne. Det nytter altså ikke noget at prøve at skabe landets rigdom ved at tvinge pengene til at blive i landet, det er håbløst og kan enog være skadeligt:

'For so much Treasure only will be brought in or carried out of a Commonwealth, as the Forraign Trade doth over or underbalance in value. And this may come to pass by a necessity beoynd all resistance' 1)

Dette forhold bestemmer ligeledes valutaens værdi:

'As plenty or scarcity of mony do make the price of the exchange high or low, so the over or under balance of our trade doth effectually cause the plenty or scarcity of mony...

For although our general exportations of wares may be yearly more in value than which is imported, whereby the difference is made good to us in so much treasure; nevertheless the particular trade do work diversly: For peradventure the Low Countreys may bring us more in value than we sell them, which if it be so, then do the Low Countrey Merchants not only carry away our treasure to balance the accompt between us, but also by this means mony being plentiful here to be delivered by exchange, it is therefore undervalued by the takers, as I have before declared 2)

1) Th Mun Englands Treasure... s 88 2) samme s 39-40

Om end man kunne argumentere mod dette og sige, at hvis der bliver ført penge ud af landet, så vil der blive færre af dem, og det vil le så få priserne til at falde, således at varepriserne dels ville falde; til gavn for konkuranen og dels at pengene netop på denne måde ville blive over, eller opvurderet af de fremmede købmænd, så er Mun alligevel på sporet af en forståelse for, at pengekursen i høj grad hænger sammen med handelsbalancen.

Den mest betydningsfulde måde et land kan forøge sin skat -treasure - på, er ifølge Mun ved udenrigshandel. Og det gøres ved at efterleve følgende simple regel, som jeg før har anført, nemlig: 'To sell more to strangers yearly than wee consume of theirs in value' 1)

Det praktiseres først og fremmest ved at forøge produktionen og eksporten af de fornødenheder man kan fremstille indenlands, og ved at formindske forbruget af fremmede varer. Mun er således 'frihandler' når det gælder landets egne produkter som går ud af landet og 'protektionist' over for andre landes varer, hvilket ikke ser ud til at have plaget ham som nogen modsigelse. Disse fremmede varer kan fx. være klæder, som han, på tilsyneladende god puritansk vis, foreslår at man begrænser overforbruget af ved regulering af folks modegriller.- man slider ikke frakken op, men køber sig en ny skåret efter sidste mode...

Videre gælder det om, at sørge for at fragte sine varer på egne skibe, idet man både tjener på fragten og forsikringen indenfor landet.

Men Muns hovedærinde er fjernhandelen, som han jo selv havde interesse i. Han siger, at fortjenesten på de varer man sender til østen, og på dem man køber derovre er langt større, end ved den nære handel.

'As for example: suppose pepper to be worth here two shillings the pound constantly, if then it be brought from the Duch in Amsterdam, the Merchant may give there twenty pence the pound, and gain well by the bargain; but if he fetch this Pepper from the East Indise, he must not give above three pence the pound at the most, which is a mighty advance' 2)

Et pund pebar kan købes for tre pence og sælges for 24 pence, to shilling, i England. Fra dette skal man trække fragt, forsikring,

1) Th Mun Englands Treasure...s 5 2) samme s 10-11

told mv. fra, men alligevel er det en god forretning. Det kommer dels købmanden til gode, og dels landet, idet hans fortjeneste bliver indenlands.

Samtidig med at Mun fastslår at det er ønskeligt med et overskud på handelsbalancen, så siger han at man for en tid må skille sig af med sit guld, for at få så meget desto mere igen, når man igen realiserer varerne. Disse penge kan så danne basis for en fortsat forøgelse af handelen. Men samtidig siger han, for at understrege at det ikke er pengene som er det væsentlige, og for at ramme sine modstandere, at store mængder penge/ædelmetal i et land ikke udelukkende er en fordel: mange penge giver et højt indenlandsk prisniveau, og gør landets produkter mindre attråværdige for udlændinge. Som han siger:

'For all men do consent that plenty of mony in a Kingdom doth make the native comoditise dearer, which as it is to the profit of some private men in their revenues, so is it directly against the benefit of the publique in the quantity of the trade; for as plenty of mony makes wares dearer, so dear wares decline their use'1)

Det vigtigste for et land er, efter Muns mening, stadig at landet opnår et eksportoverskud, og at det viser sig i ædelmetal, men han har nedtonet fetocheringen af guldet som rigdommens eneste form, og betragter det mere som et udtryk for rigdom, og som et arbejdsredskab for handelsmændene, hvilket var ganske revolutionerende tanker i datiden.

1) Th. Mun England's Trade ... 218

De protektionistiske love, eksemplificeret ved kornlovene

I kornlovene blev der igennem tiderne udtrykt en kamp mellem tre interesser: en strategisk interesse fra statens side i at landet skulle være selvforsynende med fødevarer, producenternes - bla.a. den indflydelsesrige gentry - interesse i at holde høje priser på korn, og forbrugernes, eller rettere den industrielle kapitals ønske om billige fødevarer og dermed lave lønninger.

Kornlovene søgte til dels at forene disse interesser. Man må derudover se dem som en regulator som samfundet har etableret overfor naturens luner, de skiftende gode og dårlige høstår. Ligeledes indvirkede den udenlandske kornproduktion, især det billige korn fra østeuropa i det 18 og 19 årh. på den førte politik.

Tudorstaten søgte at fastsætte priserne på korn og dermed hindre spekulation i dyrtid. Ligeledes søgte man at regulere eksport og import efter den aktuelle situation. Disse tiltag var forårsaget af det stigende prisleje, og det engelske landbrugs manglende evne til at følge med efterspørgslen. Igennem en serie love i 1500-tallet og i første halvdel af det næste århundrede, blev eksport af korn tilladt, hvis priserne faldt under bestemte niveauer, så man kunne skaffe sig af med kornoverskuddet og dermed holde priserne. Derimod var der ikke under enevælden magtmæssig mulighed for at forhindre import af korn. Samtidig med den borgerlige revolution var priserne begyndt at stagnere, og da de nye magthavere i høj grad tilhørte kornproducenterne, satte man ind overfor importen, og begyndte ligefrem at give tilskud til korneksport, da priserne ikke længere steg på hjemmemarkedet. Det hævdede selvfølgelig priserne på menigmands bekostning, men var til fordel for landadelen og de tiloversblevne landmænd. 1)

Denne politik der begunstigede det engelske landbrug, blev fortsat igennem 1700-tallet og ind i 1800-tallet, hvor spændingerne mellem de forskellige interessesgrupper var blevet så store, at det var nødvendigt at skifte politik, hvis ikke landet skulle gå op i sømmene.

For det første havde en rekordhøst i hele Europa i 1815 ført til

1) C Hill Reformation to industrial revolution s 150

at England var blevet selvforsynende med korn. Det bevirkede imidlertid at kornpriserne var lave, og det truede det engelske landbrug, idet det udenlandske korn kunne konkurrere på prisen. For det andet var den engelske industri gerådet ud i krise, idet man havde ventet at der ville være et stort og købedygtigt europæisk marked efter kontinentalblokaden ophævelse efter napoleonkrigenes slutning. Det viste sig imidlertid at der ikke var et sådant marked, for dels havde de europæiske nationer formået at opbygge en erstatningsindustri der kunne dække hjemmemarkedet, mens de engelske varer ikke kunne fås, og dels var der sket en så omfattende kapital og kreditødelæggelse under de langvarige krige, at der simpelthen ikke var nogen som kunne købe de engelske produkter. 1)

Det resulterede i en omfattende arbejdsløshed, social uro og en almindelig økonomisk afmatning, idet man havde opbygget nogle kæmpestore lagre af varer, som man ikke kunne komme af med.

Disse to forhold, industriens krise og den traditionelle merkantilistiske beskyttelse af det engelske landbrug, som gav sig udtryk i vedtagelsen af kornloven i 1815, der sikrede kornproducenternes priser, førte til at krisen bredte sig til kontinentet, da de kornproducerende lande her ikke kunne komme af med deres korn, på grund af den engelske embargo. På den måde blev kontinentet forhindret i at opbygge en købekraft til at aftage de engelske produkter med, hvilket selvfølgelig førte til at industriens krise fortsatte.

Denne krise var en af den industrielle kapitalismes første tilbagevendende kriser, som dels var forårsaget af en protektionistisk politik gennemført af den engelske jordbesiddende klasse, dels af den manglende købekraft på kontinentet af de nævnte årsager, og dels af den engelske industris fejlvurdering af markedet og den overproduktion der var følgen heraf.

Kornloven af 1815 var en betydende faktor i denne krise, og blev bekæmpet med næb og klør af den fremvoksende klasse af industrikapitalister. Men først i 1839 blev denne kamp sat i system ved dannelsen af den såkaldte 'Anti cornlaw-league' i Manchester. Disse frihandelsfolk, som i høj grad var inspireret af Adam Smith og andre laissez-faire økonomer ('lad(os)gøre det'), og som var interesseret i billige fødevarer = lavere lønninger, førte kampen mod 'The bread taxing oligarchy' igennem i parlamentet, og efter

1) Jensen og Thiersen Verdenshistorie s 263-64

mange dramatiske parlamentsforhandlinger, måtte de konservative protektionister se sig overvundet i 1845 hvor lovene blev ophævet, og kornhandelen givet fri. Et afgørende moment som sikrede frihandelstilhængernes sejr var en dårlig høst i 1845 og en udbredt hungersnød i Irland. En lille, ubetydelig afgift på importeret korn overlevede en tid endnu, men var blot at betragte som et plaster på såret til de besejrede toryer.

Således forsvandt århundreders merkantilistiske protektionisme, og blev erstattet af de moderne tiders frihandel.

Monopolerne - The East India Co.

Den sidste karakteristiske merkantilistiske politik jeg vil belyse er monopolgivningen, eksemplificeret ved det engelske ostindiske kompagni.

Det er vanskeligt at præcisere monopolernes særlige status i den merkantile tidsalder, idet man den gang (som nu) havde en temmelig vaklende og dobbeltmoralisk holdning til om personer, eller grupper af handlende, kunne nyde det privilegie at være beskyttet mod konkurrence. I middelalderen var monopolet ofte en ret som et laug eller gilde i sin tid havde købt af kongen eller den lokale fyrste, og siden havde beholdt som en sædvaneret. Der er således i princippet tale om monopoler i de feudale samfund, idet de forskellige laug og kompagnier var beskyttet mod uautoriserede konkurrenter, og kunne påkalde sig den erhvervede eneretsstilling, hvis de blev truet.

I England under Tudorerne blev industrimonopoler i et vist omfang givet - mod betaling - for at beskytte nye, spæde virksomheder, som staten bla.a. af strategiske grunde søgte at hjælpe, bla.a. salpeter og krudtmonopolet. Men med den enevældige stats voksende økonomiske vanskeligheder begyndte man at sælge monopoler, ikke for at hjælpe de handlende eller industridrivende, men udelukkende for at skaffe penge i kassen. Dette skete bla.a. ved at give eneret på handel med bestemte produkter. Det fordyrede selvfølgelig varerne, og der rejste sig en stærk offentlig stemning mod denne praksis. Det resulterede i vedtagelsen af monopolloven af 1624, hvor det blev forbudt at sælge monopoler til enkeltpersoner.

Kongen havde allerede ved parlamentsforhandlingerne i 1621 indrømmet, at disse monopoler var langt dyrere for hans undersåtter, end en parlamentsbeskatning af produkterne, og gik ind på lovens betingelser. Men kun i ganske kort tid, for de håbløse statsfinanser fristede snart kongen til at udnytte et smuthul i loven. Det var nemlig ikke forbudt at sælge monopoler til kompagnier, og snart blomstrede der alskens foretagener op, som søgte at vinde kongens gunst, ved at byde på de tilbudte monopoler. Disse kompagnier fik, ved en fast årlig afgift, ret til at handle med fx. vin, salt, sæbe osv., samt på forskellige udenlandske markeder. Så varerne blev ved med at være dyre, kongens popularitet dalede, og parlamentets villighed til at udskrive de nødvendige skatter blev stadig mindre. Således gik situationen, til en vis grad på grund af disse forhold i hårknode, hvilket ledte til revolutionen.

Monopolloven af 1624 var faktisk ikke det papir værd den var skrevet på, for udover det nævnte smuthul (som er så åbenlyst, at jeg næsten tror man havde ladet det stå åbent med vilie), indeholdt den så mange undtagelser, som omfattede så væsentlige dele af det engelske næringsliv, at den stort set var virkningsløs. Alle de etalberede laug og kompagnier kunne fortsætte som de plejede, og selv regulere priser og produktion i overensstemmelse med deres sædvanerettigheder.

Det vigtige ved denne første anti-monopollov er imidlertid at man kan se den som et udtryk for, at der var ved at opstå nye tanker om, at en friere handel og produktion ville være til landets bedste. Man var åbenbart i brede kredse begyndt at indse, at monopoler begrænsede virksomheden og fordyrede produkterne. Hvilket tillige hævede prisen på arbejdskraften og dermed sinkede industriens udvikling. Det begrænsede selvfølgelig så igen statens skattegrundlag. 1) Der var således, i begyndelsen af 1600-tallet opstået tanker om frihandel, men det skulle være et par århundreder før de slog igennem på det politiske plan, for selvom mange af de kongeligt skabte monopoler blev ophævet ved ødelæggelsen af den gamle administration, så fortsatte de middelalderlige, feudale organisationer, netop laug og handelskompagnier, i lang tid med at være magtfulde institutioner, der var i stand til at

1) C Hill Reformation to industrial revolution s 96

sinke udbredelsen af den kapitalistiske produktion i lange tider, bla.a. ved at bekæmpe den tekstilindustri som var ifærd med at opstå udenfor byerne, og som i høj grad blev baseret på ufaglært arbejdskraft, hvilket selvfølgelig var en pestillens for de uddannede håndværkere. Monopolforetagenerne blev langsomt nedbrudt, men der var en betydelig forskel i det tempo denne proces foregik med, hvad angår de indenlandske og de udenlandske monopoler. Et af dem der overlevede længst var det engelske ostindiske kompagni.

De store engelske handelskompagnier, hvoraf de mest betydningsfulde holdt til i London City, var monopoler som bestod både før og efter revolutionen. De besad denne eneretsstilling fordi det kun var folk med anseelige midler der kunne være med i disse vidtspændende foretagener på verdensmarkedet. Der eksisterede adskillige af disse kompagnier, hvoraf man i flæng kan nævne The Merchants Staplers, hvis historie gik langt tilbage i middelalderen, og som varetog en stor del af uldhandelen, The Merchant Adventurers, The Eastland Company, som handlede på Østersøen, The Levant Company - middelhavet - og det måske mest betydningsfulde, The East India Company.

Selskabet blev som tidligere nævnt oprettet i å 1600, og var organiseret som et aktieselskab - joint stock company - hvor startkapitalen for en dels vedkommende stammede fra plyndringer af spanske skibe. Det sendte de første skibe afsted på den tre år lange rejse, hvor der blev hjembragt peber og andre krydderier til en værdi af flere hundrede tusinde £. Man måtte imidlertid sælge fragten over en årrække, for at holde priserne oppe.

Indtil 1657 var selskabet uden fast aktiekapital, idet parterne blev delt efter hver rejse, men herefter etablerede man sig med en fast, børsnoteret kapital. Det er blevet anslået at selskabets profitter på de første togter lå omkring de 30%, hvorefter de langsomt faldt, uden at det ser ud til at have hæmmet investeringslysten. Imidlertid var kompagniet tret i sin eksistens på mangoldige andre måder i de urolige tider før og efter borgerkrigen. Der var hård kritik mod selskabets guldudførsel, Charles d.1 solgte en konsession til et konkurrerende selskab, hvorefter man måtte købe det, for at slippe af med det. Handelen lå næsten helt

stille under borgerkrigen, og kompagniets skibe blev delt og deltog i kampen på begge sider. I østen kom det til regulære træfninger med hollænderne ved krydderierne, hvorefter man blev henvist til at handle på fastlandet - Indien. Der var truslen fra pirater, som havde held til at snuppe et skib i ny og næ, og storme og forlis tog deres part.

Men til trods for alt dette, så overlevede selskabet og trivedes da forholdene indenlands var blevet mere rolige. Omkring år 1700 red selskabet sin sidste alvorlige storm af, idet et misundeligt parlament, støttet af Bank of England, gav autorisation til et konkurrerende selskab; hvilket man klarede ved dels at opkøbe det nye selskab og dels ved at organisere en kraftig udtrækning af B of E's indskud, som så måtte opgive at støtte sin protege. Denne strid forårsagede en kortvarig finanskrisen i London, med flere bankkrak og udbredt arbejdsløshed til følge. 1)

I 1700-tallet blev selskabets direktører nogle af landets rigeste mænd og 'The Nabobs' opnåede en næsten fyrsteagtig magt, idet de af parlamentet fik -købte - retten til at udnytte Indiens hundreder af millioner mennesker. Ligeledes gik man stærkt ind på kinahandelen og startede den profitable opiumshandel fra Indien til Kina. Selskabet oprettede en privat hær, underlagde sig den ene fyrste efter den anden, oprettede plantager med bl.a. bomuld og the og drev i det hele taget udbytningen meget, meget vidt.

Fx. organiserede selskabets medarbejdere i 1769-70 en omfattende hungersnød i store dele af Indien, ved at opkøbe ris i store mængder, for derefter at sælge den i dyrtiden til stærkt forøgede priser. Det parlamentariske bagland for slige forretninger var i orden, idet man var i stand til at købe de nødvendige stemmer i parlamentet. Ifølge et regnskab som blev fremlagt i underhuset, blev der i perioden 1757-66 udbetalt ikke mindre end 6 mill.£ til parlamentsmedlemmer, hvilket man ikke behøver at være forarget over, idet det var en akcepteret del af den parlamentariske praksis. 2) Til sammenligning kan det anføres at Englands samlede statsgæld i 1757 var 77 mill.£. Det var altså helt pæne beløb det drejede sig om. 3)

1) C Wilson An introduction... s 137 2) K Marx Das Kapital s 781 MEW

3) C Wilson An introduction... s 131

Omkring år 1800 begyndte selskabet at tabe indflydelse, idet frihandelstilhængerne kom til at stå stadig stærkere, og i 1813 bliver det frataget eneretten på handel med Indien. I 1833 mistede det eneretten på kinahandelen, og selskabet opløstes endelig i 1858, hvor staten overtager dets rolle som koloniens myndighed. Således endte 250 års handelseventyr, og med dets død slutter Englands beherskelse af verdensmarkedet igennem de merkantilistiske politikker. Fremover var det den såkaldte frie handel, som skulle være Englands middel til at nå sit zenit på magtens himmel.

Konklusion

Jeg har i de sidste to kapitler søgt at formidle min forståelse af merkantilismen, dels i bred forstand, og dels ved at behandle nogle af de specifikke engelske merkantilistiske politikker. Jeg har prøvet at skildre baggrunden for, hvorfor de fik deres særlige udformning og hvordan de bidrog til - eller var udtryk for - den succes landet fik i forhold til andre europæiske lande. Altså hvordan disse politikker hang sammen med og var produceret i den engelske samfundsudvikling under feudalismens afvikling, i samspil med de andre nationers kamp om verdensmarkedet.

Jeg er blevet bekræftet i min antagelse om, at det er rimeligt at betragte merkantilismen som en politisk økonomi, der havde til hensigt at fremme rigdomsophobningen i de før-og-tidligt kapitalistiske samfund.

Men jeg vil alligevel slutte med at spørge: hvorfor er akkumulationen så vigtig i forståelsen af merkantilismen? Hvorfor ikke kalde den en bevidst magtstræben i stedet? Og endelig, hvad kan vi lære ved at betragte merkantilismen?

Til det første vil jeg sige, at det er rigtigt, at hin tids politik i høj grad gik ud på at styrke statens og de herskende klikers magt; men magten i samfundet er ikke noget i sig selv, men har en materiel basis, i besiddelsen af penge, produktionsmidler eller varer, Magten i samfundet består i høj grad i evnen til at sikre og forøge sin kontrol med adgangen til subsistensmidlerne. Det gøres ved at gennemføre bestemte, hensigtsmæssige politikker, fx. ved at sikre ejendomsforholdene ved lovgivning, ved at sikre

statens indtægter, staten som jo bla.a. skal sikre den private ejendom, ved beskyttelse af landets erhverv mod fremmed konkurrence, ved at sikre rigelig og billig arbejdskraft og at arbejdskraften ikke destrueres ved arbejdsløshed osv.

Det er i virkeligheden meget simpelt: jo mere ejendom man besidder, desto bedre er man i stand til at sikre den mod fremmede og at forøge den. Eller som Jesus sagde - men vist med en anden betydning - 'thi de som har, dem skal gives, men de som ikke har, dem skal endog det lidet de ejer dem fratages'. (Cit. efter hukommelsen) Det er derfor ikke tilfældigt at jeg mener at et meget vigtigt begreb til at opnå en forståelse af merkantilismens væsen - merkantilismen som indbegrebet af den statslige regulering og støtte til rigdomstilegnelsen - er akkumuleringen.

Hvis jeg havde haft mere tid, så ville jeg have forsøgt at vurdere relationen mellem magt og rigdomstilegnelse, men jeg stopper min undersøgelse her.

Akkumulationsbegrebet er i det hele taget vigtigt i historieforståelsen, idet de samfund vi lever i i vore dage, ikke fortsat kan eksistere, hvis der ikke hele tiden ophobes værdier, eller om man vil, kapital. Hvis det i de kapitalistiske samfund ikke er muligt af fortsætte akkumulationen og udvidelsen af virksomheden, så går processen simpelthen i stå, med de kendte følger i form af arbejdsløshed, krig osv. Det er en følge af, at man ikke producerer for at fremstille brugsværdier, men udelukkende for at skabe bytteværdier, som er forudsætningen for at der kan foregå en stadig rigdomstilegnelse, ved det ulige bytte mellem vareejere og varekøbere.

Hvad kan man udover dette lære ved at betragte merkantilismen? Og feudalismen? - I den merkantilistiske tid dannedes forudsætningerne for vor tids produktionsmåde. Og i feudalismen lå merkantilismen i svøb. Som en generel betragtning vil jeg sige, at det giver større forståelse for de mærkværdige politiske og økonomiske forhold, man hele tiden bliver konfronteret med, hvis man ved hvor de kommer fra, så at sige. Det har været vigtigt for mig at orientere mig i denne lange proces, fra feudalisme, over merkantilisme, til kapitalisme - som jeg desværre ikke har fået skrevet om. Den lange proces, hvor samfundets produktion til stadighed spaltes

mere og mere, hvilket viser sig på mangfoldige måder: i øget arbejdsdeling og den tilsvarende udvikling af produktivkræfterne, i varernes og handelens stadige udbredelse, og som følge deraf hvordan menneskenes stofskifte med naturen, og deres indbyrdes forhold i stigende omfang formidles ved pengene. I ekspropriationen af de umiddelbare producenter i udviklingens hellige navn osv. I merkantilismen, som er meget mere end de merkantilistiske politikker, akcelerede disse processer med utrolig hast, idet menneskene langt mere bevidst begyndte at forholde sig til deres økonomi, og denne opspeedning af samfundsprocesserne var en forudsætning for, at verden i vore dage tilsyneladende bevæger sig i retning af helvede med en eksponentielt forøget hastighed.

Epilog

Tja, det var så det. Et langt og sejt forløb er nået næsten til sin slutning. Det har været en vanskelig rapport at skrive, dels fordi det er mit første arbejde på overbygningen, og dels fordi jeg ikke har været i stand til at stille mere præcise spørgsmål til mine emner. Desuden har jeg ikke i særlig stort omfang, før for nylig, været i stand til at indgå i en faglig diskussion af mine interesser. Jeg har fundet ud af, at det er en høj pris man betaler for at lære, hvis man som jeg lærer langsomt. Der er venskaber og interesser som prioriteres ned, der er ømme skuldre af at sidde hundrede timer bag skrivemaskinen og så videre. Jeg har tit haft lyst til at smide det hele og begynde på noget andet, og hvorfor jeg alligevel har fortsat, det ved jeg næppe. Nok fordi der har været en god portion lyst indblandet alligevel. -En STOR tak til gutterne fra fredsgruppen for hjælp med indskrivning.

FINIS

- ANDERSON, P. Fra antikken til feudalismen
Medusa kbh
- ANDERSON, P. Linages of the Absolutist State
NLB London 1974
- ANDERSEN, T.S. mfl Tale er tavshed
RUC OB 1975-76 I4
- ANDERSEN, T.S. mfl Overgangen
RUC OB 1978-79 88
- ANDERSEN, T.S. Den borgerlige stats subsumptions-
historie.
Artikkel i Historievidenskab IO-II
1977
- BARFOD, J. Merkantialismen
Gjellerup kbh 1974
- BIRCK, L.V Europas svøbe
Martins forlag kbh 1925
- BOSERUP, M. Deres egne ord
Antologi Akademisk forlag kbh
1976
- CARLSEN, J. mfl. Karl Marx og den moderne verden
Gyldendal kbh 1984
- CLARKSON, C.A. The pre-industrial economy in England
Brtsford London 1972
- COOPER, D. Galskabens sprog
Artikkel i HUG! 34 Kbh 1983
- DILLARD, D. Econonic development of the North
Atlantic Community
Prentice-Holl N.J. USA 1967

- DOBB, M. Kapitalismens udvikling
Rhodos kbh 1975
- DOBB, M. mfl Overgangen fra feudalismen til
kapitalismen
Antologi, red. H.Jensen Aurora
kbh 1980
- HECKSCHER, E.F. Merkantialismen bd.I
P.A.Norstedt & Sønners Stockholm
1931
- HILL, C. Reformation to industrial Revolu-
tion
Penguin London 1978
- HOFFMEYER, J. Historien og naturgrundlaget
Artikkel i Den jyske historiker 2I
Århus
- JENSEN, H. mfl Verdenshistorie
Gyldendal kbh 1980
- KOSIK, K. Det konkretes dialektik
Artikkel Vindrosen I 1970 kbh
- KROPOTKIN, P. Mutual Aid
London 1912
- KROPOTKIN, P. Staten, dens historiske rolle
kbh 1972
- MARX, K. Kapitalen
Rhodos kbh 1972
- MARX, K. Das kapital
MEW Dietz 1974
- MARX, K. Den tyske ideologi
Rhodos kbh 1974

- MARX, K. Filosofiske skrifter
pax Oslo
- MUN, Th. Englands Treasure by Forraign
Trade
Oprindelig udkommet 1664. Early eng-
lish Tracts and Commerce ed. J.R.
McCulloch
Cambridge University Press 1954
- PL. ORSEN, N.E. Introduction og udbytning i før-kapi-
talismen
Den Danske Historiker Arnus 1978
- STEINBERG, H.S.mfl. The causes of the english revolution
1529-1642
Routledge & Kegan Poul. London 1973
- THURKETTLE, J. An outline of the social and econo-
mic history of Britain
Pergamon Oxford 1968
- WESTERMANN Grosser Atlas zur Weltgeschichte
- WILSON, C.mfl An introduction to the sources of
European Economic History 1500-1800
Methuen London 1977
- Tilføjelse:
ENGELS F Familiens, privatejendommens og
statens oprindelse
Politisk Revy Kbh. 1971

Den ordløse side
Hvor det tørkede iskuide papir
Eg er tilsvaret med menneskelige
materielle materialer
Men blot gentages Buddhas ordløse
Blomstertale
Thi ord kan ikke sige alt
Det tvivlsige i historien
Hvordan finde i sig selv
Tat kvan esi!
Den ordløse forbindelse med fortiden
Indlevelsen
Intuitionen
Karlighed til det der kan føles
En uden ord, ord, ord

Forfatterens
sidste
suk!